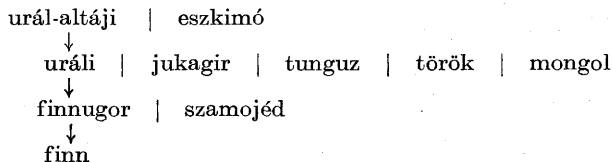

Aurélien Sauvageot: Les anciens Finnois

Paris, 1961. Klincksieck. 222 l.

Végig érdekes, élvezetes és hasznos olvasmány SAUVAGEOT professzor legújabb könyve. Ez a széles látókörű és világszerte nagyra becsült tudós, a magyar és finn nyelv kitűnő ismerője és ismertetője, most új feladatra vállalkozott. Mintegy kétszáz lapon mutatja be a finn nép őstörténetét az uráli kortól kezdve a svéd uralomig, tehát az írás nélküli kort, amelyre csak a nyelvészet, régészet és néprajz vet némi halvány világot. Művében természetesen elsősorban a finn etnológusok és nyelvészek eredményeire épít, de könyve nem kompiláció, hanem szintézis. Számos helyen — különösen az őstörténeti részben saját gondolataival is kiegészíti az eddig kialakult képet, és néha váratlanul is új eredményre jut. De egyébként is végig kísérik az egész művet a szerző finom megfigyelései.

A könyv négy fő részből és egy függelékből áll. Az első rész (11–60) az uráli, finnugor és finnségi előzményekkel foglalkozik. Közismert dolog, hogy a szerző — kellő óvatossággal ugyan, de — az urál-altáji nyelvrokonság híve. Szerinte a finn nyelv lezármazási táblázata a következő (12):

Ugyanitt mérlegeli a kérdés embertani és régészeti nehézségeit.

Számba veszi az eddigi kutatásokat (a finneken kívül N. SEBESTYÉN IRÉN, MOÓR ELEMÉR és HAJDÚ PÉTER tanulmányait), mégis arra az eredményre jut, hogy az uráli őshaza Nyugat-Szibériában volt. A szamojédoktól elvált csoport, a későbbi finnugorság vándorolt át a szerző szerint a Volga északi mellékfolyói és az Urál közti területre (23). SAUVAGEOT egyik fő érve az uráli őshaza nyugatszibériai volta mellett a *méh* és a *méz* elnevezése, amelyek a finnugor nyelvekben megvannak, a szamojédban pedig hiányoznak. Ezek az elnevezések indoeurópai eredetűek, tehát csak az Urálon átvándorolt csoportok (a finnugorok) vették át az európai részen lakó indoeurópaiaktól. Ez a föltevés magyarázza meg még azt is, hogy a többi indoeurópai elem is csak az uráli nyelvcsalád finnugor ágában van meg. Érdekes és eredeti megjegyzései vannak a finnugor és a szamojéd számnevekkel kapcsolatban is (27). Nagyon sikerült fejezet a finnugor nyelvek legfontosabb sajátosságainak tömör összefoglalása (30–35). Érdekes módon a finnugor nyelvek fennmaradását azok szabályos, egyszerű fölépítésével magyarázza: „Les langues indo-européennes... abondaient en irrégularités et en aberrances qui ne pouvaient manquer de choquer les esprits habitués à des constructions régulières. Cette difficulté rencontrée dans l'acquisition des langues de type indo-européen évolué a sauvé les langues finno-ougriennes de la perdition. Soumises aux pressions et aux infiltrations qu'elles ont connues, les populations de langue finno-ougrienne auraient depuis longtemps été assimilées et auraient disparu de la surface de la terre si le contraste n'avait pas été si grand entre les langues finno-ougriennes de structure régulière et simple et les langues indo-européennes compliquées à souhait” (34).

A következő fejezetben a szókincs alapján vázolja a finnség gazdasági, társadalmi és kulturális képét a Baltikumban való megtelepedés előtt. Megállapítja, hogy a földművelést már ismerték, és voltak háziállataik is. Számba veszi az iráni hatást is.

Az első rész két utolsó fejezete a Baltikumban való megtelepedéssel, e területnek a finnség beköltözése előtti állapotával, továbbá a finnséget ért balti hatással foglalkozik. Az a tény, hogy a balti nyelvekben alig van finnségi jövevényszó, a finnségi nyelvekben pedig elég tekintélyes a balti jövevényszavak száma, nem azt jelenti, hogy a baltiak magasabb műveltséggel rendelkeztek, hanem inkább azt, hogy a finnségi népekkel érintkező balti törzsek, amelyek a finnségi hatásokat befogadták, beolvadtak a finnségbe (42). Valamivel i. e. kezdődött a germán hatás, amely az ősfoglalkozásokon kívül szinte az élet minden területére kiterjedt. A germánokkal a szigetvilágban és a mai Finnország délnyugati partjain találkoztak. A több évszázados békés együttélés emléke a számos korai germán jövevényszó. Ezek átadói azonban semmiképpen sem azonosak a mai finnországi svédek őseivel. Az ősi germán lakosság az évszázadok folyamán teljesen elfinnesedett. A finnek a XIII. sz. előtt nem éltek germán fönnhatóság alatt.

A második rész (61—94) a finnek anyagi kultúrájával foglalkozik. A leírás itt, valamint a következő fejezetekben is csak az írástalan korra vonatkozik, tehát a letelepedéstől kezdve a XIII. századig, a svéd hódítás kezdetéig terjedő időszakra. Leírja a lakást, berendezését, a hozzá tartozó épületeket, a ruházkodást, étkezést, közlekedést, földművelést, kézművességet, a halászatot és vadászatot.

A harmadik rész (95—116) a társadalmi berendezésről szól. Megállapítja, hogy a svéd hódítás előtti finnek már osztálytársadalomban éltek. A nemzet alapja a szabad parasztság volt, de a parasztnak voltak rendszerint rabszolgái, akik a pásztorokodást és a nehezebb gazdasági munkákat végezték. A társadalmi egység a nagycsalád, nemzetség volt, a törzsi kötelék csak nagyon laza lehetett. Állami szervezet nem volt, ezért írásra sem volt szükség. Az egymástól politikailag független nemzetségeket csak a közös nyelv, műveltség, vallási kultusz fűzte össze. A ritkán lakott területen nem falvakba tömörült a lakosság, hanem minden nagycsalád külön élt, és csak egyes ünnepeken találkozott másokkal. E részben van szó a házassági és temetési szokásokról, az ünnepekről, szórakozásról, a háborúról és békéről.

A negyedik rész (117—201) összefoglalja mindazt, amit a szellemi műveltségről, a vallási kultuszról, az istenekről, a varázslásról, a tájékozódásról térben és időben, a világképről, a lélek-hiedelmekről tudunk. Ehhez a részhez tartozik a csodálatosan gazdag finn népköltészet és a hősének elemzése is. A szerző itt természetesen nem a Kalevalához, hanem közvetlenül a Kalevala forrásaihoz nyúl, és azokból bogozza ki az eddigi eredmények figyelembevételével az egyes mondák ősi magvát. Sorra veszi a szampót, a varázslatokat, a mondai hősöket, a lírai költészet tárgyait, formáit.

Az „Image d'ensemble” fejezet összegezi az eredményeket. A finn civilizáció vízi és erdei jellegű. Az erdő adta a vadászterületet, a bőrt a téli ruházathoz, a fát az építkezéshez. A víz adta a halat és a közlekedési lehetőséget. A finnek azonban idehozták régebbi hazájukból a földművelést és a házi állatok tenyésztését is. Az árucseré, a kereskedelem kis szerepet játszott; szinte minden eszközt házilag állítottak elő.

Függeléként rövid áttekintést ad a finn etnológia történetéről Agricolától napjainkig, és megjelöli művének legfontosabb forrásait. A könyvet egy térkép és 15 főleg néprajzi és régészeti tárgyú fénykép díszíti. Kiállítása szép, izléses.

SAUVAGEOT professzor ismét tanúságot tett arról, hogy kitűnő érzékkel tud átfogó szintézist nyújtani. Egy viszonylag elvont és elég kusza, nehezen áttekinthető, hatalmas, bonyolult anyag tömegben nemcsak pompásan eligazodik, hanem fordulatot, lebilincselően érdekes könyvet is tud írni róla. Nem túlzás, amikor ROTALIER így nyilatkozik az akkor még csak kéziratban ismert könyvről: „valóságos remekmű” (NyK. LXIII, 407).

KÁLMÁN BÉLA

H. Fromm: Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen

Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur LXXXVIII, 80—101, 211—240, 299—327 l.

A finn nyelv régi germán jövevényszavait már régóta kutatják mind finnugor nyelvészeti, mind germanisztikai oldalról.

E kérdésről az első jelentős tanulmányt W. THOMSEN írta: Den gotiske Sprogklassens indflydelse på den finske (1869). Megállapította, hogy a finnégi népek több forrásból merítették germán jövevényszavakat: a gótból, az északiból s talán a még el nem különült gót-északiból is. Az érintkezések idejét i. sz. első századaira teszi.

THOMSEN műve hamarosan ellentmondásokat váltott ki. Több kutató szerint a gót nyelvből nem vettek át szavakat a finnégiek: a gót eredetűnek tetsző szavak az óészaki nyelv korábbi fokáról valók. A germán-finnégi kapcsolatoknak THOMSEN által megállapított idejét is egyesek túl későinek tartották (KARSTEN, Zur Frage nach den „gotischen“ Lehnwörter im Finnischen: IdgF. XXII, 290, WIKLUND, Zur Kenntnis der ältesten germanischen lehnwörter im finnischen und lappischen: MO. V, 217). SETÄLÄ viszont nagyrészt Thomsen megállapításait fogadta el (Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostsee-finnischen sprachen; SUSAik. XXIII).

Többen felvetették annak lehetőségét, hogy egyes germán jövevényszavak még az i. Lautverschiebungot megelőző időből származnának, ezt a föltevést azonban B. COLLINDER alapos vizsgálatok után elutasítja (Die urgermanischen lehnwörter im finnischen. Upsala, 1932).

Egészen új eredményekre jut tanulmányában H. FROMM. A kölcsönzések idejére vonatkozólag megállapítja, hogy sem a hangeltolódás előtti időkből, sem a Verner-törvény hatálya alá eső jelenségek korából nincsenek jövevényszavak a finnben. A legrégisebb hangalakú kölcsönzések az időszámításunk kezdete körüli időre utalnak: f. *rengas* ~ n. *Ring* (vö. Caes. *Tencteri*, de Tac. *Inguiomeros*) f. *kuwa* ~ ősgerm. **skuwwa* > **skuywa* > **skuggwa* (az -u- erősülése időszámításunk kezdete körül történt, (vö. NOREEN: Altisländische Grammatik § 227). A finn *š* > *h* változás ugyancsak erre az időre esik.

A gótok időszámításunk kezdete táján érkeztek a Viztula torkolatához. H. FROMM szerint nincs ok a gótnál korábbi kölcsönzések feltételezésére, s hivatkozik a legújabb archeológiai kutatásokra. Észak-Észtországban és Dél-Finnországban egyaránt a gót leletek bizonyulnak legrégebbekeknek és leggazdagabbaknak. A Skandináviával való kapcsolatok jelentéktelenek. Gót kereskedelmi települések is voltak az említett területeken egészen a IV. sz.-ig, amikor a gótok elvonultak (MOORA, Die Vorzeit Estlands 40).

Igaz ugyan, hogy már i. e. 500 körül is kapcsolatban álltak a finnégi népek skandinávokkal, de a jövevényszavak nem teszik szükségessé, hogy a gót befolyás előttről származtassunk egyes szavakat. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezek a korai skandináv telepek később megszűntek (TALLGREN, Varsinais-Suomen esihistoria I, 66). A nagyon régies hangalakú *rengas* szóban már végbement az *o* > *a* változás; a balti hatásnak a germán hatásnál korábban kellett lennie. Ezek és más nehézségek arra intenek, hogy ne keressünk jövevényszavakat a gót kölcsönzéseket megelőző időkből.

FROMM foglalkozik L. POSTI Fromm Pre-Finnic to Late Proto-Finnic (FUF. XXXI 1-91). című tanulmányával is. Mint ismeretes, POSTI több ősfinn hangváltozást és a fokváltakozást is ősgermán superstratum következményének tartja. FROMM szerint ilyen módon magyarázható a finn *š* > *h*, *kš* > *h*, *tš* > *t, h* változás. A germánban ugyanis nem volt *š*, ezért a germánok a finn *š*-t *χ*-val helyettesítették, amit a finnek *h*-val vettek vissza. POSTI többi magyarázatát azonban elutasítja. A *kt* > *ht*, *pt* > *ht*, *m* > *n*, *mt* > *nt* stb. hangváltozásokat szerinte belső fejlődés eredményének lehet fölfogni.

Nem fogadja el FROMM POSTI magyarázatát a fokváltakozást illetőleg sem. POSTI szerint a Verner-törvényben keresendő a fokváltakozás eredete. A Verner-törvény értelmében a zöngétlen réshangok zöngéssé váltak, ha az idg. szóhangsúly nem a közvetlenül megelőző szótagra esik. A finnégi nyelvekben a hangsúly az első szótagon van, de POSTI szerint átkerülhetett a másodikra, ha a második szótag zárttá váltik, mivel a szótag megnövekedett hangtaste nagyobb részt von magára a hangsúlyból. Az első szótagról az intenzitás átnyomul a következőre (M. SADENIEMI, *Metrikkamme perusteet* 65-77). A finn *pata* 'fazék' szót a germánok **paþa* alakban substituálták, mivel a lágy finn *t* nem felelt meg a kemény germán *t*-nek. A **patan* szóban azonban a második szótag megnövekedett hangsúlya miatt nem *p*-vel, hanem *ð*-vel történt a helyettesítés, tehát a f. *pata* szó germánok, ill. germánul tudó finnek ajkán a változó hangsúlyú germán szavak közé került. A germán *ð*-t viszont *d*-vel vették vissza a finnek. A fejlődés tehát POSTI szerint a következő volt: finn **pata* ~ **patan* > germ. *paþa* > *paðan* > finn *pata* ~ *paðan*.

FROMM rámutat az ismertetett magyarázat több gyengéjére. A finnégi nyelvekben a hangsúly az első szótagon van, és csak kivételes mondatfonetikai helyzetben kerülhet át a másodikra. Az első szótagon levő hangsúly következtében a szóvégi *-k* például lekopott, noha fonéma volt. POSTI szerint a **pata* ~ *patan*-típusi szavak a germánul beszélők használatában változó hangsúlyúak lettek. Erre azonban FROMM szerint nincs okunk, mert a germánban is volt a finnégivel pontosan megegyező hang-

súlytípus: germ. *flōduz > as. *flōd* (hosszú első szótag, elhasználódik az energia); germ. *siđuz > as., ags. *siđu* (rövid tőszótag, nem használódik el az energia, hanem átnyomul a második szótagra).

A Verner-törvény nyomán kialakult ún. grammatischer Wechsel hamar kiegyenlítődt az egyes nyelvekben. A germán nyelvekben sok olyan szó van, amelyben a hangsúly az első szótagra esik, de ez sohasem csúszik át a második, zárt szótagra: germ. *fenpa > német *finde*, *fenpan > *finden*.

Láthatjuk tehát, hogy FROMM tanulmánya sok újat ad ebben a régóta vitatott kérdésben, s megállapíthatjuk, hogy az immár egy évszázada tartó kutatások ellenére még további vizsgálatokra van szükség.

MIKOLA TIBOR

Felix J. Oinas: The Development of Some Postpositional Cases in Balto-Finnic Languages

MSFOu. 123. Helsinki, 1961. 190 l.

1. Mint előszavából kiderül, FELIX J. OINAS, az indianai egyetem professzora e munkájának első változatát még a második világháború előtt kidolgozta, végleges formába azonban a háború miatt csak 1950–51-ben önthette.

2. Bevezetésében (7–11) a finnugor nyelvek mai esetrendszerének gazdagságáról szól (HAKULINEN nyomán ilyen számszerű adatokat említ: a finnben 15, a lappban 8, a mordvinban 10, a cseremiszbén 13, a zürjénben 18, a votjákban 14, a vogulban 6, az osztják nyelvjárásokban 5–8, a magyarban 21 esettel számolhatunk). A mai esetek közül azonban csak 5–6 vezethető vissza a finnugor korig, a többiek később keletkeztek. A finnugorig visszamenő esetek nyelvi jelölői mind elsődleges esetragok. Ezek vagy zéró morfémák (pl. a nominativus) vagy egy mássalhangzó ± magánhangzó szerkezetűek, de tovább nem elemezhetőek. RAVILA nézetét, hogy ezek névmásokból is származhatnak, csak lapalji jegyzetben említi.

Az ősi ragoknak egymással vagy más suffixummal alkotott kapcsolataiból fejlődött ki a másodlagos esetragok első csoportja. A testes ragok második csoportjának a posztpozicionális ragokat: az önálló szókából, ún. particulákból névutózáson keresztül toldalékká agglutinálódott esetragokat tekinthetjük. A névutóvá válás a mondatban, szókapcsolatokban történt: „... the last member of word group has gradually lost its concrete meaning and has developed into a relation word (postposition), while its former function as the head-word has been shifted to the preceding member” (8–9). A névutók raggá fejlődésé fokozatos átalakulással történt: „The postpositions, appearing after the head-word in atonic positions, could become stil more abstract, could lose their independence entirely, and ultimately could become mere suffixes” (9).

A finnugor nyelvek közül a magyar a legalkalmasabb az ilyen fejlődés bemutatására, mert míg más rokon nyelvekben az önálló szóból névutón át alakult esetrag csak sporadikus, a magyarban ezek száma tekintélyes, és kifejlődésük gyakran a nyelvemlékekben is nyomon követhető. Szemléltetésül OINAS a *-ban, ben; -ból, -ből; -ba, -be* családra, valamint a *-tól, -től; -ra, -re; -ról, -ről* kialakulására hivatkozik. Ezekhez hasonlóan alakultak ki azok a balti finn esetragok, amelyeknek vizsgálatát a kötet céljaul tűzi ki.

3. A továbbiakban a szerző öt önálló szóból fejlődött rageszalót vesz sorra: a *-ka* (és rokonságába vonható) comitativusi (12–55), a *-ke* comitativusi (56–77), a *-mō* prolativusi-comitativusi (78–107), a *-lo* peripheralisi (108–38) és a *-sa* terminativusi (139–74) rageszalókat, külön-külön fejezetben.

Egy-egy fejezetben először etimológiai fejtegetéseket ad: megvilágítja, melyek a címszó családjába sorolható balti finn szóalakok, s milyen eredetű a kimutatott közös előzmény. Ezután „Analysis” alcímen nyelvenként veszi tüzetes elemzés alá a kiindulásul szolgáló szó particula-fejleményeit a lív, észt, vot, finn, inkeri, karjalai, aumusi, lúd és vepsze nyelvben. Az egyes nyelvekben először az alapszóból eredő adverbiumokat és kötőszókat szedi csokorba. A felsorakoztatott nyelvi anyag minden elismerést megérdemlően gazdag és sokoldalú. A kérdéses származékokat nemcsak az irodalmi nyelvváltozatokból gyűjti össze, hanem a különböző nyelvjárásokból is. Forrásai közt

a publikált nyelvi, nyelvjárási anyagon kívül több kéziratos gyűjtemény is szerepel: ezeket neves finn és észt tudósok bocsátották rendelkezésére.

Miután a változatos anyagot az alapszótól való fokozatos alaki és jelentésbeli eltávolodás sorrendjében elénk tárta, megmagyarázza az egyes adverbiumok és kötőszók származását, történetét, toldalékanak alakulását stb. Az adverbiumok és kötőszók után külön csoportban mutatja be az alapszóból származó névutókat, esetragokat és az esetleges prepozíciókat, majd kifejti ezek alakjának és jelentésének mivoltát és kifejlődését is.

Miután ilyen módon minden balti finn nyelvben sorra veszi a kiindulási szóra visszavezethető összes particula tartalmi és formai kérdéseit — jól párosítva a leíró bemutatást a történeti fejlődés áttekintésével, s mindenütt figyelembe véve az eddigi szakirodalmat — a fejezetek végén rövid összefoglalást ad. Típusokba sorolja az egyes nyelvekben felbukkanó adverbiumokat, megállapítja, melyek a legfőbb alaki és jelentésbeli képződmények. Megkísérli a névutók és a belőlük származó esetragok egymástól való elválasztását is, és utal arra, hogy az egész balti finn területet figyelembe véve hol milyen fokra jutott el a fejlődés, hol következett be teljes raggáválás.

4. A tárgyul kitűzött öt particula-család átvizsgálása után a szerző egy rövid fejezetben összegezi főbb következtetéseit (175–80). Hangsúlyozza, hogy a finnégi nyelvekben particulaként nem a toldalék nélküli névszói vagy igei tövek szerepelnek, hanem rendszerint valamilyen esetraggal ellátottak: a *kansa 'társ, pajtás' alapszóból például ilyen particulák származtak: *kansahen (illativus), *kansak (lativus), *kansassa (inessivus), *kansama (essivus). Az efféle particulák — mondja — „were used in Late PrBF (= Proto Balto-Finnic) both as adverbs and postpositions” (175).

Az adverbiumok és névutók további fejlődése már lényegesen különbözik egymástól — írja. A határozószók általában a szokásos hangtörvények szerint alakulnak, a névutók viszont szabályokba alig foglalható rövidüléseken mennek át, eredeti alakjuktól messze eltávolodhatnak. Rámutat azonban arra is, hogy vannak ellentétes tendenciák is, melyek a túlzott megrövidülés és eltűnés ellenében a névutók és esetragok megnyújtásán munkálnak, személyrag vagy más esetrag hozzátoldása révén.

Az adverbiumok és a névutók továbbra is kölcsönhatásban maradnak. Az adverbiumok olykor minden alaki változás nélkül adoptálódnak névutóvá. Máskor az adverbiumok személyragozását átvisszik a névutókra is. A hosszabb adverbiumok az analógia révén akadályozzák a velük egyalakú névutók megrövidülését.

A névutók raggá fejlődése a balti finn nyelvekben is számos átmeneti formát teremt, s ezeknek névutó vagy rag voltát sokszor nehéz eldönteni. A raggá válás bekövetkezésére OINAS öt kritériumot állít fel: 1. strukturális, formai azonosság a régi esetragok készletével; 2. szorosra zárt kapcsolat az alapszó (head-word) és a járulék (added form) között; 3. nem első szótagokra jellemző hangszajtságot felbukkanása; 4. alkalmazkodás a magánhangzó-harmónia követelményeihez (azokban a nyelvekben vagy nyelvjárásokban, amelyekben a magánhangzó-harmónia megvan); 5. a jelző egyeztetése. Legfontosabb ezek közül a 2., 3. és 4. Ahol ezek megvannak, ott beszélhetünk esetragról. Az első kritérium nem nagyon lényeges, az ötödiknek az elmaradása nem zárja ki a kérdéses nyelvtan esetrag voltát.

A különböző balti finn nyelvek és nyelvjárások fejlődését összehasonlítva arra az eredményre jut, hogy a vizsgált posztpozicionális esetragok a déli vepsze nyelvterületen jutottak legtovább a raggá válás útján. Általában az északkeleti balti nyelvek (vepsze, lúd, aunusi és részben a déli karjalai) több esetben jutottak el a kérdéses elemek raggá fejlesztéséig, mint a délnyugatiak (lív, észt, vót, finn).

Végül egy bekezdésben a tárgyalt fejlődés kronológiájáról ejt néhány szót a szerző. Biztosra csak a -*ka* comitativus kifejlődésének korát lehet venni: ennek ideje a XVI. század. A többiek raggá válása valószínűleg még később ment végbe. — A kötetet tüzetes forrás- és rövidítésjegyzék zárja be.

5. FELIX J. OINAS tanulmánya alapos, körültekintő gondossággal megírt munka. Módszere — az, hogy egy-egy rag esetében minden számba vehető névutó és egyéb particula-előzményt igyekszik felsorakoztatni — helyes és eredményes: tág horizontot nyit nemcsak a különböző balti finn nyelvek adatainak egymás mellé állításával, hanem az előtárt nyelvelemek szerkezeti összefüggésének bemutatásával is. Bár a mű címe diakronikus tanulmányt sejtet, a „fejlődés” érzékeltetése nagyobb részben az élő nyelvi, nyelvjárási anyag összevetésével történik. A kötet haszna nemcsak a tárgyalt ragok létrejöttének megismertetésében van, hanem abban is, hogy a többi finnugor nyelvre is jellemző nyelvi folyamatot vizsgál. Számunkra ez annál érdekesebb, mert ilyen fajta

Ragok legnagyobb számban a magyarban találhatók, így kialakulásuk módja a mi ragjainkra is tanulsággal szolgálhat. Éppen ez a tény késztet bennünket arra, hogy egy-két kisebb megjegyzést fűzzünk ismertetésünkhöz.

A raggá válás kritériumaiban, a névutók raggá fejlődésének bemutatásában, valamint abban, hogy minden önálló szóból történő raggá válást megelőző egy átmeneti névutózási stádium stb., teljesen egyetérthetünk OINAS-szal. Felfogása e kérdésekben nagyrészt egybeesik a magyar nyelvről vallottakkal, sajátos megfigyelései gazdagítják a részletekre vonatkozó tudomásunkat. Nem egészen így áll a helyzet a névutók keletkezésének elméletével. OINAS a balti finn nyelvek névutóinak előzményét az adverbiumokban látja. E felfogás az alapja annak, hogy az egyes nyelvekben két csoportban mutatja be a tárgyalt ragok nyelvi előzményét és környezetét: először az adverbiumok és kötőszók elemzését adja, majd a velük azonos vagy belőlük levezethető névutókat, prepozíciókat.

A magyar névutók esetében a határozószóból származtatás legtöbbször nem fogadható el, noha voltak és vannak is olyan tudósaink — például SIMONYI ZSIGMOND és SZINNYEI JÓZSEF, akikre OINAS is leginkább hivatkozik —, akik minden magyar névutót határozószóból származtatnak. Az itt felbukkanó egyik fő problémát, az adverbiumnak az ige közvetlen vonzasköréből a megelőző névszó vonzási körébe való átvonódást — úgy érezzük — OINAS példái nem bizonyítják eléggé. Magyarázataiban abból indul ki, hogy a kérdéses adverbiumok személyragozhatók voltak: pl. **hän tuli kansaheni 'ő velem jött' vagy *hän oli kansassani 'ő velem volt'*. Az ilyen szerkezetekben — mondja — a személyt (vagy a tárgyat) más módon is ki lehetett fejezni: egy névmásnak vagy főnévnek a particula elé helyezésével. A fenti kifejezések párhuzamos formái tehát így alakultak: *'hän tuli minun kansaheni 'ő énvelem jött', 'hän oli minun kansassani 'ő énvelem volt'*. Ezekben a *kansaheni*, *kansassani* többé már nem adverbiumok, hanem névutók. „As postpositions they depended upon the preceding pronoun or noun, while their connection with the verb was attenuated and finally lost” (176). — Kevésbé valószínű, hogy a fenti szó szerkezetekben pusztán a *minun* kitétele okozta volna az adverbium névutóvá válását. Ez majdnem olyan, mintha a magyarban azt vallanánk: a *mellettem* szó adverbium ebben: *ő mellettem jött*, de már névutó ebben: *ő énmellettem jött*.

Nem sokkal meggyőzőbb a vegyüléssel magyarázat sem: „The transfer of the adverbial forms into postpositions could be depicted as follows: *hän oli kerallani* (adverb) 'he was with me' — *hän oli minun kera* (postposition) id.; as result of blend: *hän oli minun kerallani* (postposition) id.” (61).

Mi azt valljuk: az adverbiumok névutóvá válása lehetséges, ha egy megfelelő névszói bővítménnyel egészülnek ki: *együtt mennek de: a fiúval együtt a lány is elment*. Az esetek többségében azonban azt a szintagmatikus kapcsolatot lehet elsőslegesnek tekinteni, mely a leendő névutót a megelőző névszóhoz fűzte. Ilyenkor a névutóvá váló szó nem volt előzőleg adverbium: a határozói ragot azért vette fel, mert az egész szintagma — birtokos jelzői, tulajdonságjelzői, határozói, tárgyas vagy alanyos szerkezet — kapott a mondatban határozói funkciót (*fa-al > fa al-att ül; vkinek az érdeke > vki érdekében beszél; ilyen mód > ilyen módon áll; vmire néz > vmire nézve kijelent vmit; vmit kivész > vmit kivéve élvegez; stb.*). Hasonlóan képzelhetjük el mai testes határozóragjaink többségének fejlődését is. A szintagmák névutós szerkezetté alakulása magyarázza, hogy a névutóvá váló szó adverbiumként olykor egyáltalán nem mutatható ki a nyelvben. Ilyen esetek előfordulnak OINAS anyagában is: „Nowdays *lo*-adverbs are consistently employed only in Fi.” (136); „It is evident, that the *sa*-particles were not used as adverbs in Late PrBF, but were introduced directly (! de hogyan?) as postpositions” (176).

Az efféle fejlődésről, a névutóknak a megelőző névszóhoz fűződő kapcsolatáról, sajnos, nem kapunk tüzetes leírást a tanulmányból, noha OINAS is világosan látja, hogy a névutóvá válás a mondatban, a beszédben megy végbe (lásd a bevezetéséből vett idézetet fent 2.). A megelőző névszóval alkotott korábbi kapcsolat azért is fontos, mert csak így magyarázható meg, miért „vonz” a névutó egyszer genitívust, máskor partitívust stb. Erre nézve a tanulmány meglepszik a talált helyzet közlésével, nem keres közelebbi magyarázatot.

Mindez azonban — úgy látszik — már nem is volt célja a szerzőnek, minthogy figyelmét főleg az adverbium > névutó > esetrag fejlődési vonal vizsgálatára fordította. Munkája azonban enélkül is nélkülözhetetlen nemcsak a tárgyalt esetragok szűkebb vonatkozásában, hanem a finnugor-uráli nyelvfejlődési sajátság: az önálló szók grammatikai viszonyjelölő eszközzé válása szempontjából is.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Lauri Kettunen: Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet

MSFOu. 119. Helsinki, 1960. 252 l.

1955 nyarán a szerző szövegeket válogatott össze több finnégi nyelv nyelvjárásából. Az volt a célja, hogy AHLQVIST Murteiskirja c. munkájához hasonló gyűjteményt állítsen össze modern változatban. Az összegyűjtött szövegek számos megjegyzést, magyarázatot igényeltek. Ezeknek a magyarázatoknak az áttekintése során támadt az a gondolata, hogy könyvet ír a finn nyelv közeli rokonyelveinek jellemző vonásairól. Hangsúlyozza az előszóban, hogy könyve nem a közeli rokonyelvek tanönyve, bár hasznos lehet annak is, aki e nyelveket meg akarja tanulni.

A finn kivételével valamennyi finnégi nyelv sajátosságaival foglalkozik. A kötet címe alapján azt várnánk, hogy az egyes nyelvek legfontosabb hangtani, alaktani és mondattani sajátosságaival egyaránt meg fogunk ismerkedni, de a szerző az alaktannak, különösen pedig a mondattannak csak elenyészőn kevés helyet biztosít. Egyáltalában nem foglalkozik pl. a vót meg a liv nyelv alaktani és mondattani kérdéseivel. Az anyagnak ez a látszólag nem következetes összeválogatása azzal magyarázható, hogy ebben a művében KETTUNEN a finnégi nyelvek legjellemzőbb vonásait akarja összegyűjteni, márpedig például a vót nyelvnek elsősorban a hangtani sajátosságai azok a jellemző vonásai, melyek legszembetűnőbben megkülönböztetik a többi finnégi nyelvtől.

A kötet öt nagyobb egysége a karjalai-aunuszi-lúd, a vepsze, a vót, az észti és a liv nyelvvel foglalkozik.

A karjalai nyelvről és az aunuszi (olonyeci) nyelvjárásokról mint egységes „nyelvcsoportról” („kieliryhmä”) szoktak beszélni. Ide lehet sorolni KETTUNEN szerint a lúd nyelvjárásokat is, bár egyesek „lúd nyelvről” beszélnek. A szerző szerint a lúd éppen úgy karjalai, pontosabban: keletkarjalai nyelvjárás, mint az aunuszi nyelvjárások.

Ezen a nyelvcsoporton belül említi meg a szerző a savakko-nyelvjárást, valamint az inkeri nyelvjárást („inkeroismurre”) is, mely azonos a szovjet finnugrisztikai irodalomból ismert izsór nyelvvel (isuri keel). KETTUNEN nem fogadja el az „izsór nyelv” elnevezést.

Mind az öt nyelv anyagának keretét a nyelv valamennyi nyelvjárásának általános jegyei adják meg. Például a vepszéről szóló részben felsorolja a szerző az északi, a középső és a déli vepsze nyelvjárások közös hangtani jellegzetességeit, első helyen tárgyalva a zárhangok fokváltakozásának hiányát: *magada* 'maata', *magadan* 'makaan' (27). Az egyes nyelvjárások sajátos, a többitől eltérő vonásaival nem külön fejezetben foglalkozik, hanem az illető nyelv általános jegyei között kiemeli a nyelvjárási különbségeket.

A nagyobb nyelvjárási egységet és az ehhez tartozó, de a nagyobb egységtől bizonyos mértékig eltérő kisebb nyelvjárási szigetet egyaránt a *murre* 'nyelvjárás' szóval jelöli meg a szerző, nem úgy mint ARISTE, aki különbséget tesz *murre* és *murrak* között (vö. Vadjalaste laule, 4.)

Röviden foglalkozik a szerző az egyes nyelvek elkülönülésének idejével és körülményeivel is. A kötet végén részletes összefoglalást és három térképet találunk.

SZABÓ LÁSZLÓ

Lauri Hakulinen: Handbuch der finnischen sprache. 1. Band.

Erweiterte Übersetzung aus dem Finnischen. Wiesbaden (Otto Harrassowitz), 1957. 230 l.

1941-ben jelent meg Helsinkiben HAKULINEN „Suomen kielen rakenne ja kehitys. I osa, Äänne-ja muoto-oppia” című munkája. A nélkülözhetetlen kézikönyv első megjelenése és az átdolgozott német nyelvű változat publikálása között eltelt másfél évtized. E másfél évtized alatt a finnugor nyelvtörténeti kutatás nagy utat tett meg. Elsősorban ez tette szükségessé, hogy HAKULINEN könyve számos módosítással újra napvilágot lásson. Amint előszavában mondja, ehhez a munkához sok értékes tanácsot és segítséget kapott Erkki Itkonentól és Terho Itkonentól.

A hangtörténeti módosításokon kívül az eredeti műnek sok apró hiányosságát kiküszöbölte a szerző az új német nyelvű kiadásban. Jelentősen növelte a bibliográfiai utalások számát. A szóképzésről szóló részben a finn eredetinek számos kevésbé fontos példája nem szerepel az új változatban. Csökkent a nyelvjárási példák száma is.

Az említett változtatások ellenére a mű alapvető mondanivalója nem változott.

SZABÓ LÁSZLÓ

Perti Virtaranta: Tverin karjalaisten entistä elämää

Porvoo—Helsinki (Werner—Söderström), 1961. 272 l.

A finnugor nyelvcsalád legnyugatibb ágához, a finnységhez tartoznak a karjalaiak. Az e nyelvet beszélők száma a századforduló óta majdnem a felére csökkent. A legutolsó népszámlálás szerint azonban a karjalai anyanyelvűek száma még mindig megközelíti a 120 ezret. Legnagyobb részük azonban nem a Ladoga tó környékén és a Fehér tenger vidékén lakik, hanem mélyen benn az orosz síkságon, a Volgától északra, Kalinyin (régi névén: Tver) város környékén. Itt néhány sórványt nem számítva mintegy 900 falucskában, szinte egy tömegben (körülbelül akkora területen, mint Somogy m.), él majdnem százezer karjalai.

A tveri karjalaiak mai települése nem az ősi finn-ugor korba nyúlik vissza, hanem egészen újkeletű. Főleg, a XVII. században, az erőszakos svéd térítés elől hagyták el eredeti Ladoga környéki lakóhelyüket a görögkeleti vallású karjalaiak. Hozzájárultak az elvándorlás okaihoz a magas adók, valamint az a tény, hogy a Ladoga tó környékét szinte állandó hadszíntérré változtatta a XVII. században az orosz-svéd nagyhatalmi versengés. A zord éghajlatú és terméketlen északi vidékekről később is indultak kisebb települési hullámok az enyhébb klímájú és jó termőtalajú tájak felé, különösen az enyhébb éhínségek idején. A tveri karjalaiakban még ma is él a régi haza és a vándorlás emléke (29—47).

Tudományos anyaggyűjtés szempontjából a tveri karjalaiak eddig eléggé a háttérbe szorultak. A múlt század végén T. Schvindt, V. Alava és K. Karjalainen gyűjtöttek szöveget és szótári anyagot. 1912—3-ban pedig Juho Kujola az eddigi legnagyobb gyűjtést végezte, mintegy 15 ezer szócédlulát készített el. Ezután majd egy fél évszázadig senki sem járt náluk anyagot gyűjteni. Ez a mostoha bánásmód talán azzal magyarázható, hogy itt nem találtak a gyűjtők Kalevala-énekeket.

PERTTI VIRTARANTA 1957 és 1958 nyarán kétszer is járt köztük. Sok följegyzést végzett, és sok órányi anyagot vett föl magnetofonszalagra. Felesége (Helmi V.) a néprajz számára rendkívül értékes fényképfelvételek tömegét készítette el a legkülönbözőbb tárgyakról és műveletekről.

A munka végeredményben útleírás, nyersanyaga egy tudós utazó tárgyilagos, hozzáértő megjegyzései egy népcsoport életéről és múltjáról. Közvetlen megfigyelések, az öregekkel való beszélgetések (ezek egy részét magnetofonon meg is örökítette) alapján szűrte le azt a forrásértékű anyagot, amelyet ebben a könyvben közzétett. Nyelvészeti anyagot nem sokat kapunk, de annál érdekesebb az a néprajzi tájékoztatás, amelyet a fejezetek elolvasása után nyerünk. Hozzá kell tennünk még, hogy a könyvet több mint száz kitűnő, egész lapos fénykép díszíti. Külön értéke a könyvnek színes, eleven stílusa, amelyet a meleg együttérzés és a humor tesz árnyalttá. Anélkül, hogy a részletekbe belemennék, közlöm az egyes fejezetek címét: A két utazás leírása — A karjalaiak letelepedése Tver környékén — Faluk és lakások — Pásztorokodás — Otthoni fürdés — Földművelés — Az erdőben és vízen (vadászat és halászat) — Ünnepi és hétköznapi étkezés — Ruházkodás — Esküvő — Karácsonytól mindenszentekig (ünnepi népszokásuk) — Népi időjósítás — Születés és gyermekkor — Betegségek és gyógyításuk — Szellemek, tündérek — Ének és mese — Az utolsó út (halotti szertartások és siratóversek).

A szerző meglepő tömegben bányászta elő főleg az öregek emlékezetéből a különböző szokások, ünnepek, babonák emlékeit. Énekmondói közt egészen fiatalok is adódtak. Igen gazdagok a tveri karjalaiak siratóénekekben. A népi hiedelmek között érdekes volt olvasni azt is, hogy a szivárvány fölszívja a vizet (196). Ez a hiedelem nemcsak a *szivárvány* magyar nevében tükröződik, amely a *szív* igéből származik (SzófSz.), hanem egy szoszvai vogul versből is ismerem: *ñuli-kis pëläji | ajalankve wit*: a szivárvány fölgyullad fölinni (hogy föligya) a vizet (saj. felj.). A hiedelem bizonyára szélesen elterjedt nemcsak a finnugor népek körében.

VIRTARANTA szép kiállítású könyve végig érdekes és hasznos, forrás értékű olvasmány.

KÁLMÁN BÉLA

Вопросы этнической истории мордовского народа

Труды мордовского этнографической экспедиции. Вып. I. Москва, 1960. Издательство Академии Наук СССР. 255 л.

A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete, a Mordvin Nyelvi, Irodalmi, Történelmi és Gazdaságtudományi Intézet és az Észti Történelemtudományi Intézet 1953 és 1959 között hét tudományos kutatóutat vezetett a Mordvin ASzSZK-ba és a vele szomszédos területekre. Az expedíciók feladata a mordvin népnek és kultúrájának részletes, a helyszínen történő tanulmányozása volt. A mordvinok etnikai története és azok a történelmi kapcsolatok foglalkoztatták leginkább a kutatókat, amelyek a mordvin kultúra fejlődésében jelentős szerepet játszottak.

Örömmel üdvözljük a megjelent első kötetet, amely az általánosabb jellegű cikkeket tartalmazza. Az ez után megjelenő három kötet a mordvinok anyagi és szellemi kultúráját, mezőgazdaságát, technikáját és népművészetét fogja tárgyalni.

Nyelvészeti folyóiratban célszerűnek látszik ismertetésünk középpontjába a mordvin nyelvek ismertetését állítani, s a többi — településtörténeti, néprajzi, ember-tani és történelmi jellegű — tanulmánnyal mintegy megtámogatni a nyelvből levonható következtetéseket és eredményeket.

1. A. П. Феоктистов: Мордовские языки и их диалекты (63—82).

A szerző dolgozatában ismerteti a mordvin nyelveknek a finnugor nyelvekkel közös és azoktól eltérő sajátosságait. Közös sajátosság a nyelvtani nem hiánya, a jelző és jelzett szó közötti inkongruencia, a birtokos személyragok használata, az esetalakok nagy száma (tizenkettő) s az, hogy a ragozásban és a szóképzésben nincs *præsuffixatio*. Majd a szabályos hangmegfelelésekre és a szókészletben levő egyezésekre mutat rá. A többi fgr. nyelvtől többé-kevésbé eltérő sajátosság a névszók mutatónévmási elemmel való határozottá tétele (*kudo* 'ház' — *kudos* 'a ház'), a tárgyas igeragozásban az ugor nyelvekéénél jóval teljesebb paradigmasor s a névszók állítmányi szuffixumokkal való igei használata.¹

Szinte a jövevényszó kutatás az egyetlen eszköz annak megállapítására, hogy a mordvinok történetük különböző korszakaiban milyen népekkel kerültek érintkezésbe. BUBRICH² szerint a legrégebb jövevényszóréteg az iráni (szkíta, szarmata, alán) és a balti (litván, lett, ó-porosz). Majd PAASONEN³ alapján a szerző az ún. török (csuvas és tatár) réteget tekinti át, s megállapítja, hogy a moksában több a tatár jövevényszó. Ennek az az oka (l. a településtörténetet), hogy a moksák huzamosabb ideig voltak érintkezésben a tatárokkal. Az orosz jövevényszók száma még ennél is nagyobb. Az orosz nyelvtörténet segítségével e jövevényszók behatolásának kezdete (XI. sz.) is megállapítható. Különösen erős az orosz nyelv hatása az utóbbi negyven évben (technikai, filozófiai, politikai terminusok).⁴ Ezután egy rövid szöveg, egy névszói és igei paradigmasor és a szókincs bemutatásával megvizsgálja az erzá és a moksá irodalmi nyelvek egymáshoz való viszonyát és megállapítja, hogy a kettő közötti viszony — az érthetőség szempontjából — olyan, mint az ukrán és a fehérórosz nyelv között.

A mordvin nyelvjárásokról szóló fejezetből megtudjuk, hogy az egyes nyelvjárások között nem lehet éles határt vonni. Például a legnyugatibb moksá nyelvjárások alaktani szempontból azonos típusúak a délnyugatiakkal, de a fonémaállomány szempontjából az északiakkal. Viszont a délkeleti moksá nyelvjárások, amelyek fonetikailag egyeznek a délnyugatiakkal, alaktani szempontból közelebb állnak az északiakhoz. A nyelvjárások területi egyenlőtlensége az állandó lakóhelyváltoztatásokkal és áttelepítésekkel magyarázható. Ez a magyarázata a moksás-jellegű erzá és az erzás-jellegű moksá nyelv

¹ Ezekre vö. НУК. LXIII, 421.

² Бубрих, Д. В., Лингвистические данные к вопросу о древности связей между мордвой и восточным славянством. Записки Морд. НИИ. Саранск — 1947.

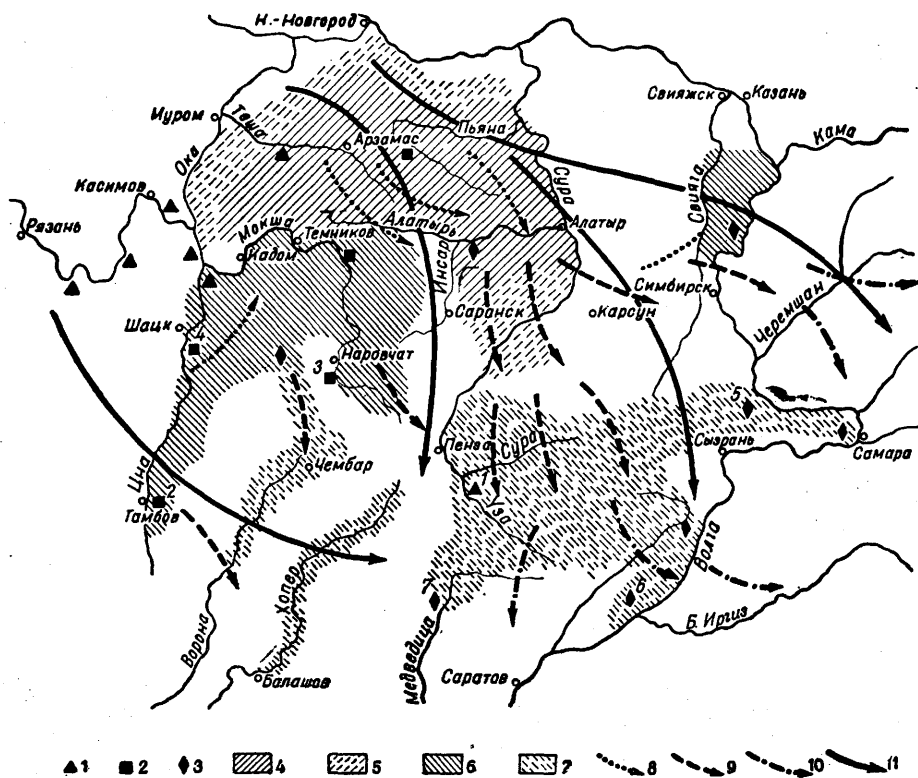
³ PAASONEN, H., Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen: JSFOu. XV: (1897), 1—64.

⁴ Русско-эрзянский словарь политических и экономических терминов. Саранск 1954. Русско-мокшанский словарь политических и экономических терминов. Саранск 1954.

járásoknak is. Még sok feladat vár a mordvin nyelvjárások kutatóira, hiszen egyes nyelvjárásokat s különösen az irodalmi nyelvek és a nyelvjárások, valamint az orosz nyelv és a mordvin nyelvjárások viszonyát eddig még nem tanulmányozták eléggé. A nyelvjáráskutatások eddigi eredményeinek és a fiatal mordvin és észt nyelvészek részvételével most folyó munka ismertetésével végződik Feoktyisztov vázlatos ismeretése.

2. В. И. Козлов: Расселение мордвы (Исторический очерк) (5—62).

A mordvinok településtörténetét a szerző kitűnő, szemléletes térképekkel és népesség-statisztikai táblázatokkal mutatja be. Különösen értékesek a mordvinság területi mozgását bemutató térképek, amelyek térben és időben egyszerre több évszázad történetét tárják elénk, hiszen a mordvinok története nem más, mint településük története („fejlődés a térben”). A XI—XVI. században észak és nyugat felől oroszok, dél

A mordvinok települései a XV. században, és vándorlásaik a XVI—XVIII. században (8. lap)

1 — III—VIII. századi mordvin temetőik; 2 — ua. a IX—XII. században; 3 — ua. a XIII—XV. században; 4 — erzák település; 5 — az erzák erdei méhésztelepei; 6 — moksák; 7 — moksa erdei méhésztelepek; 8 — a mordvin települések iránya a XVI. században; 9 — ua. a XVII. században; 10 — ua. a XVIII. században; 11 — az orosz telepések betelepülésének fő irányai.

és kelet felől tatárok hatolnak be a mordvinok lakta területre, s megkezdődik a mordvinok visszahúzódása a betelepülők elől dél felé. A moksák behódoltak a tatároknak, résztvettek hadjárataikban és óriási vérveszteségeket szenvedtek. Ez az oka, hogy a következő évszázadban kevesebben voltak és ma is kevesebben vannak, mint az erzák, akik erdeikbe és lakatlan folyóvölgyekbe menekültek. A tatárok jelentős mordvin

esoportokat erőszakkal áttelepítettek Kazánytól délre a Volga mellékre, hogy ott a tatár kán földjeit műveljék. Ezek nagy része a tatár kánság bukása után visszatelepült régi lakóhelyére. Az ottmaradt rész eltatárosodott. Ezek a karatáj-mordvinok. Az oroszoknak a mordvinok területére való magyarányú behatolása 1552 (Kazány eleste) után kezdődött. Előlük a mordvinok dél felé húzódnak erdei méhésztelepeikre. A feudális rend korában a nehéz adóterhek, a beszolgáltatások és az erőszakos térítések miatt résztvesznek a XVII—XVIII. századi nemzeti felkelésekben (Bolotnyikov 1606—7, Razin 1670—1, Pugacsov 1773—5), illetve emigrálnak a Volga felső folyásának vidékére, sőt a Volgán túlra is. A XVI. század közepén Arzamasz körül, amely a legrégebbi mordvin település, már nem voltak mordvinok. Ettől az időtől kezdve már népszámlálási adatokra is támaszkodik a szerző. A Volgán túli területekre főképp erzák települtek. A településeknek a XVI. század második felétől a XIX. század közepéig nagy jelentőségük van. A mordvinok ugyanis ekkor települtek le a Volga-mellék azon vidékeire, ahol ma is élnek. A XIX. század közepétől már csak keveset változott a települések képe. A mordvinok 80%-a hat forradalom előtti kormányzóság területén élt (penzai, tambovi, novgorodi, szimbirszi, szarotovi és szamarai) mindenütt kisebbségben, s csak két kerületben, az ardatoviban és a krasznozlobodszkiban haladta meg a lakosság 30%-át. A Volga-vidék vegyes lakosságú falvaiban oroszokkal éltek és élnek ma is együtt. A mordvin—tatár és a mordvin—csuvas falvak ritkák. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után aránylag elég későn kapták meg nemzeti önállóságukat, éppen azért, mert ennyire vegyeslakosságú a területük (1928: Mordvin Nemzetiségi Kerület; 1930: Mordvin Autonóm Terület; 1934: Mordvin Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság). — A településtörténet tehát magyarázatot ad a moksa és erzák közti különbségre és a sok, egymástól eltérő nyelvjárásra.

3. M. C. Акимова: Краниологическая характеристика мордвы-эрзи (83—117).

A tanulmány koponyatani szempontból vizsgálja az erzákat és a mokskákat, s a csuvasokkal és a cseremiszekkel hasonlítja őket össze. Az erzák európeoid típusúak, bár gyakran nem eléggé éles vonásokkal. Az erzák nők koponyáin inkább észlelhető mongoloid jelleg. Az erzák és mokskákat közti különbséget a koponyatan is megerősíti. A mokskákat erősebben mongoloid típusúak, mint az erzák (1. tatár hatás!). Az erzák férfikoponyák egyes ismertetőjelek szerint hasonlóságot mutatnak a csuvasokéval, más jelek szerint a cseremiszekével. Ha csak a mongoloidság fokát emeljük ki, akkor az erzák európeoid, a mezei cseremiszek mongoloid típusú. A csuvasok és a hegyi cseremiszek középhelyet foglalnak el, de közelebb állnak a mordvinokhoz.

4. K. Ю. Марк: Этническая антропология мордвы (118—179).

A szerző felsorolja, hol élnek ma mordvinok: a MdASzSzk területén kívül a vele határos penzai és uljanovszki területen, a csuvas, a tatár és a baskir ASzSzk-ban, a kujbisevi, az orenburgi és a szarotovi területen, s kisebb számban Nyugat-Szibériában és Kazahsztánban is. Az erzák az ASzSzk keleti részén, a gorkiji és az uljanovszki területen a Volga balpartján, a mokskákat a köztársaság nyugati részén az Inszar folyóig és a penzai kerület nyugati részén laknak. A mokskákat és az erzák lényegesen különböznek egymástól néprajzi szempontból is. A tenyugusevoi és torbejevoi kerületben a mokskákat között van két erzák nyelvjárás-sziget. Ezek nemcsak nyelvükben különböznek a többi erzától, hanem anyagi és szellemi kultúrájukban is. A gorkiji kerület dalnye-konsztantinyinovoi járásában élnek a terjuhánok. Ezek oroszul beszélő mordvinok, s etnográfiai-lag eltérnek mind a erzától, mind a mokskáktól. A Tatár ASzSzk kamszko-usztyinzskoi járásában — erős tatár hatás alatt — élnek a karatájok.

Ezután MARK az eddigi antropológiai kutatások eredményeinek az ismertetése után saját 1955—57 között gyűjtött anyagát mutatja be igen sokféle szempontból, sok térképpel és táblázattal, mindenütt összehasonlítva az erzákat, a mokskákat, a terjuhánokat, a tatárokat, a csuvasokat és a hegyi cseremiszeket. Például megtudhatjuk, hogy a mokskákat átlagos testmagassága 166 cm. alatt van, az erzák magasabbak. Az erzák szemszíne világos, a mokskákat sötét; az erzákéknál és a terjuhánoknál gyakrabban találunk világos haját, mint a mokskáknál. Az ASzSzk nyugati része mongoloid típusú, délnyugaton és a többi részen pedig európeoid vonásokat észlelünk.

5. Б. А. Васильев: «Проблема буртасов и мордва» (180—209) című cikkében a több száz éve vitatott ún. burtász-problémát ismerteti. A X—XI. század arab-perzsa kútfőiben említett burtászok nyelvére és más törzsekkel való kapcsolatára vonatkozóan

a kutatók állásfoglalása különböző. Egyesek szerint a burtászok mordvinok vagy a mordvinok egyik része (moksák). Mások szerint török vagy ugor-török eredetűek és részint a későbbi csuvasok, részint a misarok elődeinek tekintendők. Vannak akik egyik hipotézishez sem csatlakoznak. VASZILJEV ismerteti a burtász-probléma irodalmát a művek megjelenési sorrendjében, s kritikai megjegyzéseket fűz hozzájuk. Majd saját eredményeit ismerteti. Elveti a burtász—moksá-mordvin elméletet. Az arab-perzsa kútfők csak az erzáket említik, a moksákat nem. De ebből azt a következtetést levonni, hogy a burtászok moksák, logikailag is helytelen. Az orosz évkönyvek különben sem erzáról, sem moksáról nem tesznek említést, hanem a két népet együtt mordvinnak nevezik, és megkülönböztetik a burtászoktól. Az etnogenetikai vonal szabályosan húzódik a X—XI. századi burtászoktól a XVIII—XIX. századi mescerjácokig, tehát a burtász és mescerják egy nép két elnevezése lehetett. A helynévkutatás eredményeivel és a misar naptárban a hét napjainak elnevezésével is a burtász-probléma misar hipotézise mellett érvel. A misarok eltörökösödött, alapjában ugor vagy ugor komponensű néptörzs voltak. A teljes azonosítást megnehezíti, hogy a misarok kultúrája, néprajza, embertani hovatartozása és nyelve még távolról sincs tisztázva. A problémát nyitva hagyva, reméli, hogy adatai új utakra irányítják a kutatást.

6. *B. П. Ежова*: О некоторых этнографических особенностях в культуре мордовского населения теньгушевского района Мордовской АССР. (210—226).

A tenyugsevői kerület mordvinjai a kadomi erzákból váltak ki gazdasági okokból. A XV—XVII. században szoros gazdasági kapcsolatban voltak az arzaszasi erzákkal és a már régebben a tyemnyikovi kerületbe vándorolt moksákkal. Ruházatukban erzá alapvonásokon moksás jelleg figyelhető meg. Mintáik hasonlóbbak a moksákéhoz. (A moksák díszjeleit kék, sárga, fekete, vörös és zöld, az erzák fekete vagy kék és piros színekből állítják össze.) A múltban még jobban hasonlítottak az arzaszasi erzákhoz. A torbejevői erzá-sziget ma már erősen moksás jellegű: öltözködésükben és nyelvükben sok a moksá sajátosság, de erzáknak tartják magukat.

7. *B. Н. Белицер*: Мордва-караи и их культура (227—255).

A karataj-mordvinok sajátos néprajzi csoportja a Tatár ASzSZK kamszko-usztyinszki kerületének három falujából él, és számuk nem haladja meg az ezret. Már régóta tatárok és oroszok között élnek, tatáruul beszélnek (majdnem valamennyien tudnak oroszul is), mégis mordvinoknak nevezik magukat. A karataj-mordvinok eredetének kérdése már többször felvetődött az irodalomban, de ma sincs megoldva. BELIZER ismerteti a karataj-mordvinokról szóló irodalmat 1768-tól. Majd bőséges néprajzi anyag (településforma, a lakóház alakja, díszítése, beosztása, életmód, egyes termelési eszközök elnevezése és formája, ruházat és díszítése stb.) alapján fejti ki nézetét. Az anyagi kultúra és különösen a ruházat tekintetében sok a közös vonásuk a mordvinokkal és az oroszokkal, de lényegesen kevesebb a tatárokkal. Nyelvükben is sok a mordvin szó. Mindez arra mutat, hogy a mordvinok egy csoportjának kell tartanunk őket, nem pedig átkeresztelkedett tatároknak. De arra nincs adatunk, hogy a karatajok önálló törzs vagy egy mordvin törzs lettek volna. A karataj név sohasem volt a mordvin nép e nem nagy csoportjának saját elnevezése, hanem mindig megvolt náluk a különbség a falunév (Каратаи: Мордовские Каратаи, Малые Каратаи, Заображные Каратаи) és a nemzetségnév (Мордва) között. Mind kultúrájukban (különösen a ruházatban és díszítésében), mind nyelvükben erzá, moksá (és orosz) elemek keverednek. Antropológiai típus szempontjából a mordvinokhoz (részben a MSzSZK nyugati moksáihoz, részben az erzákhoz) állnak közelebb, és lényegesen különböznek a tatároktól. Így nemcsak kultúrájuk és nyelvük, hanem embertani típusuk is igen kevert. — A karatajok tehát kiszámú mordvin csoport, erzá és moksá összetétellel, mely hosszabb idő óta tatárok között él (régében bolgár-törökök között), s ezek hatására mordvin nyelvért elfelejtette és tatáruul beszél. Később a XVI. századtól kezdve az orosz kultúra hatására sok eredeti vonásuk eltűnt, s ma egyre inkább beleolvadnak a szomszédos orosz településekbe.

A mordvin nép etnikai történetének kérdéseiről szóló kiadványsorozat első kötete több oldalról is alaposan megismerteti a mordvinságot. Kíváncsian várjuk a további köteteket.

ERDÉLYI ISTVÁN

Beke Ödön: Mari szövegek. I. kötet

Budapest, 1957. Akadémiai Kiadó. XX + 692 lap.

Amikor néhány évvel ezelőtt szükségünk lett volna egy olyan bírálatra vagy tanulmányra, amely Beke Ödön több mint félévszázados nyelvészeti munkásságának értékelését elbénk vetíti, megdöbbenve tapasztaltuk, hogy a tudós alkot és alkot, ám bírálója, méltatója alig akad. Ismertetést találtunk Bekének egy-egy munkájáról, de azt sem minden könyvről. A legmagvasabbnak E. ITKONEN (FUF. XXXI. Anz. 36—42) szemléjét véltük. Nyomába lép még HAJDÚ PÉTER ismertetése (I. OK. III, 302—308). De ezek a cikkek is csak egy-egy gyűjteménykötetről tesznek említést, hiszen ezt tűzte ki feladatául mind a két ismertető. Valamelyes áttekintést — bibliográfiai igény nélkül — ad nekünk Lakó György ünnepi megemlékezése Beke Ödön 75. születésnapja alkalmából (NyK. LVI, 287—9).

Most, amikor BEKE egyik kötetéről, a „Mari szövegek” I. részéről emlékezünk meg, fel kell idéznünk Erkki Itkonen Bekére pompásan illő szavát: „der Großsammler”. Igen, ez a kötet nagyszerűen gazdagítja azt a szövegkiadvány-sorozatot, amelynek élén ezt olvashatjuk: „Gyűjtötte és kiadta Beke Ödön”. Az ismertetendő kötethez azóta két újabb járult a sorozatban: „Mari szövegek” III. és IV. kötet, mindkettő 1961-ben (I. Bereczki Gábor NyK. LXIV, 230 kk.). Van elődje is: „A cseremiszek (marik) népköltészet és szokásai I.” (1951), és aligha telik bele egy év, megjelenik majd a foghíjat betöltő II. kötet is. Bár szerencsétlenül két címen fut ez a Magyar Tudományos Akadémia, azaz a Magyar Népköltészet nyelvészeti-pártolásának köszönhető nyelvészeti életünkről. Bekének a gyűjteménye szinte a maga teljes egészében fogja át a mari nyelvterületet, és tudósít annak nyelv-járási sajátosságairól, népe szellemi termékeiről.

Igaztalanok lennének Beke Ödönnel és munkájával szemben, ha elhallgatnók, hogy a két világháború közti, a nyelvészet számára szűkös időben már négy kötetnyi mari szöveget publikált: 1. Tschermisssche Texte zur Religion und Volkskunde (Oslo 1931; jelölése: TTRV); 2. Texte zur Religion der Ost-tschermissschen (Anthropos. XXIX. 1934; jelölése: TRO); 3. Tschermisssche Märchen, Sagen und Erzählungen (Helsinki, 1938; jelölése: MSFOu. 76); 4. Tschermisssche Märchen aus dem Kreise Jaransk (Tartu, 1932; jelölése TMJ; ennek anyagát Beke Ödön — az erotikus tartalmú szövegeket kivéve — a MSz. I-ben ismét közli). Ezek — a 3. szám kivételével — nem vaskos kötetek, hiszen általában nem élvezte sem Beke, sem pedig tudományunk azt a bőkezűséget, amelyet ma a szocializmusban élveznek a nyelvészet terén serénykedő tudósaink.

E sorozat ismeretében már módunk van arra, hogy megrajzoljuk azon nyelv-járásterületnek a térképét, amelyet e szövegek élénk vetítenek. Mivel szövegpublikálásában Beke a nyugatról keletre vezető irányt követi, haladjunk mi is ebben az irányban.

Előbb a nyugati nyelvjárásterületet bemutató szövegeket kapjuk meg: a kozj-mogyemjanski nyelvjárásterület anyagát több változatban (CSNGy.), ehhez csatlakoznak az eleddigi szöveganyagból ismeretlen vetlugai nyelvjárásnak (MSz. I.) és a jaran-szki nyelvjárásterületnek a szövegei (TMJ., TTRV., MSz. I.). A középső nyelvjárásterület illusztrálására hivatott anyag található a csebokszári (MSz. I.), a joskar-olai = carevokoksajszki (MSz. I.), az urzsumi (MSFOu. 76, MSz. II., MSz. III.) és a kevésbé ismert malmizsi szövegekben (MSz. IV.). A keleti nyelvjárásokból — a birszkiből és a permiből — is kapunk bőven anyagot (TRO. és MSz. IV.). Egy-egy nyelvjárásterületről Beke rendszerint nem csak egy faluból hoz anyagot, hanem több helyről, ennél fogva Beke munkája eredményeképpen nyelvjárási variánsok is állnak a kutatók rendelkezésére. Ha ezeket a területeket térképre vetítjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy majd három évi (1916—18) szorgos feljegyzésével Beke felbeesülhetetlen mari nyelvjárási kincset adott a finnugor nyelvtudományának. Sőt nem túlozunk, ha azt mondjuk: noha nem állt módjában szigorúan megválogatni közlőit, noha nem mindig rostálhatta meg anyagát, mégis a mari folklór szempontjából is sok értékeset mentett meg. Jogosnak véljük, hogy Beke Ödön szövegei a Mari Autonóm Köztársaság joskar-olai Pedagógiai Főiskoláján a folklórtanulás segédeszközeinek a sorába kerültek.

Beke Ödön érdemét megvilágítja a nyelvésztársainak eredményeivel tett összehasonlítás is. Finn társai közül kronológiailag az első, VOLMARI PORKKA, a joskar-olai (= carevokoksajszki) nyelvjárásból gyűjtött szövegeket; ezeket később Arvid Genetz publikálta (Tschermisssche Texte, SUS. Aik. XIII. 1895.). GENETZ kiadta saját gyűjtését is (Ost-tschermisssche Sprachstudien, SUS. Aik. VII. 1889.); ez a kissé sovány anyag permii szövegek alakjában a keleti nyelvjárásterületet mutatja be. Sajtóhibái

ellenére kiváló G. J. RAMSTEDT kötete (Bergtscheremissische Sprachstudien, SUS. Toim. XVII. 1902.), amely nem csak kozmjogymjanszki szövegeket, hanem ennek a nyelvjárásnak jellemzését is adja (VII—XII. l.), valamint szójegyzéket is közöl. A finn kutatók közül legterjedelmesebb kötettel YRJÖ WICHMANN lépett eléánk (Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen, SUS. Aik. LVIII. 1931.); öt nyelvjárásból gyűjtött anyagot: a kozmjogymjanszki, a jaranszki, a jaranszki egyik változatából, amelyet jaranszki-urzsuminak nevez, a joskar-olaiából és a malmizsiből. Együttal közli G. Karmazin birszki dalait is. Idézzük még HEIKKI PAASONEN munkáját: Tscheremissische Texte, SUS. Aik. LXXVIII. 1939. (A gyűjtő halála után Paavo Siro adta ki.) Ez a kötet birszki anyagot tartalmaz.

Ezenkívül tudomásom szerint csak két kötet szöveganyag jelent még meg, ha a Szovjetunióban megjelent oroszbetűs anyagot nem vesszük figyelembe. Az egyik Ernst Lewy gyűjtése (Tscheremissische Texte I—II. Hannover 1925—26.), amelyben krasznokoksajszki és kazanyi szövegek találhatók. (Megjegyezzük, hogy a krasznokoksajszki nyelvjárás a carevokoksajszki értendő. Carevokoksajszk nevét az 1917. évi forradalom után megváltoztatták. Ez a dialektus a szovjet munkákban jelenleg joskarolai néven található, mivel Krasznokoksajszk nevét a későbbiekben Joskar-Olára módosították. A magyar- és finnországi nyelvészeti irodalomban jelzése: C.) A másik az 1961-ben a bloomingtoni egyetem An Eastern Cheremis Manuel-jének függelékében megjelent birszki szövegek (fonológikus lejegyzéssel); kiadta TH. A. SEBEOK és FRANCES Y. INCEMANN.

Ezen szemle bizonyítja, hogy BEKE ÖDÖN mari szöveganyaga most, a maga teljes egészében kibontakozva, a mari nyelvjárások megismerésének párját ritkító forrása hang-, alak- és mondattani szempontból. Ez az anyag, megtoldva Genetz, Porkka, Wichmann és Paasonen közlésével, lehetővé teszi, hogy újból megírja valaki a mari nyelvjárások összehasonlító nyelvtanát (Beke már megírta fél évszázada: Cseremisz nyelvtan, 1911), és ezt az anyagot felhasználva visszakövetkeztethetünk az „ősmari” nyelv-, hang- és alaktanára, illetve értékesíthetjük az anyagot a finnugor (uráli) összehasonlító nyelvtudomány szempontjából.

Hogy a mari folklór milyen anyagot kapott BEKE fáradhatatlan és szenvedélyes munkája révén, azt mutassák meg a számok. Majd húsz műfaj van képviselve: 281 mese, monda és elbeszélés, 580 dal, 1177 közmondás, 658 találós kérdés, 1268 babona, 270 néphitre vonatkozó feljegyzés, 76 kisebb ima, 12 varázsigé, 4 áldozati leírás, 4 leírás ünnepi szokásokról, a temetés módjának ismertetése 4 alakban, 2 leírás a lakodalomról; ezekhez járul még 1 önéletrajz, 2 értesítés a mindennapi életből, a méhtenyésztés leírásának 2 variánsa és a kátránygyártás 2 ismertetése. Becslésem szerint három és félezernyi lapot borít be ez a hatalmas folklór anyag.

I.

A most ismertetendő könyvet, a „Mari szövegek” első kötetét a vetlugai nyelvjárásból szerzett anyag nyitja meg. A Vetluga folyó mentén élő mari csoport létéről már régóta tudtunk (említi I. Ny. Szmirnov a múlt évszázad végén megjelent könyvében: Черемисы, Kazány 1889.), nyelvjárásukat azonban nem ismertük. Terjedelmére nézve a Beke gyűjtötte anyag is szegényes, mindössze háromnegyed lapnyi közlés (2—5). Valóban paleontológus módján kell eljárunk, ha megpróbáljuk kihámozni a szövegből ennek a dialektusnak a jellegzetességeit.

A vetlugai nyelvjárás (V) feltűnően „nyugatias” jellegű. Anyaga érdemes arra, hogy hang- és alaktani vonásait az anyag adta lehetőségeknek megfelelően elemezzük, dialektológiai értékeire rámutassunk. A vetlugai nyelvjárás érdekes módon illeszkedik be a kozmjogymjanszki (KR., KW., K., KN., KŠ.) és a jaranszki nyelvjárás változatai (JO., JT., JW.) közé. Beke gyűjtőmunkájának méltatandó eredménye, hogy ebből a nyelvjárásból fed fel anyagot.

A mari nyelvjárások ismerveinek feltérképezése céljából szükséges ennek a dialektusnak ismertetése és nyelvjárastani elhelyezése. Éppen ezért összehasonlító aspektusban foglalkozni szándékozunk a vetlugai anyaggal, és sort kerítünk bemutatására folyóiratunk következő számában.

Beke Ödön kötetében az erdei nyelvjárás délibb területéről is közöl anyagot (csebokszári néven = Č), azonban ez a variáns nem tér el nagy mértékben a joskarolai és az urzsumi nyelvjárasterület alnyelvjárásainak sajátosságaitól. Am ez a változat is megérdemli, hogy külön foglalkozzunk vele. Nyelvi anyagon akarjuk ugyanis bizo-

nyítani a fáradhatatlan gyűjtő érdemeit, megmutatni — egy kis ízelítőt adva —, a mari dialektológiai és nyelvtörténet milyen kincseskamrája tárja fel ajtaját a kutatók előtt.

Nem ezen ismertetés feladata, hogy az egyes nyelvjárásokat hang- és alaktani szempontból jellemezze: mi csak e nyelvjárási szövegek értékét kívánjuk megmutatni. Ezért nem is ejtünk bővebben szót az ugyancsak ebben a kötetben publikált csebokszári és joskar-olai (carevokoksajszki) szövegekről. Az a véleményünk azonban, hogy éppen a szövegek kiadójának, a saját és más mari nyelvű anyagot minuciózusan ismerő Beke Ödönnek lett volna a feladata, hogy minden egyes nyelvjárást sajátosságaiban, még ha röviden is, a megfelelő szövegek előtt ismertessen. Egy ilyen kis vázlat megkönnyítette volna egy-egy nyelvjárás megismerését, vezette volna az elmélyedni kívánó tanulmányozót. Erre már van nyelvészeti irodalmunkban példa: mind G. J. Ramstedt, mind pedig Fuchs-Fokos [vö. Volksdichtung der Komi (Syrjänen), 1951.] adott nyelvjárási leírást szövegeihez, sőt kevésbé terjedelmes komi közlését VÁSZOLYI ERIK sem adja a dialektus leírása nélkül (NyK. LXII, 34).

BEKE ÖDÖN a „Mari Szövegek” I. és a MSFOu. 76. kötetében — más kiadványaitól eltérően — jelzi a hangsúlyt. Ezt a tényt nagy megelégedéssel fogadja a nyelvész-olvasó. A hangsúly jelölése azonban minden egyes szóra kiterjed (ami óriási nyomdai munkát ad, rengeteg anyagi terhet ró a kiadó vállalatra, és felmérhetetlen hibaforrás), noha teljes lett volna szövegkiadásának értéke akkor is, ha a hangsúlyozási, ill. a magánhangzók időtartamára vonatkozó szabályokat egy-egy nyelvjárás szövegeinek az élen összefoglalta volna. Ezt a módszert ajánlja Björn Collinder fonétikusan lejegyzett szövegek közlésekor (Ein vereinfachtes Transskriptionssystem, Uppsala Universitets Årskrift 1957: 12: 92. l.), ezt az eljárást követi Fokos-Fuchs is említett munkájában. Valóban felesleges minden egyes sorban 20—25 esetben jelölnünk a hangsúly helyét, ha megmondhatom: ebben a nyelvjárásban a hangsúly a kettőnél több szótagú szavakban a hátulról számított utolsóelőtti szótagra kerül, ha benne teljes magánhangzó van. Ha a paenultimában nem teljes magánhangzó van, akkor a hangsúly eltolódik a szó eleje felé, és a hátulról számított első teljes magánhangzóra kerül. Ha teljes magánhangzó nincs, akkor a hangsúly a szó végső előtt levő csökkentett magánhangzójára kerül... A megfelelő nyelvjárás anyagának közlése előtt adhatnók a hangsúlyozási szabályokat, valamint a magánhangzók hosszú, ill. félhosszú voltára vonatkozó megfigyeléseket, úgyszintén némely kivétel felsorolását (pl. az *n*-es múlt idő majd minden nyelvjárásban az utolsóelőtti szótagon hangsúlyos; a felszólító mód tsz. 2. személyének hangsúlyozása eltér az általános szabálytól; az enklitikus *-ok*, *-ak* szócska mindig hangsúlyos stb.). A magunk részéről ezt a véleményünket csak javaslatképpen adjuk elő, de úgy gondoljuk: az előterjesztett vélemény beillik a finnugor hangjelölés egyszerűsítésére törekvő változtatási kísérletek sorába. Beke Ödön szövegközlési módja éppen azzal tűnik ki, hogy kerülte a felesleges átírási finomításokat, és a hangok megkülönböztetésében ésszerű határokat szabott. Munkáját talán egyszerűsítene, ha a hangsúly jelölésében is összefoglaló szabályokat adna a folytonos, minden szóban való jelzés helyettesítésére.

Beke Ödön lejegyzéseinek pontosságát dicsérték a Mari Tudományos Kutató Intézet munkatársai Joskar-Olában. Valóban egy-egy nyelvjárás hang- és alaktani képét (amennyiben elegendő anyag áll rendelkezésünkre) tökéletesen és megbízhatóan kihüvelykezhettek, majd rendszerbe szedhetjük Beke Ödön közléseiből. Éppen tőle reméltük ezeknek a nyelvjárásoknak összehasonlító leírását, és nagyon sajnáljuk, hogy ez eddig nem történhetett meg. Jelen voltam a Beke Ödön és B. Szerebrennyikov közti beszélgetésen, amikor éppen erről esett szó. Szerebrennyikov ennek a feladatnak a fontosságát említette, ám Beke csak azt felelhetette: „Majd szövegeim és szótáram kiadása után”. Vége felé közeledik a Mari szövegek kiadása: az eddig kimaradt II. kötet anyaga készen áll, a mari nyelv nyelvjárási szótára is „nyomdakész” (ahogy hivatalosan jelezni szokták). Reméljük, hogy a leghivatottabb kutató megadja még nekünk a mari nyelvjárások leírását és egybevetését is.

II.

Szólnom kell az elismerést érdemlő kötet néhány hiányáról is.

Elég sok sajtóhiba csúszott bele ebbe a kötetbe, bizonysgául annak, hogy két korrektúra nem elegendő egy átírási jelektől terhelt nyelvészeti szöveg kiadásakor, hanem a javítást a sajtóhibáknak a szerző által ellenőrzött kiirtásáig kell folytatni. Tudjuk, szorongatják a nyomdát a határidők, de a tökéletlen munka csak szégyent hoz a szakmára, és sok bosszúságot okoz a szerzőnek, ill. a könyv használóinak, akik első pillantásra gyakran nem értik a látszólagos ellentmondások okát. Néhány ilyen hibát felsorolunk, első helyre téve a helytelen, a másodikra a helyes alakot.

A) A hangsúly. Kezdjük a hangsúly jelölésének „probléma”-körébe tartozó esetekkel:

1. Beke egynemely nyelvjárásban nem minden alkalommal jelzi a szavak hangsúlyát, mivel helyét nem ellenőrizhette, pl. *korno*, *noško*, *šuko*, *šok'šo*, *kinde*, *šoyal'dáme*, *tšondámo*, *pasušto*, *šimbalne* stb. Ezek mind magánhangzóra végződő, részben ragtalan, részben ragos vagy képzős szavak. Úgy véljük, tekintettel a Mari Tudományos Kutató Intézettel fennálló jó kapcsolatainkra, ezen szavak hangsúlyozási módját meg lehetett volna még levélben is tudni. Annál is inkább végre lehetett volna ezt hajtani, mivel ezekben a dialektusokban a hangsúlyozás módja egyezik az erdei irodalmi nyelvével, tehát az 1956-ban kiadott mari orosz szótár is eligazít az esetek javarészában (*ko'rno*, *tšondámo* stb.). Még feltűnőbb a hangsúly jelzésének a hiánya, amikor helye analogikusan is kikövetkeztethető, pl. *rájáške* 'im Paradies' (465). Az azonos sorban levő *á'đšške* jó tanácsot adhatott volna. Helyes a *tšarká'sže* (474), *šerema'ste* (519), nem kell tehát bizonytalankodni egy lappal később ugyanezen *šerema'ste* hangsúlyának jelölésében. A fentebb említett *kinde* is előfordul jelzett hangsúllyal: ČN. *n'nde*.

Csak néhány példát idézek szemléltetés kedvéért, taláломra kiragadvá őket a kötet különböző részéből:

kěņžem (2) o: *kě'ņžem*, *đjün Goltá* (82) o: *đjün Go'l'tá*, *palámčáts* (114) o: *pá'lámčáts*, *užeβe* és *tāņaleβe* (288): *u'žeβe* és *tā'ņaleβe*, vö. *on, dza'leβe* és *pó'yāneβe* (361); tagadó igealakok esetében: *ok āšte* (367) o: *o'k āšte*, *it šono* (367) o: *it šono* stb.; parancsoló módban levő igealakok esetében: *liže!* (402, 529) o: *li'že!*, *kaje!* (502) o: *ka'je!* *nanğaiže!* o: *nanğai'že!*

Említsünk meg néhány jelentő mód jelen idejű igealakot is, amelyekben hiányzik a szövegben a hangsúly jelölése: *liješ* (388, 524) o: *lije's*, *küješ* (394) c: *küje's*, *kajá* (618) o: *kajá*, *maneš* (150, 168) o: *ma'neš*.

Összetett múlt idejű alakok esetében is előfordul, hogy valamilyen okból hiányzik a hangsúllynak a jelölése, pl.: *po'jen ol[ot]* (294) o: *po'jen o:l[ot]*.

A hangsúly jelzését nélkülözik néha ragos névszói alakok is, pl.: *piž[e]* (154) o: *piž[e]*, *suksžlan* (226) o: *su'ksžlan*, *marilan* (452) o: *marila'n*, *ižiem* (483) o: *iži'e'm*, *βóltákám* (542) o: *βó'tákám*, *βolyātš* (551) o: *βo'lyātš*.

A hangsúlyjelzés hiánya egyszótagú szavakon csak az egységes jelölési képnek mond ellent, de könnyen pótolható, pl.: *lín* (57) o: *li'n*, *peš* (56) o: *pe's*, *lit* (77, 624) o: *li't*, *βel* (98) o: *βe'l*, *βuž* (270) o: *βu'ž*, *pār* (386) o: *pā'r*, *lém* (388) o: *le'm*, *tór* (388) o: *tó'r*, *māž* (483) o: *mā'ž*, *tos* (498, 500, 501, 669) o: *to's* (másutt így is van jelölve: 502, 670).

Amint ez az utolsó példa is bizonyítja, a hangsúly jelzésének elmaradása nem okoz zavart, egyrészt azért, mivel akadnak jelzett alakok, másrészt az általános szabály, ismeretében magunk is pótolhatjuk az elmaradt jelzést.

2. Valamelyes zavar csak akkor keletkezik, ha kétféle hangsúlyozási módot látunk egy és ugyanazon nyelvjárás azonos alaktani kategóriái esetében. Most is csak illusztrálásul említék néhány példát. Szemléljünk meg néhány *s* múlt idős alakot: *po'rošom* (8, 9, 10), viszont *po'rošom* (8). Az előbbinek megfelelő hangsúlyozási módot mutat *le'stášom* (12), *le'shān* (12), az utóbbival egyezik a következő: *le'shān* (9). Az általános hangsúlyozási szabály szerint a hangsúlyozás módja az általunk második helyen idézett példákban helyes, bár nem tartjuk kizártnak, hogy a közlő hol így, hol amúgy hangsúlyozott. Éppen ezért szükséges lett volna erre az olvasó figyelmét ráirányítani.

Amikor némely összetett múlt idejű alak hangsúlyozásának a módját elemezzük, ugyancsak azt tapasztaljuk, hogy a hangsúlyjelölés ingadozást mutat. Előfordul az, hogy a segédige ugyanúgy főhangsúlyos, miként a jelentést kifejező, pl.: *ko'tsá ol'maš* (30), *kele'sā ol'maš* (uo.), *tó'lān ol'c'nā* (37). Máskor pedig — ugyanezen nyelvjárásban — a segédigét Beke mellékhangsúlyosnak jelölte, és erről az ellentmondásról egy árva szót sem ejt, pl.: *šožältä'rüt ol'maš* (26), *le'siāt ol'maš* (28), *tó'lān ol'lot* (37).

A hangsúlyozás ilyen kettőssége rohan meg eldöntendő problémaként, amikor az összetett tagadó igealakokat vizsgáljuk. A tagadást kifejező ige némelykor főhangsúlyos, pl.: *kü'n á'γāl* (50), *đjō'mān ó'γāl* (206), máskor viszont mellékhangsúlyos, pl.: *ú'žān á:γāl* (53), *βó'žān ó:γāl* (206). A helyes a mellékhangsúlyos alak.

Egy másik esetben, ugyancsak a tagadó igénéél, a főhangsúly jelölése egyszer a végső szótagon található: *ada' kert* (39), másszor a tőszótagon: *a'da kert* (61).

Az *n* múlt idő esetében is előfordul ilyen ellentmondásos alakpár. Egy ízben a tőszótagra jutott a hangsúly jelzése: *šue'nat* 'dobtam' (114), máskor pedig a paenultimán leljük a hangsúlyt jelző pontot: *šue'nat* 'dobtad' (uo.).

Nemkülönben megtalálható ez a zavarba ejtő kétfajta hangsúlyjelzés a *j* múlt idejű alakokban is: *tn'ņā'le* (568, 570), ezzel szemben *tn'ņāle* (569), *o'lo* (428) a helyes alak, viszont helytelen a következő: *ol'o* (uo.).

Az előbbi példákban különböző ígék azonos nyelvtani kategóriáit vetettük egybe, hogy megmutassuk a hangsúlyozás eltérő, és ennél fogva félrevezető jelölésmódját. De találunk olyan esetet is, amikor egy és ugyanazon névszó két hangsúlyvariánssal fordul elő, pl.: *n'ðnrnm* (13) 'leányát' viszont *nðnrnm* (37).

Hadd idézzek még néhány párhuzamos, zavarbaejtő esetet: *kla'tka βη:lkη* (29), de *ka'mga βη:lkη* (52), *pe'lenže* (176), de *pele'nže* (175), *mn'sknp'rnšt* (180), de *mn'sknp'rnšt* (181), *ələm'lan* (254), de *ələm'lan* (255, 256, 257, 259).

Elgondolkodtam azon, vajon nem a mondatfonetikai helyzet különbözősége indokolja-e a hangsúly helyének az eltérését, de ez nem látszik valószínűnek. Hiszen még teljesen azonos helyzetben is, pl. a következő alakpárban, ahol mindkét variáns közmondásban, mondatkezdő helyzetben áll, más és más a hangsúlyozás módja: *šō:rāk-tjo'l* (392. lap, 23. közmondás), *šō:rāk-tjo'l* (ugyanazon a lapon a 24. közmondás).

3. Helytelen a hangsúly jelzése a következő esetben is: *pola't* (50), mivel ebben a nyelvjárásban (JT.) a hangsúly — némely kivételt nem számítva — nem kerülhet többtagú szavakban az utolsó szótagra. Viszont a következő példákban éppen ellenkezőleg a végső zárt szótagra helyezendő a hangsúlyt jelző pont, mivel az említendő esetekben a joskar-olai nyelvjárás hangsúlyozási szabályainak ez felel meg: *šē'pkam* (366) o: *šepka'm*, *u'žeš* (371), o: *uže's*, *tarβa'ten* (380) o: *tarβate'n*, *a'dak* (581) o: *ada'k*.

Feltűnő még a hangsúlyozás ellentmondása a JT. nyelvjárás szöveganyagában a tagadó ige jelentő mód jelen idejű tsz. 1. sz. alakja esetében: *o'nā* (248) és *o'na* (252, 347), ám található *ona'* alak is. Ugyanakkor megfigyeléseim szerint a tsz. 2. személyben a hangsúly a végszótagra esik: *oda'* (104, 248, 251)!

4. Helytelen még az *o:lmāš* hangsúlyozása, mivel az adott mondatban (*o'žnā yō'dām i'k so'la o:lmāš* 'volt egyszer egy falu') az említett ige nem összetett igealakban használt „segédige”. A helyes alak *o:lmāš*.

5. A hangsúlyozásról szólvá soroltunk fel néhány példát a hangsúly jelzésének teljes hiányát bemutatóknak, ám olyan esetekre is találtunk, ahol egy szó feleslegesen és hibásan e jelből kétszer részesült. Pl.: *šn'rtñ'žñ* (18), *no'ma'leš* (110) o: *no'ma'leš*, *ts'yo'rom* (117), vö. *ts'yo'rom* (118), *tn'βērām* (322), másutt *tn'βērām* (320), *kā'tskāra'leš* (338) o: *kā'tskāra'leš*, *a'za'* (366) o: *aza'*, *o'ksa'm* (418) o: *oksa'm*, *to'rle'βe* (599) stb.

6. Még két példát ragadunk ki a mellékhangsúly jelzésére vonatkozólag. Az elsöben tévesen főhangsúly van jelölve, noha a tagadó ige mellett a jelentéshordozó ige csak mellékhangsúlyos: *o'm kala'se* (120) o: *o'm kala:se*. A másik esetben viszont egy összefoglaló összetételben a mellékhangsúly helyett valószínűleg főhangsúly lenne helyes: *əza'k-šo:lak* (330) o: *əza'k-šo'lak*.

B) A magánhangzók időtartama. Néhány szót ejtünk a félhosszú magánhangzokról. Gyűjteményében Beke általában jelzi a magánhangzók hosszú és félhosszú voltát. Néha azonban a magánhangzó félhosszú voltának jelzése elmaradt. A félhosszúság az általános szabályokból persze könnyen kikövetkeztethető. Az egyik ilyen szabály így hangzik: nyitott szótagban levő teljes magánhangzó megnyúlik, ha utána redukált magánhangzó következik, pl.: JT. *tā'rāžəm* 'szolgát', Č. *yō'dām* 'kor' V. *tē'lem* 'télén'. Elmaradt ilyen helyzetben a félhosszúság jelölése: V. *ku'žo* (2) o: *kū'žo*, JT. *pi'žāt* (72) o: *pi'žāt*, *βu'jāšt* (188 két esetben) o: *βū'jāšt*, *ka'tāryāške* (306) o: *kā'tāryāške*, ČK. *po'yāna't* (376) o: *po'yāna't*, *miškü'rām* (403) o: *miškü'rām*, ČK. *βatāžla'n* (664) o: *βātāžla'n*.

A praes. ind. sg. 3. és a pl. 1. személyben is félhosszú a végmagánhangzó. Néhány esetben — a másikonban következetes jelölés ellenére — elmaradt a félhosszúság jelzése. Csoportosítva adunk néhány példát: *ke'lmā* (3) o: *ke'lmā*, *ya'ja* (118) o: *ya'jā*, *tuma'ja* (132) o: *tuma'jā*, *o'pta* (156) o: *o'ptā*, *ājora'lta* (360) o: *ājora'lta*; *po'rena* (286) o: *po'renā*, *tāŋa'lna* (355) o: *tāŋa'lna*. A 'mind, egész' jelentésű szó végmagánhangzója is félhosszú; ennek a mennyiségi jelzése is lemaradt olykor: pl. *tsā'la* (193) o: *tsā'lā*, *tsā'lā* (50) o: *tsā'lā*. Ugyanígy jelzetlen a félhosszú időtartam ebben a szóban: *tō'kāda* (847) o: *tō'kāda* (ugyanezen a lapon a 2. sorban helyesen írva is előfordul).

Viszont *šānpzā'že* helyett *šānpzā'že* lett volna szedendő, *ka'jik* (119) helyett pedig *ka'jik* (így 199).

C) Sajtóhibák. A szövegekben meglehetősen sok sajtóhiba akad. Bizonyos esetekben vitathatjuk ezen sajtóhibák zavaró, avagy könnyen helyesbíthető voltát. Megnyugtathatjuk a könyv leendő használóit, hogy egynémelyikük a mari nyelv alakjának formális ismeretében első pillantásra rögvest helyesbíthető. Ezt a tényt most e bírálat olvasói szeme elé is vihetjük.

1. Tudott dolog, hogy a mari nyelvben a főnévi igenév ragja -š. Könnyű tehát az ilyen sajtóhibák helyreigazítása: *ko'tskas* (a 197. lapon két ízben és egyszer a 198. lapon) o: *ko'tskaš*, *gul'aja's* (635) o: *gul'aja's*. Ugyanígy könnyen pótolható a hiányzó diakritikus jel az -am ragozású ígék praes. ind. sg. 3. személyében, illetőleg felrakható

szükség esetén a $\checkmark$ jelzés az egyes számú 3. sz. birt. személyrag helytelen alakjára. Erre is szolgáltatunk bemutatót: *ko:ra'les* (242) $\circ$: *ko:ra'les*. Vagy *pele'nze* (136) $\circ$: *pele'nze* (a 175. és a 212. lapon már helyesen), *βātāzlan* (298) $\circ$: *βātāzlan*, *šo'tāz* (330) $\circ$: *šo'tāz*, *βātāzām* (346) $\circ$: *βātāzām*, *a'ŋzām* (383) $\circ$: *a'ŋzām*, *ko'rysz* (520) $\circ$: *ko'rysz*. Ebbe a csoportba tartozik még a helyesbítendő *li'ies* (220) $\circ$: *li'ies*.

Más esetben is lemaradt a diakritikus jel részben vagy egészben. Ennek a pótlása nem okoz különösebb gondot, hiszen a szöveg tanulmányozása közben az ember „beleolvassa” magát egy-egy dialektus hangrendszerébe. Szövegeinek elrendezésekor BEKE — szemben egynémely elődjével — (vö. BEKE: I. OK. III, 310) nem műfajok szerint rendezte el anyagát. Nála a nyelvészeti szempont az irányadó, s ezért egy-egy nyelvjárás anyagát folytatólágonosan közli, és csak ezen belül csoportosít műfajok szerint. Ez a tény teszi lehetővé, hogy bizonyos szövegrész megismerése után szükség esetén szinte automatikusan helyesbítsünk. Ha látjuk, hogy a CK. nyj. szövegében *tsiä'* alak fordul elő (382 és 393), tudván, hogy ebben a nyj.-ban nincs *ts* hang, gépiesen kijavítjuk *tsiä'*-ra. Mások a helytelen alak mellett észrevesszük a helyeset vele egy sorban, pl. Č. *po:re'n* (606) mellett ott a helyes *po:re'n*. Hiszen a nyelvész vagy a néprajzkutató ilyen nagy terjedelmű anyag olvasásakor még maga is felfedez egynémely interdialektális hangmegfelelést, pl. azt, hogy a C. nyelvjárások *u* hangjának a JT.-ben vagy a Č.-ban javarészt $\circ$ felel meg.

2. Vannak azonban nehezebb esetek is! Ide sorjázunk egynéhányat a kérdés illusztrálására.

JO. *sö'räs* 'föľajánlani' helyett *sö'räs* irandó, vö. *sö'ren* 'föľajánlva' (26, 37, 38), JT. *ma're-šämets* (74) $\circ$: *ma're-šämäts*; *ko'mzo*, *näl'mze* (82) $\circ$: *ko'mzo*, *näl'mze*, így is olvasható a 152., ill. 167. lapon, *pi'žänä* (322) $\circ$: *pi'žänä*, *ästä'dä* (331), *ästä'dä*, *serya'm* (392) $\circ$: *serya'm*, CK. *βorsä'* (407) $\circ$: *βorsä'*, így helyesen ugyanezen lap 4. sorában, *salma's* (417) $\circ$: *salma's*, *tslösko* (498) $\circ$: *tslösko*, *ni-γsz-a't* (508) $\circ$: *ni-γsz-a't*, *su'm* (8) $\circ$: *šu'm*, *pu:rol* (406) $\circ$: *po:rol* (vö. 392).

Külön megemlítem ebben az alcsoportban a *toška'jaš* 'bánkódni' szó esetét (56). Kétségen kívül a helyes alak *toška'jaš*, hiszen a mari szó az orosz *мочка*, *мочкарь* átvétele. Beke szövegeiből nem igazolhatjuk ezt a helyes alakot, s a *Мари́йско-ру́сский словарь* (1956) szavai közt sem találjuk. Megemlíti azonban egy régebbi szótár: *Андреев—Иванов—Смирнов, Русско-мари́йский словарь*, 1946, s. v. *мочка*.

Helyesbítendő a 99. lap jegyzetében a csuvas *уваде* szó. Helyes alakja *уваде* (így szerepel M. RÄSÄNEN munkájában: Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen 157, ahonnan Beke is idézi). Ugyanezen szó alakja a 98. lapon helyes.

3. Helytelen a palatalizálás, ill. hiányzik a palatalizálás jele: *βŋ'l'ö* (253, 254), de *βŋ'l'ö* (268), *βuŋ'l'e'tš* (366) $\circ$: *βuŋ'l'e'tš*, *äle* (292) $\circ$: *äle*, *älä* (448) $\circ$: *äl'e*, *ö'yal'* (528) $\circ$: *ö'yal'*. A *karap'äse* (625 kétszer és 626) valószínűleg helyesen *karap'l'äse*, vö. *tiše* 'idevalósi' (603), *tasšäla'k* 'mai módón' (610), *etenge[č]šje* 'tegnapi' (586), *nö:ropš'ö* 'kúti' (645), *kö:ryšö* 'belső' (675). Találunk ugyanebben a dialektusban *s ~ š* váltakozást, pl. *ste'l ~ šte'l* 'asztal' (629), *štrapka ~ štrapka* 'szakácsnő' (633), csakhogymind a két szó oroszból való átvétel, viszont a *-še ~ -šö* ragnál nem tapasztalhatunk másföld ingadozást.

4. A *kü:žä'n* (635) helyett *kü:žä'n* irandó, mivel jelentése 'a császárnak a . . .', a *kü:žä'n* szó jelentése viszont 'öregapó'.

5. Illeszkedési szempontból is akad kifogásolni való. Jól tudjuk, hogy mondatfonetikai helyzetben nem mindig következetes az illeszkedés a mari nyelvben. De igen szoros szintagmákban (pl. a tagadó ige és a jelentést hordó ige), és egy-egy szón belül szigorúan érvényesülnek az illeszkedés formái. Ezért helyesbítendő egypár alább — mintaként! — felsorolandó alak.

V. *šə'ŋdzä* (2) $\circ$: *šə'ŋdzä* (vö. *a'ŋdzälnä* uo., *ko'mpök* 5. lap), JT. *äja'mdäle* (113) $\circ$: *äja'mdäle*, mivel a JT. nyelvjárásban is nazális után *b, d, g, dz > B, D, G, DZ* hangváltozás megy végbe, pl. *te'mBalk* (241), *ko'ndenam* (114), *mü'ŋcö* (112), *pä'lämčäts* (114), *o'ŋdzä* (177).

6. Kisebb jelentőségű sajtóhibák egy része a következők: *š'n,dze* (122) $\circ$: *š'n,dze*, *a'pšat* (173) $\circ$: *a'pšat*, *sü'as* 'tatár' (182. l. 7. sor) $\circ$: *su'as* (másutt ez a helyes alak olvasható), *šö'däye* 'hangutánzó szó a koppanás kifejezésére' (188), viszont *šŋ'dnye* '186 és 189), $\circ$: [ɔ]t (189) $\circ$: $\circ$: [ɔ]t, *tš'lä* (192) $\circ$: *tsš'lä*, *šü'mäm* (194) $\circ$: *šü'mäm*, *βujə'säže* (198) $\circ$: *βujə'säže*, *tö'let* (207. l. 1. sor), de helyesen *tö'lät* három sorral lejjebb, *tü'tsen* *Go'dem* (260) $\circ$: *t. Go'item*, vö. lejjebb *tü'tsen* *Go'itä*, *äjsmč'δčö* 'istenek' (290) $\circ$: *äjsmč'ä*, *o:lo* (318) $\circ$: *o:lo*, *lije's* (390) $\circ$: *lije's*, *pon'džaldet* (390) $\circ$: *pon'džaldet*, *manğajä* (433) $\circ$: *nanğajä*, *šäškäže* 'menye' (439) $\circ$: *šäškäže* (így 440), *pok'se'mğätš* (460) $\circ$: *pok'se'mğätš*, *ile'n* (461) $\circ$: *ile'n*, *pu'e'nšo'lyo* (460) $\circ$: *pu'e'n šo'lyo*, *po:mašesü'där* (482) $\circ$: *po:mašes'ü'där*, *tslä'* (465) $\circ$: *tslä'*, *šö'βätšö* (471) $\circ$: *šö'βät[š]šö*, vö. fentebb *šö'βät[š]šäm*, *kajä'*

(516) o: *kajà*, *volde'n* (518) o: *volde'n* (vö. *vol dà*: 520, *voldebe* 521), *oh, d'zàts* (546) o: *oh-dzàts*, CK. *kon-ke,tse* (546. jegyzet) és *kon-ke't'se* (547. l. jegyzet) o: *kon-ke,t'se*, JT. *kònâm-ke,tse* (546. l. jegyzet) o: *kònâm-Ge,tse*, *pünd'zò* (549) o: *püh,d'zò*, *kürdhò* (550) o: *kürdhò* (uo.), *tsàket* (556) o: *tsàket*, *pòdàdàme* (566) o: *pòbàdàdàme* 'gyónás nélkül', hiszen 'gyónni' *pòbàdà's* és a *pòbàdà-* igetöhoz járul hozzá a -*dàme* fosztóképző; Č. *ku,t'sa's* (570) o: *ku,t'sa's*, *šza'rëm* (584) o: *šza'rëm*, *saldake't* (596) o: *saldake't*, *saldak'kàts* (597) o: *saldak'kàts*, *pore'n* (606) o: *pore'n*, *tslàngàts* (613) o: *tslàngàts*, *tslànàm* (646) o: *tslànàm* (másutt több ízben helyes a közlés), *àste:r-Bo'stâr* (618) o: *àste:r-Bo'stâr*, *mun'* (628) o: *mu'n*, *tsàla'n* (630) o: *tsàla'n*, *[à]zà'ràst* 'süssék meg' (631) o: *[à]zà'ràst*, *ide* (636) o: *ide*, *kàhà'l'ebe* (642) o: *kàhà'l'ebe*, *àndi'ns* 'kilenc' (643) o: *àndi'ns*, *büryüt,šo* (644) o: *büryüt,šo*, ui. *š* előtt nem megy végbe *tš* > *t* hangváltozás, vö. *teryàts,še* (662), igaz, hogy a szövegben sajtóhibával *teryàts,še* alakokban fordul elő, *olà'm* (672) o: *olà'm*.

A sajtóhibák sorában még megemlítjük azt az esetet, amikor elülső magánhangzó után illeszkedő *à* következnék, azonban az illeszkedés jelölése elmarad, pl. *ija'* (609, 610, 624) o: *ija'*, *mià't* (638) o: *mià't*, *ümba'k* (600) o: *ümba'k*, *üsta's* (602) o: *üsta's*.

Máskor viszont helytelenül szerepel az *à* hang hátulsó hangrendű szavakban, pl. *pàtà'rs* (618) o: *pàtà'rs* (egy sorral lejjebb már helyesen), *mà'he* (618) o: *mà'he*, *oβarà's* (633) o: *oβarà's*, *malà's* (638) o: *malà's*, *àβàì* (656) o: *àβàì*.

Helytelen a 135. lapon a JT. *ku'sšo* alak, mivel ebben a nyelvjárásban, ha ismereteim nem csalnak, nincs hosszú mássalhangzó intervokális helyzetben. Ezt igazolja Beke Ödön retrospektív jelölésmódja: *u'[z]šo* (136) o: *u'[s]šo*, *ko'[s]šo* (156), *pe'[s]* *šu'ku* (139), *àjə'[s]-sà:màts* (130), *àjə'[l] lìn* (134), *i'[k]-kana* (124), másutt *i'kana* (138), *šonce'[m]meš* (138).

6. Külön csoportot alkotnak azok a hibák, amelyeket megfontolás után nem minősíthetünk sajtóhibáknak, bár első pillanatra azoknak látszanak. Ezek a hibák „nyelvjárási átszüremlés”-ből keletkeztek. Beke ismertette gyűjtésének körülményeit (JSFOu. XLIX/5: 8–13), majd írt róla Hajdú Péter bírálataira adott válaszában (I. OK. III, 312–5). Ebből kitűnik, hogy közlöinek száma idővel felszaporodott, és gyakran egymás mellett ültek, amikor Beke foglalkozott velük. Előfordulhatott tehát, hogy az előbb kérdezett fogoly kiejtés módja befolyásolta később sorra kerülő társát. De az is elképzelhető, hogy a fogolytáborban való együttléti is hagyott némi nyomot egyik vagy másik szó alkalmi kiejtésében. Talán ez az oka annak, hogy néhol idegen nyelvjárás hangrendszeréből átvett sajátosságok bukkannak fel.

Igy például megjelenik a küikšnuri nyelvjárásban a tőle idegen *ts* hang (*tš* helyén) a *tsià'* 'ruhát' felölt' szóban, helyesen *tšià'* kellene. Ugyanígy a joskar-olai CČ. nyelvjárásban előbukkanik az *š*-hang, pedig itt az *o* hang nem redukálódik *o-va* (vö. *po,tsàš tšmo* [365]) 'farkatlan', amit bizonyít többek közt az ugyanezen a lapon közölt *po'ts* 'farok' szó. A JO. nyelvjárás nem tartozik az *i-ző* nyelvjárások sorába, mégis találunk a közölt szövegben *tsi'là* hangalakot (46) a helyes *tsà'là* helyén, vö. *tsà'là* (50) és *tslàn-šten* (40).

Engedtetsek meg nekünk, hogy helykímélés okából csak néhány példát idézzünk még.

CK. *pu'ro!* 'menj be!' (406) o: *pu'ro!* (másutt helyesen *o-va*, pl. 416), *nokta'm* 'feket' (432), vö. *nsakta'm* 'kantárt' (458 és 461), *koba'n* (442) o: *kòβa'n* (vö. *kòβa'* 441 stb.); CK. *àje'η* (456) o: *àjə'η* (így 457), *àjè'nàm* (397), de *àjə'ηàn* (397).

CK. *sonà'* 'gondol' helytelen alak, mivel szókezdő *s* ebben a szóban a malmizsi nyelvjárásban fordul elő, itt viszont *sonà'* a helyes. CK. *iza'* 'báty' helyett *iza'* volna helyén. A CÜ. nyelvjárás hangrendszerében egyáltalában nincs *š*, *ž* hang, tehát *küze'n* 'fölmászva' (540) csak a CK. nyelvjárás hatására jelenhetett meg, CÜ. *küze'n* a helyes, vö. *küza'* (551). A CK. *boze's* helyén viszont hibásan *boze's* található (542). Ugyanígy nem pusztán sajtóhibának magyarázható a Č. *lütnà* (567) alak *lütnà* helyett, hanem azt is feltételezhetjük, hogy a közlő valójában más nyelvjárás magánhangzórendszerének megfelelő hangot ejtett, s a gyűjtő azt jegyezte papirosra (helyesen közölve az 570. lapon: *lütnà*).

Az 588. lapon a Č. nyelvjárás értékes szövegeiben előfordul a *kaska'* 'fatónk' szó (négy ízben). Beke Ödön kiváló tanulmányt írt a mari nyelv *s*, *š* és *š* hangjairól a FUF. XXI. kötetében, amelyben a 111. lapon utal arra, hogy csak a M. MM. MK. UP. nyelvjárásokban találunk olyan *s* hangos alakokat, amelyeknek másutt, azaz a P. B. USj. US. UJ. C. Č. JT. JO. V. K. dialektusokban *š* hang felel meg. Beke megállapítását a fenti esetre aktualizálva, a Č nyj. -ban az adott szó csak *kaška'* alakban, tehát *š* hanggal fordulhat elő. S valóban így is közli Beke említett tanulmányában a következő megfelelést felsorakoztatva: P. B. USj. US. UJ. C. Č. *kaška'*, JT. *kaška'*, JO. V. K. *kàškà'*, viszont M. MM. MK. UP. *kaska'*.

A Č. nyj.-ban az 'atya' szó hangalakja *ata*, tehát intervokális *t*-vel, vö. még K. JO. *ā-tā*, JT. *a'ta*. Ez az alak fordul elő BEKE szövegeiben is, pl. (592. l.) *ataž-a't* 'atyja is'. Ám tévesen az 593. lap 4. sorában *a'tšā'žām* alakot olvashatunk, bár ráadásul ugyan-ezen lap második sorában is ott található a helyes alak birt. esete: *atā'žān*, igaz, hogy sajnálatos sajtóhibával (*atā'žān* lenne helyes).

Esetleg a V., JO., JT. nyelvjárásbeli közlők pillanatnyi hatásának tudható be az a tény, hogy a Č. nyj. anyagában egy ízben *ts*-vel található a *šā:māts* többesszámjel a szükséges *šā:māts* helyett. Ahogy itt a „cézés” tolakodott be, ugyanúgy betolakodhatott viszont az *o*-zás a JO-ba a következő szóban: *šoya'tten* 'odaállította' (49), lévén ez a nyelvjárás *a*-zó. Helyesen *šaya'tten* alakot várnánk, vö. *šayā'tām*, *šā'lyāšām* (46). Viszont az *a*-zás jelentkezik tévesen a JT. *ā'yal* szóban (99), pedig ez a nyelvjárás nem *a*-zó (helyesen: *ō'yal*).

Valószínűleg téves a Č. *tiñ,tžola* 'ennyi' szó hangalakja (674, a szövegközlésben tévesen: *tin,tžola*). A csebokszári nyelvjárásban *i*-zű alakok csak elvétve bukkannak fel. Az adott esetben *tā*-tövet várnánk szabályosan. Az *i*-zű alak, úgy látszik, a K. (hegyi) nyelvjárás sajátos alakja. Erre utal a *Марийско-русский словарь*, 1956, amelyben a következő alakpár található: *тынаре, Г тынаре*. Az első alak az erdei nyelvjárásé mutatja, a második a hegyi alakot (a szótárban a Г betű a hegyi nyelvjárás jelzése).

7. Nem könnyű az ismertető sorsa, amikor egymásnak ellentmondó alakok közt akar rendet teremteni. Úgy mondtuk, hogy a sajtóhibák javarészt a kontextusban vagy annak szomszédságában előbukkanó azonos alakok segítségével vagy pusztán a mari nyelv nyelvtanának ismeretében azonnóm helyeshíthetők. Egy bekezdéssel fentebb azonban kénytelenek voltunk a „valószínűleg” szócskát odafüggeszteni. Az alább említendő ellentmondás tisztázásához sem ismereteim, sem segédeszközeim nem nyújtottak támaszpontot. Ehhez bizonyára a megjelenendő nyelvjárású szótár ad majd felvilágosítást, ill. a közlő bő tudása. Ez az ellenmondásos alakpár: *sātāra's* 'szorítani' (608, 612), *sātāre'n* 'szorítva' (604), ellenben *šātāra's* 'szorítani' (607). Melyik a helyes alak, — kérdezhetnők — szökezdő *š*-sel avagy *s*-szel? Bevallom, nem tudom.

Lezárva a nyelvjárású „átszüremlés” fogalomkörébe utalt esetek egy részének a bemutatását egy elvi megjegyzést kívánunk tenni. Beke valószínűleg tapasztalta az idegen nyelvjárások hatását. Mivel nem feltételezheti, hogy a szövegeket használó olvasó a mari nyelvjárásoknak méltó ismerője lesz, helyénvaló lett volna, ha — szerzői korrek-túrát gyakorolva — figyelmünket felhívja a hibákra és ellentétes alakokra.

8. Ugyancsak nem nekünk kell döntenünk az ilyesfajta kettősségeket tapasztalva: *ši'nel* (238) és *šī'nel* (uo.) vagy *djehe'ral* (320) és *djehe'ral* (324), *küe's* (394) és *küje's* (uo.), vö. *lije's*, *püjä'd*, *kiä'd*, *tšijä'd*; *pörbö'j* 'először' (463, 464) és *perbo'j* 'id.' (436), *kürthö* és *kürthö* (*kürthän* 416, vö. még *sörthö* 512); *orlāšaše'm uke* 'nem válok el' (533), valószínűleg *orlāšaše'm*, vö. *ore'n* 'elválasztva' (515); az eredeti tő *oir*. — Ezek egy része szabályos váltakozás (pl. *pörbö'j* ~ *perbo'j*), amely mások szövegközlésében is előfordul, azonban magyarázat nélkül az olvasó tanácstalan.

9. Nagyon helyes lett volna, ha a gyűjtő a bevezetésben vagy az egyes nyelvjárások szövegeinek közlése előtt utalt volna arra, hogy némely asszimilációs jelenség nem következik be okvetlenül a hangsor azonosságának esetében sem minden szintagmában. Ez a magyarázat rögtön megértette volna velünk az ilyesfajta látszólagos ellentéteket, mint *kupe't tene* (530), de *kupe'tš teke* (529), vagy *kupe'tšlan* (530), de *šamātlan* (529) ~ *šamātšlan*, vagy *dje'r βndašte* (504, 506), de *dje'r pndašte* (504, 505). Ugyanígy ellene mond az illeszkedés szabályainak az ilyen párhuzamba állított alakpár: *djē'η-šā:māts ts-ōsm ko'tšat* 'az emberek őt megfogják' (434), de *ponete'j-šā:māš teke mi'ja* 'a tanúhoz megy' (429).

10. Szeszélyes az affrikáták elkülönülésének a jelzése. Az egyik helyt jelölve, pl. *on,džitš* (546), másutt jelöletlen, pl. *püh'džö* (549), (az eredetiben tévesen *pündžö*) vagy *küptšük* (564) és ugyanott *küp,tšük*. Az affrikáták elkülönítésére is vonatkozik a hangszíjelöléssel kapcsolatos megjegyzésünk. A szerzőt sok munkától kímélte volna meg egy néhány szavas, az affrikáták viselkedéséről példaszavakkal tüzdelt ismertetés. Ilyen megjegyzést fűzhetett volna Beke minden egyes dialektus bemutatásához. Hiszünk abban, hogy evvel helyes és mindnyájunk számára utat mutató megoldásnak vetette volna meg az alapját. Csak a szabályba foglalttól eltérő némely alkalommal kellett volna az affrikáták elkülönítését jelezni.

11. Beke Ödön szövegközlésében néha történelmi jellegű jelzőmódot látunk. A szerző bizonyos hangváltozások lejegyzésekor szögletes zárójelbe teszi azokat a hangokat, amelyek kihullottak. Erre már utaltunk, amikor bemutattuk, miként ábrázolja a közlő a JT. nyelvjárás szöveganyagában azt a tényt, hogy ebben a nyelvjárásban intervokális helyzetben nem fordul elő hosszú mássalhangzó. Beke más esetben szög-

letes zárójelben tünteti fel azt a hangot, amely fonetikai változás előidézője volt és közben mint okozó önmaga elenyészett. Így a CK. nyelvjárásban csökkentett nyomatékú *i* palatalizálta az utána következő *s*, *z*, *r* hangot. Beke ilyenkor az *i* hangot szögletes zárójelben tünteti fel, tehát egyszerűbe, e g y. betűsor segítségével két hangállapotot mutat meg. Ezt a jelzőmódot elfogadhatjuk, ha következetesen végbeviszük, sőt tanulságosnak és eligazítónak is mondhatjuk. Így helyes az elv alapján a *βo[i]že's* alak (390, 412, 448 stb.), vagy *o'fi]žam* (402), helyes a Č. *ma[i]ra'* (677) is.

Időnként áttöri azonban az elvet egy más írásmód. Találunk olyan alakot, amelyben teljesen elmaradt a palatalizálást indukáló *i* hang, pl. *βòžan* (443), *βòžat* (498), *ma'ra'*, *pa'e'm* (537). Más alkalommal nemcsak a zárójel maradt el, hanem í r á s b a n (a kiejtésben aligha) megőrződött az *i*, pl. *βože's* (414). Negyedik, variánsként a kerek zárójeles írásmód tapasztalható: *βo(i)ža't*. A kerek zárójel az ilyen esetekben félreérthető, mivel úgy értelmezhetjük, hogy két kiejtési mód lehetséges: *βoža't* vagy pedig *βoza't*, vö. még *βo[i]ža's* (425).

A magunk részéről nagyon instruktívnak véljük Beke történeties jelzőmódját, csak az kívánatos, hogy következetesen valósuljon meg.

Ennek a principiumnak a megszegését nemcsak a tárgyalt palatalizálódás eseteiben tapasztaljuk. Beke bejegyzí az *s* hangot, amikor az mondatfonetikai hangváltozás eredményeképpen eltűnt. Helyesnek tarthatjuk ennek a variánsnak illetén jelölését: Č. *βàner-pot[š]* tek 'vászonsóhöz' (618). Viszont elmarad a jelölés a következő lapon és másutt: *βàne'r-pot teke* (604, 619). Ha a szerző következetes akarna maradni lejegyzésmódjához, akkor bizony a Č. *taššale'tš* 'maitól' (610) is valahogy jeleznie kellene annak a *ta,šše* szóval való összefüggését, miként az ilyen összefüggést másutt megmutatja, vö. *etenge[tš]še* 'tegnapi' (586).

12. Fontos lett volna nagyobb ügyet vetnie az összetett szavak kötőjeles írásmódjára és hangsúlyozásának jelölésére, hogy elkerülje az ilyen kettősségeket: *kož-uk'sšam* ~ *kož u'k'sšžam* (mindkettő 462), ill. nyilatkoznia kellett volna az összetett szavak hangsúlyozásáról és írásmódjáról.

D) A fordítás. Térjünk most át szemantikai jellegű kérdésekre.

Mindnyájan csak helyeselhetjük Beke Ödön azon felfogását, hogy finnugor nyelvű rokonaink nyelvét hívebben tükrözi a fordításban egy másik finnugor nyelv, semmint egy indoeurópai. És ezért szívesen fogadtuk a Beke-kiadta szövegek harmas — mari-magyar-német — tükrét. Beke magyar nyelvű fordítása nem rugaszkodik el se merészen, se irodalmiasan a mari eredetétől, nem akar az eredetnél újabbat és szebbet alkotni. Nem is sok módot ad erre az e kötetben közölt szöveg, hiszen a mesemondók nem a legjobbak közül valók. Tudjuk persze, hogy a közlők megválogatására foglytáborban aligha volt lehetőség. Embereit Beke csak azok közül emelhette ki, akiket az első világháború embertelensége Magyarországra vetett.

A magyar fordítást a mari eredetivel egybevetve dicsérnünk kell BEKE hűségére való törekvésért. Magyar nyelvű fordítása közelebb áll az eredetihez, mint az első finn közlők német nyelvű fordítása a cseremis szövegekhez. Evvel kapcsolatban csak néhány megjegyzéssel kívánunk élni.

1. A fordítás néha túlságosan hűséges a magyarosság rovására. Nem mondhatjuk: „Én adok nektek egy dolgot megtenni” (38), „reggel aztán én magam foglak neteket a templomban megesketni” (40), „a pálinka meg van véve” (64). „Mennyi pénzt kapsz tőlem a pálinkáért?” (82), a mari *na'leš* orosz hatásra felvette ugyan a 'pénzt kér, kap' jelentést, de fordítása magyarosabban: „Mennyit kérsz?”. Helytelenítjük az ilyen mondatot: „Nekem egy szőrnyetegem van” (88). Szó szerinti az ilyen fordítás: „Az ajtóra keresztet csinál” (88), vö. mari JT. *kre'stám štá ma'saš*, tehát egy mari nyelvbeli russzicizmus kopirozása; helyesen: „keresztet vet az ajtóra”. A „keresztet csinál” ráadásul még félreérthető is, mivel azt gondolhatnók, hogy deszkából vagy másból készít keresztet, hogy az ajtóra erősítse.

2. Máskor viszont alaktanilag vagy szintaktikailag jobban összeegyeztethető lenne a mari és a magyar szöveg.

A JO. *ške'nán sa'lam le'kná* (32) Beke fordításában: „kiértünk a faluból”. Hívebb volna tárgyias igével: „Elhagytuk a falunkat”, mivel a mari-ban is tranzitív az ige.

Ugyanígy a 42. lapon, hol a mari szövegnek JO. *sala'stžž i'k je'η šu'ku šm,džašə* c'imaš Beke szerinti fordítása „Volt a faluban egy sokat tudó ember”; szerinti megfelelőbb lett volna az értelmezőt megőrizni: „Volt a faluban egy ember, sokat tudó”. Ez a stílus jobban is megfelel az élőbeszédnek; a mese előadásmódjának és a mari szöveg szerérendjének.

Az 52. lapon ez a mondat JO. *ija-šə βəšt u'k[e] olma'sžen olət nη'nñn* Beke fordításában így hangzik: „Gyermeük nem volt nekik”. Mi viszont ekként fordítanók:

„Gyermekeik nem voltak (nekik)”, mivel az *-st* birtokos személyrag számtalan esetben a többesszám jele, és az állítmány „segédigéje” is többesszámban van.

A JT. *ko'zla so'lástaš* (68) a fordításban „fát (tkp. erdőt) lopni”. Inkább finnugoros szerkezettel kellett volna a magyarban is visszaadni „falopni”, hiszen ez felel meg a mari szerkezetnek.

3. A fordító néha feleslegesen kerülgeti az igeneves szerkezeteket, pedig alkalmazásuk megőrizte volna a mari eredeti szerkezetének a helyes, magyaros tükörcképét. Nincs értelme majd minden igeneves szerkezetet mellékmondatlaltal helyettesíteni. Nézzünk meg 2—3 példát:

JO. *pa'l ertam mü'ngü ju'r a'k tol* (20. l. 45. közm.). A fordításban így hangzik: „Ha elment a felhő, eső nem jön”. Megfelelőbbnek véljük ezt: „A felhő elvonultával eső nem jön”. Más példa: JT. *ka'zmetla* (o: *kaizmetla*) *a'dak ba's l'z'at oksa'-oβdam* 'menés közben megint találkozol [majd] a pénz-*oβdával*' (124). Helyesebben lett volna így fordítani: 'jártodban-keltdben...'. A *kaiz*-tő jelentése ugyanis 'jár', ehhez járul az *m* participiumképző, amelynek megfelel a magyar fordításban a *t*, a mari *t* esz. 2. sz. birt. személyrag, ennek a megfelelője is ott van a magyar szerkezetben, és a mari *-la* határozórag funkcionális megfelelőjét adja a magyar *-ban*. Tehát a magyar *jártodban* hú tükörcképe a mari szerkezetnek. Felesleges tőle tágitanunk egy nem-finnugoros névutós szerkezet kedvéért. Ugyanígy a JT. *ko'zla ko'smōla* 'vadászhat közben' (74) helyett szívesebben látnám a 'vadászgatva' vagy 'vadászatkor' fordítást. Vö. még a 126. lapon „mikor az erdőben járt”, amelynek mari eredetije: 'erdőben jártában'.

Itt említem meg, bár nem igeneves szerkezet mellékmondatlaltal történő helyettesítését látjuk, hogy az ilyenek, mint a JT. *tā'h ko'l ko'stsomsla βn' dñš p'sren ko'let* 'te halászás közben a vízbe fogsz fulladni' (122) hűségesebben fordíthatók így: 'halászáskor fulladsz [majd] a vízbe'.

A JT. *ko'z βu'iyāts mi'zen βō'zōn ko'let* mondatot a szerző ekként magyartítja: 'egy fenyő tetejéről leesel, [úgy] halsz meg' (116). Sokkal egyszerűbb a marinak megfelelő igeneves szerkezet alkalmazása: 'egy fenyő csúcásáról leesve halsz meg'. Hiszen ez még az okságot is megjelöli.

A példák szaporítása helyett térjünk át egy másik csoport meg szemlélésére.

4. Tárgyi jellegű helyesbitési javaslatok.

A marik nem hordanak nyugat-európai értelemben vett felsőkabátot, tehát a V. *ma'zer* (10) nem fordítható 'kabát'-nak, hanem 'kaftán'-nak.

A mari női nadrág sem nevezendő 'bugyogó'-nak, hát még a férfi alsónadrágja (68). Ez a ruhadarab egész egyszerűen hosszúszerű gatyá. (Helyesen a 362. lapon.)

A kaftán leírását l. T. A. Крюкова: Материальная культура марийцев XIX века 133. l., a női alsónadrágét uo. 128. l.

A mari szekérbe vagy számba mindig csak egy lovat fogtak és fognak. A mari szegény ember lévén, a lova egymaga járt, mondhatnók a magyar közmondást adaptálva. Ezért a JO. *i'mhīm* (32) és a kötetben előforduló számtalan társa sohasem fordítható így 'lovakat', azaz többes számmal. Ha több lóról esik szó befogáskor vagy utazáskor, a szövegközlő ezt a körülményt tudatosan jelzi, vö. UP. *ki'skē kit'skē pa'r i'mhām* 'a kigyó egy pár lovat fog be' (MSFOu. 76 : 548), UP. *par dē'nā kudalē's ol'bot* 'egy pár [lóval] hajt (tkp. fut) az úr' (uo. 594), UW. *par-i'mhām... kit'skat* 'sie spannen zwei Pferde an' (MSFOu. 59: 51), UW. *kō pā'rām kō tro'ikām kit'ska'i*, 'die einen spannen Zweigespanne, die andern Dreigespanne an' (uo.).

5. Kisebb fordítási hibák:

JT. *βu'ješ šu'so ŋ' dnržō* Beke fordításában 'az eladó leány' (358). Nem kell annak okvetlenül eladónak lennie. A mari *веш шуаш* orosz fordítása 'возмужать, достичь зрелость' (Марийско-русский словарь s. v. шушо, 739/a), azaz 'felőni, felcseperedni'.

A JO. *ko'stsomliem šū'da lū te'ngem* (10) helyes fordítása nem 'elvársároltam 110 rubelt', hanem 'eltékoztaltam 110 rubelt'. A mari 'fogni' jelentésű igének a jelentése az orosz *держаться* másodjelentésének hatására gazdagodott calque módján. A fentebb említett mari orosz szótár is megemlíti ezt a jelentést a *Кучылталаш, Кучылтам, Кучылтамаш* címszók alatt.

A V. *šūtā-jāš* (6) jelentése nem 'sétálni', hanem 'szórakozni, mulatni', miként a *gul'aja's* (635) jelentése sem 'sétálni', hanem 'mulatni'. A mari szók orosz eredetijének van meg ez a kettős jelentése, és ez származott át a mari átvételekre is.

A 16. l. 3. közmondásában a *βa'ra* szó nem fordítható 'gerendá'-nak, hanem csakis 'rúd'-nak.

A 26. l. 14. közmondásában a JO. *no'z-kol ma'deš* 'a csuka ívük' fordításban zárójelben oda lehetett volna toldani a 'játszik' szót az ige eredeti jelentésének megmutatására.

Ugyanezen a lapon a mari szövegben a *kere'met* szó kerek zárójelben található, a magyar fordításban viszont szögletesben. Az utóbbi azonban a gyűjtő felvilágosítása szerint (2. lap) annyit tesz, mintha e szó nem volna meg az eredetiben. Pedig ott van.

A JO. *pe's kβara'jaš* (34) fordítása 'betegeskedni'. Hiányzik mellőle a 'nagyon' határozószó.

A JO. *ätü-äbü* (36), JT. *ata-aβa* (138) 'atya-anya' összefoglaló összetétel, tehát 'szülők'-nek fordítandó, és csak zárójelben füzendő hozzá magyarázatként a két tag eredeti jelentése. Másutt rendszerint így is jár el a szövegkiadó.

Ilyen magyar szót 'tönkgyökér' nem ismerek (52). Esetleg 'tönk gyökerestül' felelne meg.

JO. *pär,tšüšk-o'k* (60) fordítása nem 'a [fa] sudarára', hanem 'a [fa] sudarának a csúcsára'.

JT. *ida' (š)na:ne* '(aldásomban) ne higgyetek' (64—5). Ez a fordítás apai áldásban vallásos embernél nem helytálló. A vallásos szemléletnek inkább megfelelne: 'ne az áldásomban bizzatok, ne arra hagyatkozzatok'.

JT. *kü'ten ki'jä* 'fektében leskelődik' (92). Helyesen 'leselkedve fekszik'.

JT. *djo'lžšm i'me šora'len* 'a lábát megszurta a tű' (96—7). Itt a *šc'rem* ~ *šure'm* ige gyakorító képzős alakja fordul elő, és a szöveg tanúsága szerint „az öreg sok tűt szurkált a pokrócba”. A frequentatív ige a mari nyelvben érdekes módon nemcsak azt jelentheti, hogy egy esemény több ízben történt meg, hanem azt is kifejezheti, hogy az alany többség, mégha alakilag egyes számú is (az adott esetben *i'me* singularis). A helyes fordítás tehát: 'a tűk szurkálták'.

JT. *oβda'la o'žlaš* (118) szó szerinti magyarázata nem lehet *oβda*-nyelven beszélni, bár létezik *marla, ožlaš, rušla ožlaš* 'mariul beszélni, oroszul beszélni'. Helyesebb magyarul rázatul ezt adni 'oβdaként'. Később Beke így magyarázza zárójelben: 'oβdaul'.

Ha a 135. lap első bekezdése utolsó mondatának helyes a fordítása, ti. 'az én álmomnak ne higgyetek', akkor a mari szövegben valószínűleg nem *oda'*, hanem *ida'* hangzott.

A JT. *šrβe'ze dje'η-šd:mâts* fordítása Beke szövegében (137) 'gyermekek'. Helyesebb lett volna 'fiatalok' szóval fordítani, mivel az *šrβe'ze* szó jelzőként alkalmazva 'ifjú' jelentésű (vö. Русско-марийский словарь 499/b).

Ha a szerző azért iktatta be kiadványába a magyar nyelvű fordítást, mivel szerkezetileg közelebb áll a mari nyelvhez, akkor élnie is kell evvel a lehetőséggel. Erre már rámutattunk az igeneves szerkezetek esetében. Említsünk még egy példát más területről. JT. *marde'žla βe'le kar'jä* Beke fordításában így hangzik: 'megy, mint a szél' (166). Nem számítva, hogy ebben a fordításban elmaradt az expresszív hangulatú *βe'le* megfelelője, a mari eredetinek jobban megfelelne a 'szélként vágat' fordítás, hiszen így a ragot raggal adjuk vissza, és nem alkalmazunk analitikus szerkezetet.

A 168. lapon olvashatjuk a következő mondatot JT. nyelvjárásbeli szövegközlésben: *tsš'lä kà'lšk — i'k tje'η-a't — o'k tjo:mep* (o: tjo:mep) *ko'žlaš*. A mondatot a gyűjtő ily módon magyarítja: „Senki az emberek közül — egy ember sem — nem pusztul el az erdőben”. Beke Ödön egyszerre, hogy nagyobb mértékben eltérő magyar fordítás esetében magyarázatképpen zárójelben odafűzi a mari nyelvű eredeti hű fordítását is. Véleményünk szerint az adott esetben legalább is a *tsš'lä kà'lšk* fordítása: 'az egész nép' odakívánkozott volna kiegészítésül. Az idevágó német fordítás pedig teljesen félrevezető: „niemand geht (unter den Menschen) mehr im Walde zugrunde”. Egyrészt a „mehr” szónak nincs megfelelője a mari szövegben, illetéknéppen szögletes zárójelbe kellett volna kerülnie. Másrészt a „niemand” szó semmiképpen sem tükrözi a mari *tsš'lä kà'lšk* 'das ganze Volk' szintagmát, sőt annak éppen az ellenkezője. A mari *i'k tje'η-a't* sem fordítható „unter den Menschen” szókapcsolattal. Azt már fel sem rójuk, hogy a német szövegben ez a szókapcsolat kerek zárójelbe került, mint „a fordításban fölösleges”. A német mondatnak nagy kezdőbetűvel kellett volna kezdődnie, akkor felelne meg a mari szöveg interpunkciójának.

A 186. lap első bekezdésben a mari szöveg mondatrendjének nem felel meg a magyar fordítás és annak német tükrörképe, azonkívül hiányzik az expresszív *šn'šnye'* szó megfelelője. A helyes mondatrend: „Valaki jön — mondják. Dübörögve jön fel a tornácra, [az egyik kereskedő] kitarja az ajtót, nézi: medve, szénaboglyaformájú.” Beke szerint: „Valaki jön” — mondják. Kinyitja [valaki] az ajtót, megnézi: egy medve jön fel a tornácra, akkora, mint egy szénaboglya.” Az a benyomásom, hogy a mari szöveg központozása nem teljesen értelem szerű.

A világ teremtéséről szóló mondásban szó esik a névadásról (192). Beke úgy értelmezi a szöveget, hogy az Isten csak az embereknek (JT. *tsš'la'lan* 'mindenkinek') adott

nevet. Mivel előzőleg az erdő, folyó, barom, vad s miegymás teremtéséről esett szó, úgy gondoljuk ésszerűbb az a magyarázat, hogy mindenre kiterjedt a névadás.

A *so'kor* szó ugyanezen a lapon nem fordítandó 'egy egész kenyér' szókapcsolattal, hanem egyszerűen a 'cipő' szóval.

Az 572. lap első mondata így kezdődik: *mari' bate à ßâlâške tole's*. Magyar fordítása viszont ekképpen hangzik: „A csuvas asszony a faluba jön”. A magyar fordítás a helyes, mivel az előző részek tanúsága szerint itt nem egy mari, hanem egy csuvas asszonyról esik szó. Ezért *mari' bate* helyett a szövegbe *kok-mari' bate* irandó. Ha a *kok* szó elmarad, akkor mari nemzetiségű asszony szerepelne az elbeszélésben. De az előző oldalak szövegéből kiviláglik, hogy az asszony nemzetisége csuvas.

Mindezek az értelmezési és fordítási példák megmutatják, hogy valamelyes csi-szolás és egyeztetés hiányzott a szövegek publikálása előtt.

6. Három elvi jelentőségű kérdést akarok még megemlíteni.

A mari keresztnevek szinte egy szálig egyházi eredetűek, de a mari kiejtésben sajátos formát öltöttek. Gyakran nyelvjárási alakban vette őket át a mari nép. Másrok becéző alakok szolgálnak érzelmi árnyalat nélkül szabályos nevekként (a komi nyelvre vonatkozólag ugyanezre a megállapításra jutott VÁSOLYI ERIK, I. NYK. LXIII, 392—3). Beke a mari neveket magyar, ill. német alakban ilteti át, tehát megfosztja őket sajátos couleur locale-juktól. Így *Andris* (448), *Mihály* (492) kerül el Mariföldre. Ezt az eljárást nem helyeselhetjük. Nem értjük, miért kell *Ondri Nastasiból Andris* [leánya] *Anasztáziát* (448), *Ol'anaból Juliannát* varázsolni (368). És közben hibák is csúszhatnak bele ebbe a travesztiába, hiszen *Mikol* (492) nem felel meg *Mihálynak* (492), *Ol'ana* (369) *Juliannának*. *Ondri* sem becéző alak, hogy helyét elfoglalhassa az *Andris* (448).

Másik elvi természetű megjegyzésünk a következő:

A mari nyelvben az akció jelzésére sajátos segédige-rendszer alakult ki. Ilyen igék: *šua's* 'eljutni, válni', *kolta's* 'küldeni', *ših, űža's* 'ülni', *šanda's* '(le)ültetni', *ila's* 'élni', *šoya's* 'állni' (ezekre vonatkozólag I. J. P. Ануцимова, Использование грамматики родного языка при изучении русского глагола в марийской школе Москвa. 1955, 19—20), *pátara's* 'befejezni' stb. Így pl. a *šolyà ~ ša'lyà* jelentése szó szerint 'áll', de mondatban alkalmasszerűen átváltozhatik pusztá akciójelzővé, és a cselekmény folyamatos voltát jelzi. JO. *p' o'ppen ša'lyà* (20) tehát nem annyit tesz, hogy 'a kutya ugatva áll' vagy 'a kutya ugat és áll' (így Beke), hanem 'a kutya folyvást csak ugat'. Nem idézünk több példát, csak megjegyezzük, hogy helyes fordítását is megjeljük a szöveggyűjteményben, pl. JO. *ša'nen ša'lyášəm* 'gondoltam' (46), nem pedig 'álltam és gondolkodtam'.

Harmadik elvi megjegyzésünk:

A 'parancsol' jelentésű ige a mari nyelvben — talán orosz hatásra — a műveltetés kifejezését is szolgálja. Ezért az ilyen mondat JO. *ko ßa'žlan me'lnäm lo'yaš kii'shen* nem feltétlenül fordítandó így: 'megparancsolta feleségének, hogy keverjen lángost' (48), hanem esetleg ekkézt: 'feleségével lángost kevertetett (tkp. feleségének megparancsolta lángost keverni)'.

Néhány példát ragadtunk ki a sok közül, hogy megmutassuk: véleményünk szerint milyen hibák fordulnak elő a magyar nyelvre való átültetésben. A hibák nagyobb-részt nem súlyosak, helyesbítésük éber szemmel könnyen megtörténhetett volna.

7. Nagyon örültünk volna, ha anyagát Beke több magyarázattal kíséri. Mindaz, amit jegyzetben közöl, igen hasznos olvasója számára, de nem bántuk volna, ha jegyzeteinek számát megsokszorozza. A régi orosz és mari élet ismeretét nem kívánhatjuk meg a szöveg használóitól. Így csak megismételhetjük Hajdú Péter óhaját (I. OK. III, 307), hogy a szerző többet magyarázzon. Például megemlítem Ibatov mari kutató két közmondás- és találókérdés-gyűjteményét, amelyben bőven találunk magyarázatokat pedig e gyűjteményeit — részben — honfitársainak szánta.,

Bekének egy-egy nyelvjárára több közlője is akadt, lehetséges tehát, hogy ezt a mesét v. közmondást az egyik, amazt egy másik mondta el. Bár a szerző pótolja az előző kötetben elkövetett mulasztását, közli a bevezetésben adatszolgáltató nyelvmes-tereinek nevét és faluját, az egyes mesékre, dalokra stb. vonatkozólag mégis homályban marad, ki is mondotta el. Pedig talán a személy különbözőségében rejlik némely hangtani eltérés magyarázata.

8. Nagyon hasznos lett volna, ha Beke — a jövőbeli egységes eljárás érdekében — bevezetésben közli a nyelvjárások rövidített jelzését. Igaz, hogy ezt publikálta a FUF. XXII. kötetében (90—91), de megisméltése ebben a gyűjteményben is szükséges lett volna, hiszen nincs meg minden kutató birtokában a FUF. teljes sorozata, és ezeket a mari szövegeket más szakterület tudósai is használják.

9. Számátalan esetben nem egyezik a mari szöveg és a magyar, ill. a német for-

dítás interpunkciója. Csak egy-két esetre hívjuk fel a figyelmet. A 40. lap 3. sorában a *ben,dzű'jem* 'megesketek' szó után pont van (talán nem is kellene), a magyar meg a német fordításban és kötőszóval kapcsolt mondat következik utána. A 82. lapon 'Az ember nagyon megőrült, sok pénzt adott az erdei szellem' mondatnak a mari megfelelője ponttal elválasztott két mondat. Viszont a 84. lapon a „Társ jött — mondja. — Nem félelmetes meghálni.” Mari megfelelője szerint így irandó: „Társ jött — mondja —, nem félelmetes meghálni.” Érdekes, hogy német megfelelőjének a központosása helyes. A 42. lapon a magyar fordításnak és német megfelelőjének a harmadik bekezdése feleslegesen válik el a negyedikétől, hiszen az eredetiben nincs ez a három mondat külön tördelve. A 130. lapon mind a magyar, mind a német fordításban a második bekezdés beolvastandó az elsőbe, a mari nyelvű szövegnek megfelelően.

Az idézőjel használata néha nem egyezik az eredetivel és fordításával. Így pl. a 160. lap 3. bekezdésében a *hogy* szó törlendő, és a következő rész idézőjelbe teendő: „az ép felszenn helyett [újat] kell csinálni?”

10. Néhány megjegyzés a német fordításhoz. Ennek a fordításnak természetesen a mari eredetihez kell simulnia, nem pedig a magyarhoz igazodnia. Nem kívánható azonban, hogy a német fordító, mégha hivatalos szakját tekintve filológus is, értsen a mari nyelvhez. Ennélfogva a szöveg gyűjtője-kiadója és a fordító közt szoros együttműködésnek kellett volna kialakulnia, ami a fordításnak az eredetivel való egybevetésében, módosításában és a szükséges zárójeles betoldások alakjában mutatkoznak meg. E kötetben a német fordítás munkája Raab Johanna érdeme. Fordításnak nevezi, nem „deutsche Bearbeitung”-nak, miként a III. és IV. kötetben. És ez a megjelölés a megfelelő, mert első helyen a hűségre, nem pedig az irodalmi szépségre való törekvés helyezendő.

Beke és Raab a német fordításban kerek zárójelbe teszik a mari eredetiben meglévő, de a németben felesleges szavakat, valamint azon nyelvtani megjegyzéseket, amelyek a német szövegnek a maritól való alak- vagy mondattnai, lexikológiai eltérésére utalnak; az idiomatizmusokat szószerint is megadják. Viszont szögletes zárójelbe kerülnek azon kiegészítőszavak, amelyek a mari eredetiben hiányoznak, de a németül tudó számúra nyelvtani vagy más szempontból elengedhetetlenül szükségesek. A tapasztalat meg a szükség szülte ezt a rendszert, s helyes alkalmazással be is válik. Hogy beválják, egyeztető munkát kell végeznie a szöveg kiadójának, ami meg is történt, de néhány hiba mégis becsúszott. Kiemelünk bemutatónba egy pár példát:

A 2.—3. lapon az 1., 4., 5. sz. babona eredetijében a *tək* 'ha' kötőszó megtalálható a magyar fordításban is. A német szöveg mégis más, kötőszó nélküli szerkezettel adja vissza az eredetit, ami a [*so*] 'így' szócska betoldását teszi szükségessé, és eltávolítja a németet a mari eredetitől: *Kommen die Bachstelzen* [geflogen] (Sing.), [*so*] bleibt der Schnee nur [mehr] zwölf Tage [liegen], [dann] taut's. Ebben a fordításban a szerkezeti hibán kívül más hiba is akad. Olvastuk, hogy a szögletes zárójel a mari „eredetiben meg nem levő” szavakat tartalmazza. Igen ám, de a *geflogen* szó megfelelője megvan az eredetiben: *toŋe'sten*. Nem világos továbbá, hogy a (Sing.) szó mire vonatkozik: csak az alanyra (Bachstelzen) vagy az állítmányra is: *kommen geflogen*. Valójában mind a kettőre. Ezt fontos lett volna jelezni, mivel a mari nyelvben sajátos egyeztetési lehetőségek vannak, amit bizonyít a 3. sz. babona hiányos jegyzetelése. Itt az alany V. *djəmən-kambə* egyes számú, a németben többes számú (Wildgänse), s mégis hiányzik mellőle a másutt (vö. az 1., 6., 7. és 9. babona fordítása) bőven alkalmazott (Sing.) jelzés, viszont az állítmány valóban plur. alak az eredetiben *ke'jät*. Még jobban összekavarja a zárójeles magyarázat, amely az „eigentlich” szóval *szó szerinti* fordítást ígér: *gehen die Wildgänse fliegend*. A helyes ez lenne: *gehen die Wildgänse fliegend*. Ugyancsak a 3. babona fordításában még egyszer megtéveszti a fordítás az olvasót, amikor azt magyarázza, hogy az eredetiben nem *dauert*, hanem *wird* szó található. Pedig valójában az sem *dauert*, sem *wird*, hanem *to'leš* 'kommt'. A 7. babona fordításához adott magyarázatban sem 'frieren' kellene, mert a mari szövegben *ka'lmä* (o: *ka'lmä*) található, azaz egyes számú alak. A 9. babona fordításában a *sa'sna* szó mellett ott van a (Sing.) jelzés, de a *to'leš*-nál nincs. A 2. babona eredetijében „az ég (*djə'mo*) dörög”; így is adja meg a magyar fordítás. A németben ezt a tényt a *donneri*'s mellé behelyezett (Himmel) szóval kellett volna jelezni.

Engedtessek meg nekünk még egy néhány megjegyzés. A 4. lapon a 12. babona azt mondja *šə'žə ku'žə to'leš*, a magyar úgy fordítja: 'ez ősz hosszú lesz', a németben ezt olvashatjuk: 'dauert der Herbst lange', pedig 'kommt ein langer Herbst' volna a megfelelő (így is lesz a 14. babona fordításában: *kommt ein warmer Sommer*).

A 10. babona német fordításában nemcsak a *Schwämme* és az *Espen* után szükséges a (Sing.) jelzés, hanem a *wachsen* után is. A 11. babona német fordításában a

Schafe szó után hiányzik a (Sing.) jelzés, vö. *ša'rāk*, 'a juh [ok]'. A 12. babona *šə'p* szava nem fordítható a *lautlos* szóval ('csendesen' a magyarban), hanem megfelelőbb a *still* szó alkalmazása.

A 7. lapon az 5. sorban magyarázatként „(mein Vater)” olvasható. A mari eredetiben tkp. 'mein Vater' + determinatív 3. sz. birt. személyrag. Problematikus, hogy a magyarázat miképpen tüntesse fel. Szerintem ('mein Vater' + -*žə*) jelzés a helyes, a fordítása pedig nem *er*, hanem: der Vater. Lejjebb, a 11. sorban a német fordító a *Kirchdorf* szót alkalmazza. Pontosabb lett volna: *Kirch[dorf]* (az eredetiben *tse'rkaška* 'in die Kirche'), vö. a magyarban: egyház[as faluba].

Viszont e bekezdés 11. sorában a *jedermann* 'mindenkinek' mellé belekivánczik ez a magyarázat: (eig. dem ganzen Volke), vö. *tsə'lä kə'ləklan*.

Meg kell jegyeznünk, hogy a német szövegben levő hibák, eltérések nem lényegbevágók, legfeljebb megtévesztők. Amikor a *špa'l* szót 'Schwelle'-vel fordítja 'Eisenbahnschwelle' helyett, akkor ezzel csak szemantikai tévedésre nyílik lehetőség.

*

Csak az első lapokról vett pontatlanságok szolgálnak itt illusztrációul, nem lehet feladatunk ismertetésben minden német fordítási eltérést bemutatni.

Nem célunk tehát az alaki és tartalmi pontatlanságok teljes felsorolása. Egy részüknek kétségtelenül a hajszolt nyomdai munka az oka. Ezt az okot az is bizonyítani látszik, hogy e kötet 681—83. lapjain levő és az előző kötetre vonatkozó [A cseremiszek (marik) népköltése és szokásai] hibajegyzékben újabb 13 hiba található. Sőt még az is előfordul, hogy két ízben a felsorolt „hibák” közt olyat fedezünk fel, ami az említett kötetben helyesen szerepel. Ugyanakkor friss hibákkal toldja meg a hibajegyzék a régieket, azaz nem felel meg rendeltetésének. Így a 36. lap 61. babonájára utal a helyesbítés, noha a 81.-re kellett volna utalni. A 46. l. helyes *tsatkām* alakját *tsatkem*-re rontja. A 245. l. *ājesli* szava sem *ājesli*-re, hanem *ājesli* alakra helyesbítendő. A 310. l. *roβodnāk'šš* alakja sem igazítandó ki *roβodnāk'šš*-re, mivel a közölt alak a helyes, ill. én ezt a hibát a szövegben nem bírtam felfedezni. Ha az MSFOu. Beke gyűjtését tartalmazó 76. kötetet a sajtó- és fordítási hibák szempontjából megvizsgáljuk, akkor csupán három sajtóhibára bukkanunk. Ez azt bizonyítja, hogy nagyrészt a munka megszervezésében rejlik a hibák forrása.

*

A napfoltok időnként jelennek meg, és nem csökkentik a nap fényének és melegének áldásos voltát. Az ismertetett kötet néprajzi és nyelvszleti értékét sem az ismertetés második részében felsorolt hiányosságok határozzák meg, hanem az ismertetésünk első részében adott méltatás. A hibák megemlítését tudományos lelkiismeretünk diktálta, és az a vágy, hogy a megjelenendő kötetek ismét elérjék az urzsumi mesékkal megtöltött könyv színvonalát.

A most tárgyalt kötet, többek közt, a mari nyelv két ismeretlen nyelvjárásából ad anyagot, gazdagítja ismereteinket több más mari nyelvjárásra vonatkozólag és bővíti a mari folklór tárházát.

ERDŐDI JÓZSEF

Günter Stipa: Funktionen der Nominalformen des Verbs in den permischen Sprachen

MSFOu. 121. Helsinki, 1960. 290 l.

STIPA munkája a finnugor összehasonlító nyelvtannak egyik igen fontos fejezetéhez szolgáltat becses adalékot. A szerzőnek arra az elhatározására, hogy az igenevek (főnévi, melléknévi és határozói igenevek) különféle funkcióit vizsgálja, befolyással volt az a nagy érdeklődés, melyet benne e tárgy iránt HARTMANN P. munkái („Nominale Ausdrucksformen im wissenschaftlichen Sanskrit” 1955, és „Wortart und Aussageform” 1956) keltettek, és hogy ebből a tárgykörből éppen a permi nyelvekre esett a választása, azt azzal okolja meg munkája előszavában (9. l.), hogy a permi nyelvekben különösen változatos, sokféle az igenevek használata; de vonzotta őt ez a téma permi vonatkozásban azért is, mert itt többször merült fel az orosz nyelvi hatások lehetősége, ez

pedig olyan kérdés volt, mely őt szlavisztikai tanulmányaival kapcsolatban is foglalkoztatta. (STIPA-nak ilyen hatások elbírálásában elfoglalt óvatosságot állásponjtjára vonatkozólag l. az alább a 412. lapon említett esetet.)

Az igenevek funkcióinak vizsgálata közben a szerző mindenekelőtt különbséget tesz igei és névszói alkalmazások közt, hiszen igenevek tudvalevőleg valódi verbum finitumok szerepében is használatosak ma is (gondoljunk például a magyar *látott*, *adott* alakokra). Mármost — fejti ki STIPA — annak az eldöntésében, hogy adott esetben a kettő közül melyikkel (igei vagy névszói alkalmazással) van dolgunk, az agens-nek, vagyis a cselekvőnek, az illető cselekvés végrehajtójának a megállapítása adhat teljesen megbízható útmutatást. Ez az agens viszont minden esetben a transzformációs módszer segítségével állapítható meg. Ez a módszer tudvalevőleg azt jelenti, hogy megvizsgáljuk, hogy az egyes szavak, illetőleg mondatrészek az illető mondatnak egy másik, transzformált, azaz átalakított, de eredeti értelmét változtatlanul megtartó formájában milyen funkcióban szerepelnek. Ezt a módszert jól ismerjük már a latin grammatikából is, amely azt tanítja, hogy azt a kérdést, vajon egy *amor patris*-féle szerkezetben a *patris* genitivus subiectivus-e, vagy pedig genitivus obiectivus, az dönti el, hogy (átalakítva) *pater amat [filiūm]*, vagy pedig *patrem amat [filiūm]*-e az értelme. Idézzük STIPA-nak egyik példáját (33): a finn *puiden kaato* 'fák kidöntése' ilyen mondatá alakítható át: *puita kaadetaan ~ joku kaataa puita* 'fákat döntenek ki' ~ 'valaki fákat dönt ki'; itt tehát a *puiden* genitivus obiectivus; egy *tuulen kaato* kifejezés ('a szél kidöntése') viszont ilyen mondatnak felel meg: *tuuli on kaatanut (puun)* 'a szél kidöntötte (a fát)', ahol tehát *tuulen* mint genitivus subiectivus jelöli az agens-t.

Az, hogy verbális, vagy pedig nominális funkcióval van-e dolgunk, tehát a transzformációs módszer segítségével megállapított agens alapján határozható meg, mégpedig: verbálisnak — STIPA meghatározása szerint — az olyan mondat tekintendő, melyben az agens a domináló alany szerepét tölti be, az állítmány pedig egyeztetve van vele, tekintet nélkül arra, hogy az állítmány verbum finitum, vagy nomen verbale (38); nominális pedig az olyan mondat, amelyben az agens nem domináló alany, hanem alárendelt mondatrész, az állítmánynak egy „kvalifikációja” (39). Ezek mellett egy harmadik típust képviselnek olyan mondatok, melyekben nominális állítmányok (participiumok) vannak a mondat alanyával egyeztetve (pl. finn *puut ovat kadetut* 'a fák le vannak döntve'); ezekben az alany nem domináló mint agens, hanem állítmány és alany egymással mintegy koordinált viszonyban vannak (az állítmánynak az alanyhoz való viszonya így jellemezhető: „ist . . . ihm durch Parallelstellung gleichgeordnet”) (40). Ezt a harmadik típust STIPA „Appositionalsatz”-nak nevezi, amikor tehát az appozíció elnevezés nem a megszokott értelemben veendő, hiszen itt teljes értelmű állítmányról van szó.

Ez a most említett három típus a permi nyelvekben a következő alakban jelentkezik:

a) verbális szerkezet: zürj. *ihka igna'vem guē kañ, med-bj kañ kutav is širrežes* 'die Frau sperre te eine Katze in den Keller, damit die Katze die Mäuse erwische' (WICHM., SvD. 141); b) nominális szerkezet: votj. *ađži mon kitiš ponem de* 'ich sah, wohin (du) es gesteckt hast' (WICHM., WotjSprachpr. II, 125; itt az agens-t a *-de* birtokos személyrag jelöli meg); c) appozíciós kifejezőmód: zürj. *velek velavjem vevjasli jona mudžtana* 'волок для непривычных лошадей очень утомителен' ('nagyon fárasztó') (Соврем. коми язык 274).

A bevezetést (21—49), melyben a szerző munkájának a módszerét ismerteti és a terminológiát tisztázza, I. fejezetként a permi nyelvek főnévi, melléknévi és határozói igeneveinek morfológiai vizsgálata követi (51—88). Ez az egyes igenevképzők eredetéről, etimológiájáról ad összefoglalást és természetesen röviden érinti az egyes igenevek funkcióit is. A munka főrésze a „Funktionen der Nominalformen des Verbs im Satz” című II. fejezet (89—277). Ez gazdag példatár kíséretében részletesen tárgyalja valamennyi permi főnévi, melléknévi és határozói igenevnek a funkcióit a következő csoportosításban: a) jelzői szerkezetek; b) az igenév a mondat nominális állítmánya, alanya, tárgya; c) az igenév a mondat határozója. Legterjedelmesebb ez az utolsó szakasz, az igeneveknek, főleg a határozói igeneveknek különféle határozói, illetőleg határozói mellékmondatokat pótló funkcióit tárgyaló rész (200—277).

A könyv az eredmények összefoglalásával (278—290) végződik.

STIPA jelen könyvével kapcsolatban ki kell emelnünk azt az elmélyülést, mely nem elégszik meg azzal, hogy a megvizsgált és bemutatott bőséges anyagot éppen csak valamilyen csoportosításban sorolja fel, hanem a lényegyet kereső egységes szempont szerint tekinti át anyagát. Idézzük STIPA szavait, amelyekkel ő maga jellemzi az eljárást: „A vizsgálatnak a magvát, velejét a különféle szerkezetekkel kapcsolatban mindenkor

a kifejezés névszói természetének (nominalitásának) a kérdése alkotta” (286), továbbá különösen: „Az elemzés kiindulópontja . . . az agens-nek alaki és tartalmi viszonya az állítmányhoz” volt (281).

A szerző minél több és minél többfajú forrás anyagának a kiaknázásával iparkodott kutatásai számára megbízható alapot biztosítani. Természetesen nagyon megnehezítette munkáját az a körülmény, hogy a permi irodalom legrégibb korából csak igen kevés nyelvemlék maradt fenn. Minthogy azonban így is igen nagy anyaggal kellett operálni, megtörtént, hogy néhány tévedés, félreértés csúszott be könyvébe. Ezek közül akarunk itt néhányat helyreigazítani.

A 147. lapon *plautlen* helyes fordítása: 'Plautusnak a . . .'; 151. l.: *nekoden* jelentése nem 'durch nichts', hanem 'durch niemand'; 160. l.: *jedleni* nem infinitivus, hanem praesens többes 3. személy; 179. l.: *-na* jelentése nem 'ja', hanem 'noch'; 210. l.: az a votják mondat, melynek MEDVEČZKY (NyK. XLI, 414) és MEDVEČZKY után STIPA (munkájának 210. lapján) csak első felét idézi, az eredetiben (WICHM.: *WotjSprachpr.* II, 144) így hangzik: *so ošin ežet u l e m no o'lo kin oš'i liktem no kutskem šéži pažāni*, és ezt WICHMANN így fordítja: 'nachdem er duseibst ein wenig verweilt hatte, kam jemand dahin und fing an Hafer zu säen'. Itt az *ulem*, amint ezt az utána következő *no* 'és' kötőszó mutatja, éppolyan alak, mint a *liktem* és a *kutskem*, vagyis jelentése 'volt, élt' (perfectum historicum). STIPÁT félrevezette a kissé szabadabb fordítás („n a c h d e m er verweilt hatte”) és az *ulem* szót már így értelmezi: „verweilt habend”. — 224. l.: *vjuti ravze dak apostol* helyes fordítása ВУВРИЧНАЛ (Грамматика литературн. коми яз. 143) ez: 'ревушим голосом читает (букв.: сильно ревет) дьякон апостола'; 231. l.: *med vaššas va* nem 'bringt Wasser', hanem 'es werde Wasser gebracht!'; 256. l.: *ver vešte* helyes fordítása 'az erdő irányába', 'az erdő felé' (l. WICHM.—Uot. 324, SWb. 1176); 257. l.: *pivj* első tagja nem *pi* 'fi', hanem *piv*, *pī* 'felhő' (WICHM.—Uot. 203, SWb. 779), az összetétel jelentése 'felhők fölött levő', vagyis 'repülő'; 265. l.: a votj. *ug čidaškj-ni* helyes fordítása: 'nem csillapodom meg' (МУНК.: *VotjNépk.* 86, *VotjSz.* 319), vagy 'nem bírom ki'; 267. l.: *pettedžis* az egyik mondatban helyesen szerepel 'jóllakásig' fordítással, a másik példában viszont tévesen a *ped-*: *pettjmi* 'megfűl: megfojt' igével van kapcsolatba hozva; 269. l.: a ВУВРИЧНАЛ (i. m. 142—3) idézett mondat: *žal veli šilji mamis* jelentése 'жаль было ему матери', vagyis 'sajnálta az anyját' ('seine Mutter tat ihm leid').

Még a következőt szeretném megjegyezni:

A 167. lap szerint a zürjében az adessivus a nomen possessi-nek (a birtokot jelölő szónak) csak a nominativusával, nem pedig függő eseteivel lehet kapcsolatos. Ez a megállapítás azonban csak az accusativusi birtokszóval kapcsolatban érvényes, de például olyan mondatban, mint *tajejaslen vomšis bi pete* 'ezeknek a szájából tűz jön ki' (ZürjSzöv. 141), ahol tehát a nomen possessi elativusban van, a *tajejaslen* adessivusa semmiképpen sem szabálytalan.

Végül egy olyan esetre akarok rámutatni, amilyenről fentebb szoltunk, amellyel kapcsolatban szóba jöhetne orosz hatás lehetősége.

Véleményem szerint olyan mondatokban, mint zürj. *jegorlen abu nin ešša tsuker-tema emburse* 'y Egora уже не мало собрано добро (acc.)' azaz 'Egor уже не мало собрал добра' (ВУВРИЧ i. m. 125, STIPA 42, 167) (a feltűnő accusativusban) aktív és passzív szerkezet keveredésével van dolgunk. Szerkezetkeveredéssel, kontaminációval magyaráztam a következő mondatokat is: *nijen veli te, tše ma ved'ža lunas stav zapa'sse* 'nekik már előtte való nap minden készletük össze volt rakva' (ZürjSzöv. 175): „nekik össze volt rakva a készletük (nominativus)” × „ők összerakták a készletüket (acc.)” > „nekik össze volt rakva a készletüket” (l. uo. 181); *kodjen-ke ššakje'zde tuš-vjlas lebedle'ma* 'valaki szétdobálta az útra a gombáit' (uo. 163): „valakinek a gombái szét vannak hányva” × „valaki a gombáit széthányta” > „valakinek a gombáit széthányta” (uo. 164). (Vö. uo. 162 aktív, nem keveredett szerkezettel: *ku, ššim-ke mort lebedle'ma jeniš ššakje'sse* 'valamiféle ember elhányta Istennek a gombáit'. Más példát l. ALH. II 243.)

A mi magyarázatunk mellett szól az is, hogy az accusativusi *emburse*, *zapa'sse*, *ššakje'zde* mellett nem a szabályos ablativusi birtokos-szót (*jegorliš* stb.), hanem adessivust (*jegorlen* stb.) találunk.

Ugyancsak aktív és passzív szerkezet keveredéséről tanúskodik néhány mondat, melyet ВУВРИЧ említ (i. m. 125), pl. *menšim vokes vjema* «букв. 'Моего брата убило', т. е. 'Моего брата убили'» („az én testvéremet megölték” × „az én testvérem meg van ölve” > „az én testvéremet meg van ölve”), *eđukes veres saje šettem* (= *abu šetema*) «букв. 'Евдокию замуж не выдано', т. е. 'Евдокию замуж не выдали'» („Eudoxiát nem adták férjhez” × „Eudoxia nincs férjhez adva (hajadon)” > „Eudoxiát nincs

férjhez adva”). Hasonló szerkezetkeveredésre az osztjából is tudtunk jellemző példákat idézni; 1. ПАТКАНОВ—FUCHS 192—3, ALH. II, 242—3.

Másfajta szerkezetkeveredésre is idéz STIPA is zürjén példát munkájának 233. lapján.

A fõnt idézett szerkezetekben (*jegorlen abu nin eša tsukertema emburse stb.*) azonban talán — ha oroszból való átvétellel nem is, de legalább — orosz hatással is számolhatunk, nevezetesen az adessivusnak megfelelő orosz *y* prepozícióval kapcsolatos kifejezésmód részéről (*y меня сказано stb.*), amit STIPA is (168) megemlít, de õ arra az eredményre jut, hogy „Man kann also in dem wesentlichen Punkt: der (finn.-ugr.) Agensbezeichnung nicht *E n t l e h n u n g*¹ aus dem Russischen annehmen”.

Egyik-másik pontban talán más véleményen lehetünk, mint a szerző, az azonban kétségtelen, hogy STIPA egy igen tanulságos, alapos és elmemozdító munkával gazdagította a finnugor nyelvtudományi irodalmat.

FOKOS DÁVID

Современный коми язык

Учебник для высших учебных заведений. I. Фонетика, лексика, морфология. Под редакцией проф. В. И. Лыткина. Сыктывкар, 1955. Коми Филиал Академии Наук СССР. 312 I.

A címül írt kitűnő zürjén nyelvtan kilenc zürjén nyelvésznek együttes munkája: V. I. ЛИТКИН professzor irányítása alatt és az õ közreműködésével a szovjet Tudományos Akadémia sziktivkari fiókjának hat tudományos munkatársa (N. A. KOLEGOVA, A. I. PODOBOVA, M. A. SZAHAROVA, V. A. SZORVACSEVA, T. I. ZSILINA, J. G. ZSIZSEVA) és a sziktivkari pedagógiai főiskolának két tanárnõje (A. I. КИРРУСЕВА és A. O. ТРЕТЯКОВА) írta.

A munka tulajdonképpen — erre utal a könyv címe is — a mai komi irodalmi nyelv leíró nyelvtanát felölelõ tankönyvet kíván a főiskolai hallgatóknak, a zürjén nyelv leendő tanárainak a kezébe adni, de — elismerésre méltó módon — pusztán leírásnál jóval többet nyújt: számos esetben figyelembe veszi a Komi ASzSZR területén beszélt nyelvjárásoknak a nyelvhasználatát is, sőt ezen túlmenően nem ritkák itt a mai nyelvállapotot, ennek kialakulását megvilágító nyelvtörténeti fejtegetések, és többször — még a komi-zürjén kereten túl is — permják és jazvai nyelvi jelenségeket is belevon összehasonlító magyarázatai körébe, és néha még a megfelelő votják jelenségekre is utal. Pedagógiai célját azzal is szolgálja, hogy a tárgyalt zürjén nyelvi jelenségekkel párhuzamba állítja a megfelelő vagy eltérõ orosz kifejezésmódokat, hogy ezáltal jobban tudatosítsa a zürjén nyelv leendő tanáraiban a két nyelv közti különbségeket, illetõleg a zürjén nyelv jellemzõ sajátosságait.

Ez a könyv a két kötetre tervezett munkának csupán első része; a bevezetés (5—12) után a hangtant (13—78), majd a szóképzletrõl szóló fejezet (79—110) után az alaktant (111—299) tárgyalja, és tárgymutatóval meg részletes tartalomjegyzékkel (300—312) zárul. A szintaxis tárgyalása a II. kötetnek lesz a feladata.

A bevezetés a zürjén nyelvjárások három főcsoportjáról, ill. a zürjén nyelv három főfajáról, nevezetesen a komi-zürjénrõl, a komi-permjákrõl és a különösen fonetikai téren több régi vonást megõrzött komi-jazvairól ad rövidebb tájékoztatót. (A Jazva a Kámába torkolló Visera mellékfolyója; az ezen a vidéken lakó „jazvai zürjének” száma 1938-ban 4000 volt, míg az egész zürjénség lélekszáma akkor 408 700-at tett ki.)

Igen tartalmas a bevezetést követõ fonetika, amely általános fonetikai ismeretek közlése után behatóan tárgyalja a zürjén nyelv legfontosabb hangtani jelenségeit, köztük természetesen különösen a jellemzõ *l ~ v ~ ø* hangváltakozást ill. hangváltozást, amely tudvalevõleg a zürjén nyelvjárások osztályozásának általánosan elfogadott alapjául is szolgál, de kitér a helyesírás kérdésére is és itt ismerteti a zürjén hangok cirillbetûs hivatalos jelölését, valamint egy pontosabb fonetikus átírást. Ez az utóbbi szintén cirillbetûs, de különösen a palatalizálás jelölésében eltér a hivatalos helyesírástól (például hivatalos *нѣль* ’négy’ ~ *н’ол*; más eltérések pl. hiv. *яӧ* ’hús’, *сӧрнӧ* ’beszéd’ ~ *ӧӧӧ*, *с’орн’у*).

Strukturális szempontból tanulságosak a zürjén nyelv fonetikai alkatát illetõ megállapítások és az ilyen tárgyú táblázatok.

¹ Én ritkítottam. F. D.

A zürjén irodalmi nyelv — nem számítva az orosz jövevényszavakban egyébként nem is általánosan jelentkező *χ, f, ts* hangokat — a következő 33 fonémát ismeri: *a, b, d, dž, đ, đž, e, ɛ* (írásban: *ö*), *g, i, j (j), k, l, ł, m, n, ŋ, o, p, r, s, ś, š, t, tš, tš, u, v, z, ž, ž*. A magánhangzók és mássalhangzók aránya körülbelül 42% : 58%, vagyis 100 magánhangzóra 138 mássalhangzó jut.

Jellemző az egyes hangok frekvenciája.¹

Átlagos százalékszám:

Hangok		a komi-zürjénben	a permjákban	Megjegyzés
magánhangzók	<i>ɛ</i>	10,2	9,7	—
	<i>a</i>	9,3	7,9	
	<i>i</i>	8,0	6,1	
	<i>i</i>	5,7	5,9	
	<i>o</i>	3,2	4,6	
	<i>e</i>	3,0	4,5	
	<i>u</i>	2,7	3,3	
mássalhangzók	<i>n</i>	6,5	5,5	a többi mássalhangzó (<i>š, b, đ, ž, tš, đž, ł, dž, z, tš, ž</i>) egyenként csupán 1%-on aluli számban szerepel
	<i>s</i>	6,3	8,0	
	<i>ś</i>	4,7	3,1	
	<i>m</i>	4,1	4,1	
	<i>v</i>	4,0	3,4	
	<i>j (j)</i>	3,9	(nincs feltüntetve)	
	<i>k</i>	3,8	4,7	
	<i>l</i>	3,8	3,5	
	<i>t</i>	3,6	4,7	
	<i>r</i>	3,0	3,6	
	<i>d</i>	2,6	2,4	
	<i>p</i>	2,4	(nincs feltüntetve)	
	<i>t</i>	1,6		
<i>ŋ</i>	1,2			
<i>g</i>	1,2			

E táblázatoknak² csak egy-két tanulságát akarjuk kiemelni. A statisztika igazolja azt a már felületes megfigyelés közben is kialakuló benyomást, hogy a leggyakoribb magánhangzó a zürjénben az *ɛ*. Az *e* hang a komi irodalmi nyelvben képzőkben nem használatos (persze más a helyzet az úgynevezett *e*-dialektusokban). A magánhangzók közül túlsúlyban vannak az illabiális hangok: az *ɛ, a, i* a teljes magánhangzófrekvenciának $\frac{2}{3}$ -át teszi ki. A mássalhangzók körében feltűnő a *k* hangnak aránylag csekély meg-

¹ Az azóta (1962-ben) megjelent Коми-пермяцкий язык-nak a permjákra vonatkozó adatai általában bizonyos mértékben eltérnek az alábbi táblázatokban közölt adatoktól. A részben más alapon kiszámított adatokat más alkalommal fogjuk ismertetni.

² A második táblázatot l. a 415. lapon.

terhelése (a komi-zürjénben a mássalhangzók sorában 7. helyen áll). Ez annál feltűnőbb, minthogy a zürjén szótárakban a *k* mint szókezdő mássalhangzó (egyszerű szavakban és összetételek első és második tagjában) igen gyakori. Az általam feljegyzett szavak közül (az említett helyzetben) vagy 3000-ben van szókezdő *k* (szemben az *n*-nel kezdődő 500 szóval). Ha a *k*-nak és a fenti táblázatban első helyen szereplő *n*-nek a gyakoriságát szó elején a szótárban elfoglalt hasábkok számával mérjük, akkor az arány nálam és az 1961. évi Коми-русский словарь-ban 6 : 1, WICHMANN—UOTILÁnál 6,7 : 1, az 1948. évi Коми-русский словарь-ban 5,2 : 1, az új tájszótárban pedig 5 : 1. Ha óvatosan csak 5 : 1 arányt veszünk, azt kell a fenti táblázatból következtetnünk, hogy szó belsejében (vagy végén) sokkal ritkább a komi-zürjénben a *k*, mint pl. az *n*. Ez a tanulság talán hangtörténeti szempontból sem irreleváns, talán éppen a ragok végéről elvesztett *k*-val kapcsolatban sem.

Tanulságos a magánhangzók eloszlásának aránya tőszók és képzők között. (Az alábbi táblázatban a permjákra vonatkozó adatok zárójelben vannak feltüntetve.)

Magánhangzók	összes százalékszám	ebből	
		produktív képzőkben	különben
<i>e</i>	10,2 (9,7)	5,3 (5,6)	4,9 (4,1)
<i>a</i>	9,3 (7,9)	3,2 (2,7)	6,1 (5,2)
<i>i</i>	8,0 (6,1)	5,2 (3,0)	2,8 (3,1)
<i>i</i>	5,7 (5,9)	1,7 (3,0)	4,0 (2,9)
<i>o</i>	3,2 (4,6)	0,1 (0,2)	3,1 (4,4)
<i>e</i>	3,0 (4,5)	0,0 (0,5)	3,0 (4,0)
<i>u</i>	2,7 (3,3)	0,1 (0,1)	2,6 (3,2)

A mássalhangzók hátraható hasonulása tekintetében a zürjén nyelvjárások nem mutatnak egységes képet. Egyes nyelvjárásokban jobban érvényesül az etimológiai együvértartozás érzetetésének az elve, amely a hasonulásra alkalmat adó hangtani helyzetekben megakadályozza az eredeti szóképek az elmosódását, más nyelvjárásokban megint a hasonulásnak más nyelvekben ritkán előforduló fajai figyelhetők meg. Így egyes nyelvjárások különbséget tesznek például *piž-teg* 'csónak nélkül' és *piš-teg* 'kender nélkül' közt, *bad-te* 'fűzfádat' és *bat-te* 'apádat' alakok közt (*piž* 'csónak', *bad* 'fűzfa', de *piš* 'kender', *bat* 'apa'), míg más nyelvjárásokban a hasonult alakok járatosak (pl. *pišse* egyformán jelentheti ott azt, hogy 'csónakját' és azt, hogy 'kenderét', stb.).

A zöngétlenné-váláson kívül van másfajta mássalhangzó-asszimiláció is; így alveoláris hasonulás (*s*, *z*-ből közvetlenül utána következő *š*, *ž*, *šš*, *žž* előtt *š*, *ž* lesz; pl. *lez* 'kék': *ležžžik* < *lezdžžik* 'kékebb', permj. *ležžžik* < *ležžžik* ua., vagy *koš šor* < *kos šor* 'száraz patak'; 36, 69), továbbá mássalhangzók palatális hasonulása (*s*-ből *š* előtt *š* lesz; pl. *meš-šur* > *meš-šur* 'tehénszarv'; 36).

A fent említett zöngésség szerinti hasonulás azonban — mint mondtuk — nem általános érvényű szabály az egész zürjén nyelvterületen; erre vonatkozólag vö. KALIMA, Die russ. Lehnwörter im Syrjänischen 19, FOKOS: KSz. XIII, 180, UOTILA, Konsonantismus 407. Hozzátehetjük, hogy nemcsak ilyen viszonylatban érvényesül az etimológiai, vagy LITKIN szavai (75) szerint a morfológiai elv. Ugyancsak az eredeti szóképek változatlan megőrzésére irányuló tendencia érvényesül abban a jelenségben is, hogy azokban a nyelvjárásokban, amelyekben nem-szótagkezdő *l*-ből *v* lett (vagy más szavakkal, amelyekben csak magánhangzó előtt maradt meg az eredeti *l*; pl. *lov* 'lélek': *lolšs* 'az ő lelke'), összetételek esetén magánhangzón kezdődő második tag előtt és általában szintagmákban magánhangzón kezdődő szó előtt nem a várható *l*-es alak, hanem a szó eredeti önálló alakját tükröző *v*-s alak jelentkezik (pl. *nyv-olem* 'leányélet' [nem: *nylolem], *pukav esten!* 'ülj ottan!' [nem: *pukalesten] 81. l.). (L. még NyK. LV, 6—7.) A most idézett helyen is (NyK. LV, 7) megjegyeztük, hogy „ugyanaz a szóképek egységének, állandóságának megőrzésére irányuló törekvés jelentkezik egyes nyelvjárásokban (Le, Pr, FV) a *-tš-* és *-tšs-*, illetőleg a *-dž-* és *-džs-* megkülönböztetésében; pl. Le *sot-* 'éget': *sot,tšis* (< *sot* + *š* + *is*) 'elégett', de *sotš* 'nőtestvér': *sotššas* (< *sotš* + *jas*) 'nőtestvérek'. (L. NyK. XLV, 402, Volksdichtung der Komi 10, 74, 327.)” (Erre a jelenségre egyébként az új zürjén tájszótár ismertetése kapcsán is utaltunk [l. NyK. LXIV, 238].

Végül még egy jelenségre akarunk rámutatni, amely szintén az eredeti hangalak megőrzésére irányuló beállítottságnak lehet a jele: a zürjén általában nem ismeri a palatális nazális η hangot az $n + g$, $n + k$ kapcsolatokban, hanem az n utáni szótagzárral elkerüli a hasonulást, az n elmosódását (l. SyrjWbuch 27).

Igen hasznos a szókincsről szóló fejezet. Ez a zürjén szókinés különféle eredetű rétegeit mutatja be, továbbá archaizmusokat és neologizmusokat tárgyval és a zürjén nyelv szótárait ismerteti.

A munka legterjedelmesebb része az alaktannak van szentelve. A szófajok és a szóképzés részletes tárgyalása (111—296) után egy külön fejezet foglalkozik a „módjelölő” szavakkal (модальные слова; 297—9); ezek nem partikulák, hanem teljes értelmű (tkp. más szófajú) szavak, amelyek egy bizonyos alakban állandósultak és megkövesedtek, közbeszúrt szavak, amelyek nem illeszkednek bele a mondat szerkezetébe (pl. *tjdale* 'úgy látszik').

Ehhez a részhez csak egy-két megjegyzést fűzünk.

Az új zürjén-orosz szótár ismertetése kapcsán (NyK. LXIV, 240) már szóltam arról, hogy az ablativusnak a zürjén nyelvtanokban (és itt is; l. 137, 141) jelentkező притяжательный падеж (azaz: 'possessivus') elnevezését nem tarthatom kifogástalannak. — Megemlíteném, hogy az itt felsorolt 16 névszói eset [nom., gen. vagy adessivus, ablativus (ill. possessivus), dat. v. allativus, acc., instr., comitativus, abessivus v. caritívus, consecutívus, iness., elat., illat., approximativus, egressivus, prosecutívus (és transitívus), terminativus (137—8)] mellett talán érdemes a néhány nyelvjárásban használatos *-sa* ragos praeclusivust is felvenni (amely pi. az irodalmi nyelv *sešša* azután' szavában is megvan). — A 'húsz' jelentésű zürjén *kiz* számnév (181) nem függ össze a *kjék* 'kettő' számnévvel (vö. WICHMANN: MSFOu. LII, 340, UOTILA: Chrestomathie 98, KOVÁCS F.: ALH. VIII, 343, stb.).

*

Ambár ez a nyelvtan is, éppúgy mint BUBRICHNAK 1949-ben megjelent Грамматика литературного коми языка című nyelvtana, sok szintaktikai jelenséget már a morfológia keretében tárgyal, mégis nagyon várjuk a munka folytatását, a szintaxisnak a megjelenését. De már mostani befejezetlen alakjában is, az itt ismertetett nyelvtan olyan munka, melyet haszonnal forgathat mindenki, aki zürjén nyelvi jelenségekkel foglalkozik. A Современный коми язык olyan könyv, mely becsületére válik szerkesztőjének és az ő munkatársainak.

FOKOS DÁVID

Kálmán Béla: Die russischen Lehnwörter im Wogulischen

Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó. 327 l.

1. Már régóta ismeretes, hogy a jövevényszó kutatásnak milyen nagy a jelentősége az illető nyelvet beszélő nép története és művelődéstörténete szempontjából. Tudjuk, hogy a jövevényszók felderítése a nyelvtudomány számára is rendkívül fontos. Az etimológiai kutatások terén az idegen elemek kimutatása nagyban megkönnyíti az illető nyelv eredeti, ősi szókészletének a feltárását. A jövevényszók hangtörténeti fontosságát sem kell különösképpen hangsúlyoznunk.

A vogul nyelv jövevényszavainak a feltárása terén már eddig is eredményes munka folyt. A folyóiratokban elszórtan megjelent — egyébként tekintélyes számú — etimológiai cikkeket figyelmen kívül hagyva, csak a következő nagyobb munkákat sorolom fel: KANNISTO, Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen (FUF. XVII, 1—264); STEINITZ, Samojedische Lehnwörter im Obugrischen (UJb. XXXI, 426—53). A vogul nyelv zürjén jövevényszavai monografikusan még nincsenek feldolgozva, jöllehet sok etimológia van FOKOS „Jövevényszó kutatások” (NyK. LV, 3—59, németül: Aus dem Gebiete der Lehnbeziehungen: ALH. III, 211—89) és TOIVONEN „Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen” (FUF. XXXII, 1—169) című munkájában.

2. KÁLMÁN BÉLA könyve, a vogul nyelv egyik fontos jövevényszórétegének, az orosz jövevényszóknak részletes, monografikus feldolgozása.

Könyve I. fejezetében (11—5) a szerző röviden ismerteti az orosz jövevényszók kutatása terén végzett korábbi munkákat. A „Der historische Hintergrund der Berührungen” című második fejezetből (16—24) megtudjuk, hogy az obi-ugorok területe a

XVI. század végén a Sztroganovok birtokába jutott. Erre az időre és a XVII. század elejére tehető az orosz — vogul kereskedelmi kapcsolatok s egyszersmind az orosz nyelv hatásának a kezdete.

Az „Eigentümlichkeiten der russischen Dialekte von Westsibirien” c. fejezetben (25–8) a szerző a nyugatszibériai orosz nyelvjáráások néhány jellegzetes és a jövevényszók hangalakja szempontjából fontos sajátosságával foglalkozik. Például: a hangsúlytalan helyzetben ejtett orosz *o* kvalitatív szempontból nem tér el lényegesen a hangsúlyos *o*-tól. Ez a jelenség a jövevényszókban is tükröződik: vog. ÉVagZ. *protha* 'Wadentiefel' < or. *бродня*. A mássalhangzók terén megemlíthetjük, hogy az orosz *-m*, *-mь* hangkapcsolatból szóvégen vagy mássalhangzó előtt *c*, illetőleg *сь* lesz. Például: vog. ÉVag. *böloš* 'Bezirk' or. < *волость*.

3. A IV. fejezetben (29–36) KÁLMÁN azokat a hangtani és egyéb kritériumokat tárgyalja, amelyek segítségével meg lehet határozni, hogy egy-egy kérdéses vogul szó a zürjénből vagy az oroszból, illetőleg a tatárból vagy az oroszból származik-e. Minthogy orosz jövevényszók a zürjénben is szép számmal vannak, abban az esetben, ha egy szó mindhárom nyelvben megvan, nem mindig lehet eldönteni, hogy a vogul szó az oroszból vagy a zürjénből került-e át. Ugyanis a hangtani kritériumok száma rendkívül kevés. Például: zürj. *tš* ~ vog. *š*, orosz *ч* ~ vog. *š*, *ś*. Ennek alapján a vog. KL. *šak* 'Zunderstaub' csak a zürj. *tšak* 'Pilz, Schwamm' átvétele lehet, és nem az orosz *чара* 'Birkenknollen' szóé (az orosz szó is zürjén eredetű). Ez esetben ugyanis a vog. szó hangalakja *šak volna. Némelykor az tekintendő kritériumnak, hogy a vogul szó hangalakilag melyikhez, a zürjén vagy az orosz szóhoz áll-e közelebb. Például: vog. KL. *küş*, *küs*, AL. *kös* 'ковшик' < zürj. *keš* 'ковшъ, Schöpfkelle'. Az orosz *ковш* 'Schöpfkelle...' hangalakilag távolabb áll a vogul szótól. — Úgy vélem, hogy a hangtani kritériumok száma eggyel szaporítható. Az orosz *ti* (*i*) hangnak a vogulban *i* és *i* hangképviselet felel meg (vö. KÁLMÁN 73). A zürjén *i* hangnak viszont az ősvog. (KANN.) *ε*, (STEIN.) *ε̇* folytatói felelnek meg szabályszerűen. Például: (KANN., WogVok. 39) AK. *pāsan*, KK. *pāsan*, FK. *pāsan*, P. *pēs* 'mpcār't, ÉVag. *pēsn*, DVag. *pēsn*, AL. *pēsn*, FL. *pāsan*, Szo. *pāsan* 'Tisch' < zürj. *pizan* ua. Ennélfogva a vog. (KANN. msr.) FL. *rāš*, Szo. *rāž* 'Luchs' szót a zürj. *riš* ua. átvételének tartom. A többi nyelvjárási alak (ÉVagZ. *riš*, DVag. *riš*, AL *riš* ~ *riš* stb.) *i* és *i* magánhangzója arra mutat, hogy ezek az orosz *рысь* 'Luchs' szóra mennek vissza. KÁLMÁN valamennyi nyelvjárási alakot az oroszból származtatja (227–8).

Az orosz és a tatár jövevényszók között a hangtani kritériumok száma jóval nagyobb (32–6).

Az V. fejezet (37–90) az orosz hangok vogul megfelelőiseiről szól. Ismeretes, hogy a mássalhangzók száma a vogulban jóval kisebb, mint az oroszban. Ennélfogva az orosz nyelv azon mássalhangzóit, amelyek a vogulban nincsenek meg, a vogulok az illető hangokhoz közelálló mássalhangzókkal helyettesítették. Így például az orosz nyelv zöngés zár- és réshangjai helyén a vogulban többnyire a megfelelő zöngétlen zár- és réshangokat találjuk. Minthogy a vogulban labiodentális *v* nincs, hanem bilabiális *w*, az orosz nyelv *в* *ө* hangjának nagyon sok jövevényszóban (különösen a régebbi átvételekben) *p* felel meg. Ugyancsak vog. *p* megfelelést találunk az orosz *ф*, *фь* hang esetében is (vö. 47, 58. l.)

Az orosz szóeleji *ű(j)* ~ vog. *l* megfelelésre az 51. szócikk említése nyilvánvalóan sajtóhiba (52. l.). Ilyen hangmegfelelés az 52. szócikkben van: KM. *lākar* 'Anker'.

A magánhangzókkal foglalkozó részben a szerző az első és a nem első szótagbeli magánhangzókat — helyesen — külön tárgyalja. A két csoport megkülönböztetését az indokolja, hogy a vogulban az első szótagi hangsúlyozás miatt a nem első szótagbeli magánhangzók erősen redukálódnak, és eredeti hangszínüket elveszítik. Ez a jelenség nemcsak az eredeti szavakra, hanem a jövevényszókra is kiterjed. Az első szótagbeli magánhangzók tárgyalásánál az orosz hangsúlyos és hangsúlytalan magánhangzók szerinti csoportosítás szintén megokolt, mivel e hangoknak a hangszínben és a hosszúságban mutatkozó eltérése a vogulban is tükröződik.

Az orosz mássalhangzók és magánhangzók megfeleléseit jól áttekinthető táblázatok szemléltetik.

A „Die Auflösung der Konsonantengruppe im Anlaut” című fejezetben (91–9) a szerző a jövevényszókban mutatkozó szóeleji mássalhangzótorlódás feloldásának különféle — a többi finnugor nyelvre is jellemző — módjaival foglalkozik.

4. A „Nominalstämme” (100–105) és a „Die verbalen Entlehnungen” (106–111) című fejezetben a névszói és az igei átvételek egyes problémáiról olvashatunk. A névszói jövevényszók szóvégi magánhangzói — az eredeti szavakhoz hasonlóan — szintén részt-

vettek a redukálódás és a lekopás folyamatában. A lekopás a déli nyelvjárásokban van a legelőrehaladottabb stádiumban. A szóvégi magánhangzók leginkább az északi nyelvjárásokban maradtak meg. — Az igei jövevényszók többnyire jelen idejű e. sz. 3. sz. alakjukban — vogul igeképző nélkül — kerültek be a vogul nyelvbe. Az orosz jövevényszók kisebb része a vogulban *-l, -lat, -ent, -axt* képzőt kap.

A következő fejezet (Die Verbreitung der Lehnwörter und die Zeit der Entlehnung 112—8) az orosz jövevényszók nyelvjárási elterjedéséről és a kölcsönzés idejéről szól. Az orosz jövevényszók átvételének a kezdete a XVII. század. A jövevényszók első csoportjába a XVII—XVIII. században átkerült szavak tartoznak. Nagy számban kerültek be orosz jövevényszók a vogul nyelvbe a XIX. és XX. században is, különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után. A jövevényszók fogalmak, tárgykörök szerint való csoportosítása (Begriffliche Gliederung des Wortmaterials (119—136)) szemléltetően mutatja azt a nagy gazdasági és kulturális hatást, amely a vogulokat az oroszok részéről érte.

A vogul nyelvbe átkerült orosz jövevényszók eredeti hangalakjukat és jelentésüket általában megőrzik. Mindazonáltal sok jövevényszónak az átvétel után nem csupán a jelentése, hanem a szófaja is megváltozott (Semantische und stilistische Fragen 137—40).

5. A következő fejezetekben (XII, XIII, XIV, XV) a szerző szótárszerűen sorolja fel a vogul nyelv orosz jövevényszavait. A XII. fejezet a közneveket (140—268), a XIII. pedig a vogulba átkerült orosz tulajdonneveket (269—83) tarralmazza. A XIV. fejezetben tárgyalja a csupán Biblia-fordításokban előforduló szavakat (284—8). A voltaképpeni jövevényszóktól való különválasztásukat az indokolja, hogy ezek könyvszavak, a beszélt vogul nyelvben sohasem éltek. A XV. fejezet az orosz jövevényszók legújabb rétegéről szól (289—94). A 30-as évek óta megjelenő (jobbára oroszból fordított) művekben az orosz elemek száma rendkívül nagy. Ezek közül igazi jövevényszóknak csak azok tekinthetők, amelyek valamelyest már beleilleszkedtek a vogul nyelv hangrendszerébe (vö. 291—4).

A XVI. fejezet a tévesen orosz eredetűnek is magyarázott vogul szavakat tartalmazza (295—309).

6. Egyes etimológiákhoz fűződő megjegyzéseim:

KÁLMÁN (179—80) a vog. (KANN.) FL. *käs*, Szo. *káz* 'Unterhosen, eine Art Weibergürtel' szót megkérdőjelezve a többes számú or. *zauu* 'Lenden, Hosen' alakból származtatja. Hangtani szempontból azonban sokkal valószínűbbnek látszik TOIVONEN (FUF. XXXII, 35) nézete, amely szerint a vogul szó és a hasonló hangalakú osztják megfelelője a zürj. *gatš* 'Hose, Unterhose, Bauernhose' szóból ered.

KÁLMÁN BÉLA a zürj. (UOTILA, SyrjChrest. 144) *sirp* 'Fischnetz in Sackform', (SzsSzlKomi) AV., Szkr. *sirp*, Vm., Ud. *sirp* ua. és a zürj. (WICHM. — UOT.) V., AV., Sz., Lu., I., Ud. *gimga* 'Reuse' szót az orosz *цирп*, illetőleg az orosz *зума* átvételének tartja. Az orosz szókról viszont az a véleménye, hogy azok a vogulból származnak (vö. 30; uo. irodalom).

Úgy gondolom, hogy a zürjén szók oroszból való származtatása hangtanilag nem lehetséges. A zürj. *gimga* *i* hangja ugyanúgy nem felelhet meg az or. *зума u (i)* hangjának, mint ahogy a zürj. Vm., Ud. *sirp*-beli *i* magánhangzó nem lehet az or. *цирп u (i)* hangjának a megfelelője. Véleményem szerint ellenkezőleg: az orosz alakok származnak a zürjénből. A zürj. *gimga*-nak az or. *зума* szabályosan felel meg. Az oroszban *z* után nem állhat *u (i)*. Ezért a zürjén *szó i* hangját az oroszban *i*-vel (*u*) helyettesítették. Az or. *цирп* származhatik a zürj. *sirp* alakból és a *sirp*-ből is. Az orosz kemény (nem palatalizált) *s* után *i (u)* nem állhat, hanem csak *i (u)*. — Nézetem szerint a vog. (MUNK. — SZIL.) É. *kamkä*, P. *kämkä*, P. *kämkä* 'nagy varsa' és a (MUNK. — SZIL.) É., KL., P. *sirp* 'eine Art Fischnetz' ugyancsak zürjén jövevényszó.

KÁLMÁN (305) a vog. É. *saka*, K. *säk*, P. *säk*, *säkä* 'sehr' szót — helyesen — a tévesen orosz eredetűnek tartott szavak közé sorolja. A vogul szó eredetéről azonban nem nyilatkozik. TOIVONEN (FUF. XXXII, 80) a vogul szót megkérdőjelezve a zürj. (WICHM. — UOT.) Sz., Lu., P. *žyk*, I. *žyk*, Sz. *te ž. vetš* 'mache mehr!' szóból származtatja.

A könyvhöz irodalom- és rövidítésjegyzék (311—4, 315—6), valamint orosz szómutató (317—27) csatlakozik.

7. KÁLMÁN BÉLA monográfiája a finnugor nyelvtudomány jelentős eredménye. Jelentős, mivel a szerző célkitűzését, a vogul nyelv orosz jövevényszavainak a felderítését és sokoldalú vizsgálatát rendkívül kiválóan oldotta meg.

RÉDEI (RADANOVICS) KÁROLY

A magyar nyelv értelmező szótára

Szerkesztette az MTA Nyelvtudományi Intézete. Akadémiai Kiadó. Bp. III. k. (H—Kh) 1960., IV. k. (Ki—Mi) 1961.

Folyóiratunknak LXII. kötetében (375—8) alkalmam nyílt egy rövid ismertetés keretében foglalkozni az ÉrtSz. I. és II. kötetével. A közlemény megjelenése óta napvilágot látott a III. és IV. kötet is, az egész anyagnak kétharmad része áll már rendelkezésünkre. Az eddigi ütemes megjelenésben biztosítékot láthatunk arra nézve, hogy a szótár utolsó kötete — a terveknek megfelelően — 1962 első felében elhagyja a sajtót.

Az első két kötetet bemutatva csak a szótár általános jellemzésére kerülhetett sor, s részletproblémák taglalásába nem bocsátkozhattam. BÁRCZI GÉZA a Magyar Nyelvőrben (LXXXIV, 129—36) és HADROVICS LÁSZLÓ a Magyar Nyelvben (LVII, 13—20) szintén inkább elvi síkon mozogva foglalkoztak az ÉrtSz. problémáival. — Minthogy azonban kívánatos, hogy az egyes problémaköröket illető részletes kritika is meginduljon, az alábbiakban — felhasználva a III. és IV. kötet megjelenésének alkalmát — kísérletet tennék az ÉrtSz.-beli szóanyag elemzésére. Azért választottam ezt a problémakört, mert minden szótár használhatósága nagymértékben függ attól, hogy mi van meg, illetőleg mi nincs meg benne, a szótár célkitűzéseinek megfelelően sikerült-e az anyagválogatás munkája.

Az ÉrtSz. I. kötetében közölt Tájékoztató szerint (XVII. lap): „Az ÉrtSz. [a XIX. és XX. században] beszélt és írott magyar köznyelvnek, a tágabb értelemben vett magyar társalgási és irodalmi nyelvnek szó- és kifejezőkészletét dolgozza fel. [Korlátozott terjedelme miatt azonban csak azokat a szavakat dolgozza fel,] amelyeket nyelvünk közéletű, széles körökben ismert, gyakran használt, a gondolatközlésben, a mindennapi érintkezésben fontos szavainak tekint. E mellett az általános elv mellett azonban egyéb megfontolások is érvényesültek annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy nyelvünknek ez vagy az a szava helyet kaphat-e az ÉrtSz. címszavai között. . .”

Általánosságban a szótárnak eddig minden bírálója sikeresnek mondotta a szerkesztők szövőalagató munkáját, én is ezt írhattam: „lényegesen más szóanyagot, amely a szótár feladatainak jobban megfelelne, meggyőződésem szerint képtelenség lenne a jelenlegivel szembeállítani” (376. l.). Hogy részleteiben, a szókészlet egyes csoportjait illetőleg is jól sikerült-e a válogatás a szókészlet tengeréből, azt a bírálónak ugyanazért nehéz eldönteni, amiért a szerkesztőknek nehéz volt válogatni. Mindenekelőtt az ÉrtSz.-nak nincsenek méltó előzményei, amelyekkel összevetve az ÉrtSz.-at kiderülhetne, helyesen tükrözi-e a szótár a magyar szókincsnek kb. másfél százados fejlődését, amit a tájékoztatóban ígér. Nehézzé tette és teszi mindennemű szótár összeállítását, illetőleg állományának bírálatát az is, hogy nyelvtudományunkban eddig még csak kísérlet sem történt arra, hogy statisztikai módszerek segítségével döntések el, mely szavak sorolandók a „fontos”, melyek a „kevésbé fontos” kategóriába.

Ilyen körülmények között az anyagválogatás bírálójának — hogy többé-kevésbé objektív eredményre juthasson — a következő próbáknak kell alávetnie az ÉrtSz. anyagát: 1. Össze kell vetni az ÉrtSz.-at három értelmező szótárunkon kívül az ötvenes években kiadott nagy magyar — idegen nyelvű szótárakkal, amelyek megfelelő anyanyelvi szótár híján mai szókincsünknek egyedüli leltározói voltak egészen az ÉrtSz. megjelenéséig (vö. ORSZÁGH LÁSZLÓ: I. OK. VI, 121); 2. Meg kell önmagától is kérdeznie a bírálónak, hogy felvette volna-e ő is azokat a szavakat a szótárba, amelyeket a szerkesztők beletettek; 3. Tájékoztathat az ÉrtSz. használhatóságáról az is, ha különböző stílusrétegekbe tartozó szövegeket abból a szempontból vizsgálunk meg, hogy feldolgozza-e szóállományukat az ÉrtSz., és milyen mértékben. — Önmagában persze egyik eljárás sem meggyőző: a két nyelvű szótárak más célkitűzésük miatt válogatják másképp az anyagot, mint az ÉrtSz.; az egyéni nyelvérzék szubjektíven ítél; más szövegek talán más eredményre vezetnének. Úgy gondolom azonban, hogy a három vizsgálatból összegyűlt adatok együtt már támpontot nyújtanak bizonyos következtetések levonására.

Jóllehet a magyar nemzeti irodalmi és köznyelv is úgy jött létre, hogy egy nyelvjárás a többi fölé emelkedett, s ebben hasonlít a többi európai nemzeti nyelvekhez, különbözők azonban tőlük a tekintetben, hogy bármely nyelvjárásból kész volt és kész ma is szóalakváltozatoknak, szavaknak befogadására. Mai irodalmi nyelvünk hangtani arculata, szókincse a nyelvjárások hosszú csatájának eredménye (vö. PAIS: I. OK. IV. 425—66). Értelmező szótárunk szóállományát vizsgálva éppen ezért azt tartom a leglényegesebb kérdésnek, hogy hogyan viszonyul az ÉrtSz. a nyelvjárások szókincséhez.

A kitűzött cél megközelítése érdekében először több szótárat összevetettem az ÉrtSz.-ral, mégpedig a következőket: értelmező szótárak: CzF. = Czuczor—Fogarasi II.

1864., Ball. = Ballagi 1868., Bal. = Balassa 1940.; magyar—idegen nyelvűek: GH. = Gáldi—Hadrovics (m.—oroszl) 1952., O. = Országh (m.—angol) 1953., H. = Halász (m.—német) 1957., E. = Eckhardt (m.—francia) 1958. — Ezekben a *he*-től a *hederít*-ig terjedő szóanyag a következőképpen van képviselve (a ritkított betűkkel szedett szavak vannak benne az ÉrtSz.-ban, de ha az ÉrtSz. rövidítés zárójelben van, nem önálló címszóként): *he* v. *hé* (indulatszó): CzF., Ball. | *he* (mondatszó): ÉrtSz. | *hé* 'hév, hő': CzF., Ball., Bal. | *he*, *hé*, *hé* 'úr, hiány': CzF., Bal. | *hé* 'padlás': Ball. | *hé* (indulatszó): CzF., Ball., Bal., GH., O., H., E., ÉrtSz. | *héaba* v. *héába* l. *hiába*: CzF. | *héános* v. *héános* l. *hiános*: Ball. | *héanyag* 'tűz, hő': CzF., Ball. | *héas* l. *héjas*: CzF. | *Heaviside-réteg*: E. | *héaz* l. *héjaz*: CzF. | *heb* v. *héb* v. *hőb* (gyök): CzF. | *hebe*: CzF. | *Hébe*: H., E. | *hebefrénia*: E. | *hebefrénias*: E. | *hebeg*: CzF., Ball., Bal., GH., O., H., E., ÉrtSz. | *hebege* v. *hőbőge*: CzF. | *hebegés*: CzF., GH., O., H., E., (ÉrtSz.) | *hebeg-habog*: O. | *hebegő* v. *hőbögő*: CzF. | *hebegő*: (Bal.), GH., O., H., E., (ÉrtSz.) | *hébe-hóba* v. *hében-hóban*: CzF., Ball. | *hébe-hóba*: Bal., GH., O., H., E., ÉrtSz. | *hebehurgya*: CzF., Ball., Bal., GH., O., H., E., ÉrtSz. | *hebehurgyázkodás*: CzF. | *hebehurgyázkodik*: CzF., Ball. | *hebehurgyán*: GH., E., (ÉrtSz.) | *hebehurgyás*: CzF., Ball. | *hebehurgyaság*: CzF., GH., O., H., E., (ÉrtSz.); | *hebehurgyáskodik* l. *hebehurgyázkodik*: CzF., Ball. | *hebehurgyáskodás*: H. | *hebehurgyáskodik*: H., (ÉrtSz.) | *hebehurja* l. *hebehurgya*: CzF., Ball. | *hebehurjaság* l. *hebehurjaság*: CzF., Ball. | *hébe-korba* v. *hébe-korban* l. *hébe-hóba*: CzF., Ball., Bal., GH., O., H., E.; | *hébe-korba*: ÉrtSz. | *héber*: CzF., Ball., Bal., GH., O., H., E., ÉrtSz. | *héber*: CzF., Ball., Bal., O., H., E., ÉrtSz. | *hébérez*: Bal., O., H., E., ÉrtSz. | *hébérezés*: (ÉrtSz.) | *hébérező*: (ÉrtSz.) | *héberling*: E. | *héberül*: CzF., Ball., Bal., E., (ÉrtSz.) | *hebetel* l. *habatol*: CzF. | *hebetel*: Ball., Bal., ÉrtSz. | *hebraista*: O., E. | *hebraizmus*: H. | *hébusz* v. *hébuz*: CzF. | *hébusz*: Ball. | *hebrencs*: Bal., O., H., ÉrtSz. | *hebrencskedik*: H., (ÉrtSz.) | *Hebridák*: GH., O., H., E. | *hecc*: CzF., Ball., Bal., GH., O., H., E., ÉrtSz. | *hecce* v. *hejce*: CzF. | *hecike* 'kicsi': Ball. | *heccel*: Bal., GH., O., H., E., ÉrtSz. | *heccelés*: H., E., (ÉrtSz.) | *heccelget*: (ÉrtSz.) | *heccelhető*: (ÉrtSz.) | *heccelő*: O., E., (ÉrtSz.) | *heccelt*: (ÉrtSz.) | *heccelődik*: Bal., GH., O., H., E., ÉrtSz. | *heccelődés*: (ÉrtSz.) | *heccelődő*: (ÉrtSz.) | *hecc-hadjárat*: (ÉrtSz.) | *hecces*: Bal., O., E. | *hecckáplán*: O., E. | *heccclap*: O., H., E., ÉrtSz. | *heccmajszer*: E. | *heccmester*: ÉrtSz. | *Hecce* (falu): CzF. | *heccsedli*: Bal., GH., O., H., ÉrtSz. | *hecserli*: E.; (ÉrtSz.) | *hecserlő*: E. | *hecske* 'kis hegy': CzF., Ball. | *hecske* (megszólítás): CzF., Ball. | *hed* (gyök): CzF. | *hedegű*: CzF., Ball., Bal. | *heder*: CzF., Ball. | *hederedik*: Bal. | *hedereg*: CzF., Bal. | *hedergés*: CzF. | *hederget*: CzF. | *Hederik* (személynév): CzF., Ball. | *hederít*: CzF., Ball., GH., O., H., E., ÉrtSz.

Az összeállításból szemléletesen kitűnik az a közismert tény, hogy irodalmi nyelvünkben egyre fogynak a táji eredetű alakváltozatok. A múlt század második felében még egyenrangúan szerepeltetett *héba*~*héába*~*hiába* közül a *hiába* lett az irodalmi nyelvi forma; a már száz éve is csak alakváltozatként felvett *hebehurja* teljesen visszaszorult a *hebehurgya* mellől; ugyanígy nem él már a *hébe-korban* sem, legfeljebb a *hébe-korba*; a *hedegű* tréfás hangátvetéssel alakult parole-jelenségnek tűnik a mai beszélt számára, ha olykor felbukkan, önálló szóként — mint régen — ma már nem szerepelhet szótárban. Stb. S hogy ez a folyamat még mindig tart mutatja az ÉrtSz.-nak számos címszava (pl. *heccsedli*~*hecserli*; *akác*, *fedezék* stb.): az előtűt tíz-húsz évvel még elevenen élő, egyenrangú variánsok közül az ÉrtSz. az egyiket már nem irodalmi nyelvnek minősíti, mint arra az I. és II. kötet ismertetésekor felhívtam a figyelmet (i. h. 376). A tájnyelvi elemeknek irodalmi nyelvünkbeli való kiszorulása kitűnik abból is, hogy a CzF.-ban meg a Ball.-ban szereplő nyelvjárási szók közül nem egy teljesen kimarad mind a modern kétnyelvű szótárakból, mind az ÉrtSz.-ból: *héa*, *héaz*, *hebe*, *hebege* v. *hőbőge*, *hébusz* v. *hébuz*, *héce*, *hecike*, *hecske*, *hecske*, *heder*, *hedereg*. Bemutatott kis anyagunkból ez elég sok, s ha ezt a mennyiséget szókincsünk egészére kivetítjük, fogalmat alkothatunk magunknak az egész folyamat hatalmas méreteiről. — Tájszavak háttérbe szorulásával egy időben persze az ellenkező irányú szókincsáramlás is folyt, a nyelvjárásokból különösen a nyelvújítás korában került át sok szó az irodalmi nyelvbe: *badar*, *barangol*, *betyár*, *böngész*, *bucka*, *csalít*, *csőkönyös*, *degesz* stb. (vö.: NyÚSz.; BÁRCZI, A magyar szókincs eredete² 40). Ezt a már lejátszódott, befejeződött szómozgást az ÉrtSz. híven tükrözi is, ugyanúgy, ahogyan modern kétnyelvű szótáraink.

Nem egyezik viszont az ÉrtSz.-nak meg a magyar—idegen nyelvű szótáraknak az állásfoglalása az olyan szavak tekintetében, amilyen a *hebeg-habog* (O.), *hebetel* (ÉrtSz.), *hebrencs* (O., H., ÉrtSz.), *hecsepecs* (ÉrtSz.). Az ok nyilvánvaló: olyan tájzavak ezek, amelyek felemelkedtek már az irodalmi nyelv szintjéig, de sorsuk még bizonytalan;

meg is maradhatnak, ki is avulhatnak belőle. Az ilyen szavaknak pillanatnyi értékét a nyelvben, s azt, hogy méltók-e egy olyan műben való megőrkítésre, amilyen az ÉrtSz., a szótárszerkesztő egyénnek vagy kollektívának kell eldöntenie. A döntést az ítélezőknek subjektív nyelvérzéke erősen befolyásolja: a *hebeg-habog* csak ORSZÁGH szótára, a *hebetel* és a *hecsepecs* csak az ÉrtSz. szerint tartozik irodalmi nyelvünk törzsszállományába, a többi szótárak annyira nyelvjárásinak tartják őket (akárcsak az én nyelvérzéke), hogy nem veszik fel egyiket sem. A *hebrencs*-nek három szótárban való szereplése annak a jele, hogy nyelvjárásból köznyelvvé válóban van a szó (állásfoglalásukat az én nyelvérzéke is helyesli). Hogy bemutatott kis anyagunkban is négy problematikus szó akadt, amelyek közül kettőt (a *hebetel*-t és a *hecsepecs*-et) a bilingvis szótárakhoz hasonlóan én sem vettem volna be az ÉrtSz.-ba, további böngészésre ösztönzött. Ennek eredményeképpen az a vélemény alakult ki bennem, hogy az ÉrtSz. a szükségesnél nagyobb számban vesz föl az országnak csak egy kisebb-nagyobb területén használt, úgynevezett valódi tájszavakat. Az ilyen szavak szerepeltetését illetőleg támadtak kételyeim:

*cuca*¹, *cuca*², *cula*, *cságot*, *csajvadék* (O.), *csanak*, *csapinós* (E.), *kócipor*, *kocsintás* (O.), *kojtol*, *kontató* (O.), *koszperd* (E.), *koszpítol*, *kolta*, *kotonoz* (O.) stb. A modern idegen nyelvi szótárak közül csupán ORSZÁGHÉ és némiképpen ECKHARDTÉ megértő e réteg iránt (de nem egyformán!), a GÁLDI—HADROVICS-féle, meg a HALÁSZ-féle szótár egyet sem tartalmaz a bemutatott szavakból. Nemcsak a magam nyelvérzéke szerint nem való hát ez a réteg ilyen nagy mértékben az ÉrtSz.-ba! A hangsúly természetesen az „ilyen nagy mérték”-en, és nem a „nem való”-n van. Az idézett szavak közül azokat, amelyekre az ÉrtSz. irodalmi idézetet közöl némelyikre, pl. a *culá*-ra, a *csapinós*-ra, a *koszperd*-re több szerzőtől is, én is feltétlenül az ÉrtSz.-ba valónak tartom. Az irodalmi adatoltság ugyanis határozott jele annak, hogy a szó áttörte a nyelvjárás korlátait, s ha hozzá akarjuk segíteni közönségünket nemzeti klasszikusaink nyelvének teljes megértéséhez, nem zárkozhatunk el tájszók felvételétől. Persze az adatoltság egymagában nem döntheti el a szó sorsát. Egyrészt irodalmi adat nélkül is hasznos volt bevenni az ÉrtSz.-ba a 'szűrő-eszköz, hegyes bot' jelentésű *cuca* szót, mert több jelentésárnyalata van és sokfelé használják; másrészt viszont a szótár különösebb kára nélkül ki lehetett volna hagyni az irodalomban egyszeri előfordulásnak tűnő ritka tájszókat, amilyen pl. a 'valakinek a kedvese' jelentésű *cuca* Jókainál, vagy ugyancsak őnála a 'rongál, koptat' jelentésű *koszpítol*. Mind ezen utóbbiak, mind pedig az irodalomból nem adatolható, s valamely tájhoz szorosan kötődő szavak tájszótárba, nem pedig [, „XIX. és XX. sz.-ban] beszélt és írott magyar köznyelvnek... széles körökben ismert, gyakran használt, a gondolatközlésben, a mindennapi érintkezésben fontos” szavait feldolgozó ÉrtSz.-ba valók. A már említett *hebetel*-en meg *hecsepecs*-en kívül tehát ezeket sem vettem volna bele az ÉrtSz.-ba: *cságot*, *csajvadék*, *kocsintás*, *kojtol*, *kolta*, *kotonoz* stb.

Összegezve a tájszókról eddig mondottakat: Véleményem szerint ha nem szűnt is meg teljesen nyelvjárású szavaknak az irodalmi és köznyelv szókincsébe való felszívódása, nyelvünk szavainak ilyen irányú áramlása már nem olyan nagy, hogy az ÉrtSz.-nak olyan mértékben kellett foglalkoznia a tájszavakkal, amennyire tette. Irodalmi és köznyelvünk ma már nem fogad be olyan szívesen nyelvjárású szókat, mint valamikor, inkább meglevő állományából építi tovább szókincsét. A nyelvjárásokból való szókölcsönzés helyett az ellenkező irányú szóáramlás jellemző mai szókészletünkre.

Természetesen egyáltalán nem baj még perifériális tájszavaknak a szótárba tétele sem akkor, ha más rétegeket is elegendő mennyiségű szó képvisel. Elsősorban az elmúlt másfél évtized neologizmusaira gondolok, mint olyan rétegre, amelynek szerepelnie kell a szótárban, és súlyos hiba lenne, ha mai nyelvünkben kevésbé fontos szavak miatt ezek kiszorultak volna belőle. A szavak összeválogatását vizsgálva fontos tehát a neologizmusok meglétének vagy hiányának felderítése.

Induljunk ki a tájszavaknál bemutatott felsorolásból! Ebben az önálló címszóként szerepeltetett *hecclap* és a *hecc* alatt összetételként megadott *hecchadjarat* már sejteti, hogy az ÉrtSz. fontos feladatának tartotta az utóbbi évek neologizmusainak szótározását. — Ezt bizonyítják a szűrőpróbák is. Többnyire „új” minősítéssel ellátva önálló címszóként megtaláljuk egyebek közt az *agronómus*-t, a *délelőtös*-t, a *kiértékel*-t, a *kollektívá*-t, a *kollektívizmus*-t, a *kombajn*-t, a *kombinát*-ot, megvan (*-gal!) a *diszpécser* meg a *dekád* is. Régi szavaink új jelentéseiről sem feledkezett meg a szerkesztőség. Benne van az ÉrtSz.-ban az *átpolitikál*-nak 'politikával átszó', az *átértékel*-nek 'újraértékel' jelentése, megtaláljuk (*-gal!) az *átbeszél*-nek 'megvitat' értelmét, és nem hiányzik a *kollegium*-nak 'főhivatali tanácskozó testület' jelentése sem. Szemléletesen mutatják és bizonyítják a neologizmusok felvételére irányuló törekvést az *atom* szóval alakult összetételek az ÉrtSz.-ban. Az *atom* szócikk végén Ő jelzés után ezeket találjuk: ~*ágyú*, ~*bizottság*, ~*bontás*, ~*csoport*, ~*diplomácia*, ~*hasadás*, ~*hég*, ~*hő*, ~*modell*, ~*politika*,

~sugár, ~szerkezet, ~technika, ~tudós. Önálló címszavak még a következők is (több szócikk végén Ő jelzéssel még további adatok): *atombomba* (Ő: ~gyár, ~robbanás), *atomellenőrzés*, *atomelmélet*, *atomenergia* (Ő: ~forrás), *atomerő*, *atomerőmű*, *atomfegyver* (Ő: ~készlet), *atomfelhő*, *atomfizika*, *atomfizikus*, *atomháború*, *atomkorszak*, *atomkutatás*, *atommag* (Ő: ~bombázás, ~fizika, ~fizikus, ~hasadás, ~reakció), *atommáglya*, *atomrobbanás*, *atomrombolás*, *atomsúly* (Ő: ~szám, ~táblázat). 20 címszó + 26 adat = 46. Ez helyesen eltalált arány az atomkutatások kezdeti szakaszának szókincsét tükröző GÁLDI—HADROVICS-szótár 16, és a rendkívül bő ECKHARDT-féle szótár 82 adata között.

De nemcsak a „komoly” neologizmusok iránt érzékeny a szótár, hanem regisztrálja a társalgási nyelv bizalmas stílusárnyalatú új szavait, fordulatait is. Külön címszó a *cucc*, a *duma* és a *dumál*, a *kaja*, a *kajál* (*kajol*), a *klassz*, a *maszek* stb. Régi szavak új jelentése sem marad ki a szótárból: *átver* 6. = 'becsap'; *fűz* (ige) 7. = 'be akar csapni vkít'; *kiborul* 2. = 'önuralmát vesztí'; *kidurrant* 3. = 'csunyán becsap, rászed'; stb. A *cső* címszó alatt megtaláljuk a *csőbe húz*, *bejön a csőbe*, *benne van a csőben* frazeológiai egységeket. Ez így is a helyes: nem lenne reális a mai magyar szókincsről rajzolt kép ezek nélkül a szavak és kifejezések nélkül!

Persze, amilyen hiba lett volna a neologizmusok mellőzése azon megfontolásból, hogy még nem elég állandó elemei szókincsünknek, és nem értek még meg a szótározásra, ugyanolyan hiba lett volna kérész életű szókkal megtönni az ÉrtSz. lapjait. Ha például az *atom* összetételeket nagyobb számban fel akarta volna venni az ÉrtSz., itt ilyenekre került volna sor: *atombolond*, *atomőrült* (vö. ECKHARDT), vagy az olyan egészen parolejelenségekre, mint *atom-ugródeszka* (MNemzet 1961. okt. 24 : 1). Vagy kár lett volna megörökíteni, hogy az elmúlt (1960/61-es) tanévben az *atomi* szónak 'jó, finom, klassz' jelentésben nagy divatja volt Budapesten a diáknyelvben. A *bezsong* 'elbolondul, belebolondul vkibe' jelentésű argószó kihagyása éppen úgy indokolt volt, mint a *dumcsizé*, a *kotonkabáté* (vö. HALÁSZ) vagy a *markecolé*.

Mit mutat a neologizmusok feldolgozásáról az, ha egy újságnyelvi szövegrészletet (amelyben több neologizmus van) megvizsgálunk abból a szempontból, hogy az ÉrtSz. megadja-e a szükséges felvilágosításokat? (A dőlt félkövérrel szedett szavak címszavak az ÉrtSz.-ban, a dőlt betűs szók a szócikkek végén felsorolt összetételek és képzett származékok között találhatóak. A kézirát nyomdába adásakor még meg nem jelent kötetekben levő szavakra nézve az ÉrtSz. szerkesztőségétől kaptam felvilágosítást.) A szöveg ez:

„Megtekintették a televízióképcső-gyártó üzembrést is, ahol a termelés szinte teljesen automatizált. Hosszasan elidőztek a gyár kiállítási termében. Itt helyezték el azt a mintegy nyolcvan fajta úrucikket — az izzólámpáktól kezdve a színes televízió-képernyőig — amelyet az üzemben gyártanak. X életárs különös érdeklődéssel szemlélte azt a berendezést, amelynek a gyártása a közeljövőben kezdődik meg az üzemben: ez az új típusú készülék a televízió képernyőjén látható képet kivetíti a mozivászorra. Ilyen módon lehetséges a filmvetítés vetítógép és filmszalag nélkül. . . Ennek a berendezésnek minden bizonnyal nagy jövője van, különösen jutahelyen, ahol kevés a filmszínház. Amikor véget ért a munkaidő, a gyár dolgozói gyűlésre jöttek össze a hatalmas kultúrteremben. . . A gyűlés részvevői lelkes tapsal köszöntötték a terembe lépő magyar pártdelegáció tagjait” (Népszabadság 1961. okt. 26 : 10).

A szöveg szavai közül csak 4 nem található meg az ÉrtSz.-ban: *televízióképcső-gyártó*, *televízió-képernyő*, *kezdve*, *pártdelegáció*. Rendkívül jó eredmény ez, különösen akkor, ha tekintetbe vesszük a következőket: Bár az idézett sorok újságból valók és a benne levő szavak mind eléggé ismertek, a szöveg egy köznyelvi értelmező szótár számára komoly próbát jelenthet, hiszen meglehetősen sok műszaki (híradástechnikai) műszó van benne. S az ÉrtSz. ezek zömét is tartalmazza többnyire önálló címszóként: *televízió*, *képernyő*, *vetítógép*, *filmszalag* stb. A *televízióképcső-gyártó* meg a *televízió-képernyő* külön nem is való az ÉrtSz.-ba, annyira szakmai mindkettő, meg aztán voltaképpen benne vannak, az értelmezett alkotó elemekből összerakhatók. Ugyanígy vagyunk a *pártdelegáció* szóval is, hiszen a *párt* is, a *delegáció* is, megvan külön címszóként. Csak a *kezdve* szó kimaradása hiba szerintem, ezt a névutóvá lett határozói igenevünket már fel lehetett volna venni külön címszóként.

Más szövegek nyilván némiképp más eredményt mutatnának, de nyilván csak erősen szakmai vagy régies szöveg tudna kifogni az ÉrtSz.-on. Erre mutat legalábbis az a vizsgálat, amelyet egyetemi nyelvészeti gyakorlataimon végeztettem: a hallgatók a legkülönbözőbb típusú és stílusú szövegek szavainak néztek utána az ÉrtSz.-ban, s hiányt alig-alig jelentettek. — Rendkívül meggyőző a már közölt összevetés is: értelmező szótáraink és kétnyelvű szótáraink minden hasznos anyaga megvan az ÉrtSz.-ban (egy-

dül a *hecces*-t vettem volna még fel mai nagy elterjedtsége miatt az ÉrtSz.-ban meg nem levők közül).

Voltaképpen ugyanolyan vizsgálatokra lenne szükség az idegen szavakat, az archaizmusokat, a szakszókincseket illetőleg is, amilyeneknek segítségével a tájszavak és a neologizmusok válogatását megpróbáltam boncolgatni. Erre azonban itt most már nincs hely, és talán nem is olyan sürgős munkák ezek. Tallózásaimból úgy látom, hogy az említett szókincsrétegek vizsgálata sem változtatná meg azt az igen kedvező képet, amelyet az ÉrtSz. szóanyagának összetételéről a tájszavak meg a neologizmusok alapján rajzoltam: új értelmező szótárunkban inkább több van, mint kevesebb. S ez semmiképp sem hiba! Ha néhány tucat szó valóban feleslegesnek bizonyulna, s másik néhány tucatot nagyobb haszonnal látnánk is az ÉrtSz.-ban, akkor is csak ezzel a summázattal zárhatnánk le a témakört: gondos és megfontolt, kierielt alapelvek szerint és jó nyelvérzékkel végzett válogatás eredménye az ÉrtSz. szóanyaga, bőséges és megbízható kincsesára nemcsak nyelvünk jelen szókészletének, hanem a magyar nyelv múltjából is mindannak az anyagnak, amely nekünk ma fontos és szükséges.

FÁBIÁN PÁL

Berrár Jolán: A magyar hasonlító mondatok története a XVI. század közepéig

Budapest, 1960. Akadémiai Kiadó. 148 l. + 2 táblázat. Nyelvtudományi Értekezések 23. sz.

1. BERRÁR JOLÁN, aki a nyelvészeti szakirodalomban mint a névtudomány jeles művelője tűnt fel, az utóbbi években végzett termékeny munkássága során a magyar történeti mondatban kiváló bűvárának bizonyul. Idevágó könyveit, tanulmányait, cikkeit a szintézisre való törekvés, a rendszerben látás képessége és a nyelvfejlődés dinamizmusa iránti fogékonyság jellemzi. Ezek az erények fémjelezték már azt a dolgozatát is, amely legelőször hívta fel munkásságára a magyar mondatban kutatóinak figyelmét. BERRÁR ebben a cikkében a magyar megengedő mondatok fejlődésrajzát vázolta fel (MNY. LII, 26—35). A megengedő mondatok a mellékmondatoknak egyik érdekes csoportjába tartoznak, a feltételes, a hasonlító és a következményes mellékmondatokkal együtt. Ezek a mondatok nem sorolhatók be egyszerűen a mondatrészkifejtő alárendelt mondatok közé. Eppen BERRÁR JOLÁN volt az, aki elsőnek ismerte fel, hogy a felsorolt mellékmondatfajták e sajátságuk alapján együvé tartoznak, külön kategóriát alkotnak, s nevet is ő adott nekik Magyar történeti mondatában, „sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok” címmel sorolva fel őket (165—173).

Az utóbbi években több kutató figyelme fordult e felé a leíró és történeti szempontból egyaránt igen tanulságos vizsgálatokra ösztönző, érdekes eredményekkel kecsegtető mellékmondat-csoport felé. S hogy BERRÁR sem maradt hűtlen ehhez a részterülethez, azt legújabb könyve is bizonyítja, amely a magyar nyelv hasonlító mellékmondataival foglalkozik.

Bár a könyv tulajdonképpen tárgya nyelvtörténeti természetű: a hasonlító mondatok történetének, fejlődésének egy fontos szakasza, a leíró nyelvten is értékes eredménnyel gazdagodik BERRÁR vizsgálódásaiból. Ebből a szempontból elsősorban a könyv bevezető fejezete érdemel figyelmet, amely a későbbi fejtegetések alapvetéseként a hasonlítás általános kérdéseivel foglalkozik. De nem kevésbé tanulságos az a finom kategorizálás sem, amely a könyv második nagy fejezetében adattárszeríten mutatja be kódexeink hasonlító mondat típusait.

2. „A hasonlítás általános kérdései” című bevezető fejezet a mondatokban érvényesülő s különösen a mellékmondatokra jellemző fogalomkapcsolatoknak gondolatébresztő felvázolása után a hasonlító mondatokban föllelhető fogalomkapcsolatokat vizsgálja. Miután összeveti ebből a szempontból a hasonlító mondatokat a párhuzamos tartalmú mellérendelő és vonatkozó alárendelő mondatokkal, a következőket állapítja meg: „A hasonlító mondatok nagyrészt mellékmondatok, tehát a főmondat valamely mondatrészét fejtik ki (hasonlító) mondat formájában. Ez a mondatrész mindig a dolog valamely ismertetőjegyét jelöli meg és sohasem magát a dologot” (9). BERRÁR ezután aszerint tipizálja a hasonlító mondatokat, hogy milyen ismertetőjegyeket fejeznek ki, megjegyezvén egyúttal azt is, hogy ez az ismertetőjegy a főmondat milyen mondatrészeként állna. Két nagy csoportra bontja a vizsgált mondatokat.

A hasonlító mondatok első nagy csoportja valamilyen járulékfogalmat fejez ki mellékmondat formájában. A hasonlító mondat kifejezhet: 1. változást fogalmat, pl. „*Úgy csinál, mint a macska*” (= nyávog); 2. minőségfogalmat, pl. „*Olyan, mint a róza*” (= piros) — ebben a csoportban említi meg a szerző az állapotfogalmat kifejező hasonlító mondatokat is —; 3. mennyiségfogalmat, pl. „*Annyi volt, mint égen a csillag*” (= sok). — Az eddigiek közül különösen figyelemre méltó az 1. jelzésű alcsoport. BERRÁR — KUBÍNYI LÁSZLÓHOZ (MNy. L. 408) csatlakozva — joggal állapítja meg, hogy az „*Úgy csinál, mint a macska*”; „*Úgy történt, amint megálmódta*”-féle mondatokban „az utalószó nem pusztán az *úgy*, s ez nem a *csinál, történt* módjára mutat, hanem az *egész úgy csinál, úgy történt* utalószó, a cselekvés vagy történés igemása-a; pusztán formai sajáttság az, hogy általában nem egy magában álló igével, hanem egy módhatározó utalószóval + igével... fejezzük ki.” Majd így folytatja: „Ezeket a mondatokat kénytelen vagyok valóban igei állítmányi mondatoknak nevezni, ha nem akarom, hogy reménytelenül összekeveredjenek a módhatározói mondatokkal” (9–10). Mégsem mondhatni szerencsésnek az „igei állítmányi mellékmondat” műszó alkalmazását. BERRÁR itteni csoportosításában ugyanis — mint már említettem, s még vissza is térek rá — nem a grammatikai szempont (a mondatrész-szerep), hanem a logikai szempont (a főmondatban is, az elsődleges. A változást fogalmat kifejező hasonlító mellékmondatok viszont nem szükségképpen állítmányiak. E ténynek figyelmen kívül hagyása okozhatta egyébként azt az apró hibát, elnézést is, hogy a könyv második nagy fejezetében, amely mondatrészi szerepük szerint is osztályozza a kódexekben előforduló hasonlító mondatokat, igei állítmányt kifejtő mellékmondatnak van nevezve ez is: BodK. 10₁₁: „*mákeppen az vr veri az ő zolgayat azert hog iowa legen... E z e n k e p p e n* kell minekwnk es tennye a mi teftwnkel” (44). Itt a mellékmondat valóban változást fogalmat fejt ki, de semmiképpen sem az állítmányt. Másutt maga BERRÁR figyelmeztet arra, hogy „nem szabad... mechanikusan elemeznünk a hasonlító mondatokat, és az alanyokat a hasonlításban szereplő dologfogalmakkal, az állítmányokat a hasonlításra alapot adó járulékfogalommal (vagy fogalmakkal) azonosítanunk” (20).

A változást fogalmat, minőségfogalmat és mennyiségfogalmat kifejező mellékmondatokkal még nem zárul le a hasonlító mondatok első nagy csoportja. A minőség- vagy változást fogalom ugyanis meg lehet nevezve már a főmondatban is, s ebben az esetben a hasonlító mondat ennek fogalomkörét bővíti valamely új jegy hozzáadásával. Ez az új jegy lehet a változás-, illetőleg minőségfogalom módja (BERRÁR ilyenkor változástípusról, illetőleg minőségstípusról beszél) vagy mértéke. Ezerint a hasonlító mondat az előzőleg említett három eseten kívül megnevezhet: 4. változástípust, pl. „*Úgy futott, mint a nyúl*” (= gyorsan); 5. minőségstípust, pl. „*Olyan piros, mint a róza, és nem mint a téglá*” (= lilás és nem sárgásan); 6. a változás mértékét, pl. „*Megsokasítom nemzetedet, mint az ég csillagait*” (= igen nagy mértékben); 7. a minőség mértékét, pl. „*Olyan piros, mint a róza*” (= nagyon); 8. a változástípus mértékét, pl. „*Oly szívesen fogadták, mint egy rokont*” (= nagyon szívesen); 9. a minőségstípus mértékét, pl. „*Oly sárgásan vörös, mint a téglá*” (= nagyon). BERRÁR kétségtelenül helyesen, igen finom elemző készséggel állítja fel ezeket a kategóriákat, bár maga is utal arra, hogy a 8. és 9. típus elkülönítése a többitől nem mindig szükséges. Valóban olykor elég nehéz is ez, mert például milyen fogalmat fejez ki a hasonlító mellékmondat itt: „*Oly örömmel tanult, mint egy lelkes kisdiaák*”? Tulajdonságfogalmat-e (az *örömmel* dologfogalomra vonatkozóan) vagy pedig a „*változástípus*” (*örömmel tanult*) mértékét (vö. ezzel az idézett példával: „*Oly szívesen fogadták, mint egy rokont*”? Vagy esetleg csupán „*változástípus*” (a *tanul* cselekvés módját)? BERRÁR talán leginkább az utóbbira gondolna, hiszen a kódexek *oly örömet* kifejezését a módhatározói hasonlító mondat utalószavának fogja fel (103). Lehetséges, hogy az efféle mondatok osztályozásakor hasznos lett volna a KÁROLY SÁNDOR ajánlotta fogalomtípust: a körülnyofogalmat (vö. Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban 6) is figyelembe venni. Magam így próbáltam eljárni a hasonlító mondatokkal rokon következményes mondatok fogalmi viszonyainak vizsgálatában, amelyhez a mintát éppen BERRÁR szép kategorizálása szolgálhatta (Nyelvészeti Dolgozatok 17. sz. 5 kk.).

Az egyes alcsoportokon belül BERRÁR azt is megemlíti, hogy a hasonlító mellékmondat milyen mondatrészt fejt ki. Például a minőségfogalmat kifejező hasonlító mondatok „elsősorban állítmányiak és jelzőiek, de lehetnek praedikativusiak és translativusiak, valamint kihagyásos jelzőiek, vagyis olyan alanyi, tárgyi, képes helyhatározói, birtokos jelzői mondatok, amelyekben a szükséges főnévi fogalom nincs megnevezve, hanem a melléknévi utalószóhoz tapadt hozzá a jelentése” (10). Mindamellett szívesen látnánk egy olyan csoportosítást is, amelyben a mondatrészkifejtő szerep a főszempont. A 12. lap után található összefoglaló táblázat címe ezt igéri, de itt is elsősorban a hason-

lításban kifejezett fogalmak szerint történik az osztályozás, bár az ismertetett fejtegetésekkel nem teljesen párhuzamosan (az említett 9 kategóriával szemben 10-et sorol fel a táblázat).

A hasonlító mondatok egy másik nagy csoportját BERRÁR sajátos hasonlító mondatoknak nevezi. Az ide tartozó mondatok nem adnak a főmondat jelentéstartalmához semmi újat, csak egy — a főmondatban már megnevezett — mondatrészt nyomatékosítanak; „ez a mondatrész tehát mintegy kétszer van megnevezve: egyszer a főmondatban közvetlenül (igével, melléknévvvel, számnévvvel), másodsor a mellékmondatban körülírásszerűen, hasonlattal (főnévvel)” (12). Az ilyen hasonlító mondatok voltaképpen nem mondatrészkifejtők. BERRÁR nagy érdeme, hogy ráirányította a figyelmet erre a mondat-típusra, amelynek meglétét eddig inkább csak sejtettük. Való igaz, hogy a „Piros, mint a rózsza”, „Mereven feküdt, mint egy halott”-féle mondatok hasonlító tagja nem értékelhető egyszerűen olyan fokhatározói-jelzői (BERRÁR szerint: mértékhatározói) mellékmondatnak, mint az „Olyan piros, mint a rózsza”, „Olyan mereven feküdt, mint egy halott” típusú mondatok hasonló tagmondata. Bár az utóbbiakban sem kell mindig kitenni az utalószót, joggal állapítja meg BERRÁR, hogy a hanglejtésben, a beszédszünetben akkor is marad valami különbség a kétfajta: a mondatrészkifejtő és a sajátos hasonlító mondat között. Persze a csak írásban közölt mondatok esetében ez a kritérium elesik, s így az olyan mondatok elbírálásakor, amilyenekkel a szerző is foglalkozik e művében, a csoportosításból a szubjektivitás mozzanata nem mindig küszöbölhető ki.

BERRÁR megkísérli, hogy a sajátos hasonlító mondatokat rokonságba hozza valamelyik ismert mondatkategóriával. Szerinte leginkább az értelmező mellékmondatokra emlékeztetnek, de két tényező mégis megakadályozza, hogy közéjük soroljuk őket. Egyrészt az értelmező dologfogalmat, a sajátos hasonlító mellékmondat pedig járulékfogalmat „értelmez”; másrészt az értelmezői mellékmondat tipikusan az értelmezett szó után áll, a sajátos hasonlító mondat pedig — a kódexbeli adatokban — rendszerint megelőzi a főmondatot (vö. „Miképpen az eb megmar, azonképpen a rágalmasság is megmar”). Én mindezek ellenére szorosabban odakapcsolnám őket az értelmezői mellékmondatokhoz. Az első akadály részben megszűnik, ha arra gondolunk, hogy ún. körülményfogalmat mind az értelmezői, mind a sajátos hasonlító mondat nyomatékosíthat. Másrészt a sajátos hasonlító mondat ma többnyire szintén a főmondat után áll, nem beszélve arról, hogy a főmondat — mellékmondat sorrend az értelmezői alárendelésben sem kötelező (vö. Nyr. LXXXIV, 496). Összekapcsolja a két mondatfajtát az intonációs tényezők hasonlósága: a megelőző nagyobb beszédszünet, s talán némileg a hanglejtés rokonsága is (vö. i. h.).

A következőkben a szerző a hasonlításban részt vevő dolog- és járulékfogalmak azonosságát, illetőleg különbözőségét szerint vizsgálja mondatait. A gondos jelentéstani elemzést szépen párosítja az alaki tényezők kimutatásával: a hasonlító mellékmondatok lehetnek teljesek, kihagyásosak (elmarad belőlük a dolog- vagy a járulékfogalom megnevezése, de van állítmányuk) és hiányosok (hiányzik belőlük az állítmány). A jelentéstani és alaki osztályozás szintéziseként — a ritkább melléktípusok kihagyásával — végül is a következő főkategóriákat állítja fel: teljes mondatok, módosított mondatok és hiányos mondatok. A végeredmény tehát inkább alaki, mint jelentéstani kategorizálás, s ezt a szerzővel együtt (vö. 18) az olvasó is megnyugvással veszi tudomásul, hiszen az alaki szempont előtérbe helyezése mégiscsak biztosabban igazít el bennünket a hasonlító és más mondatok sokszor elég bonyolult kérdéseiben.

A teljes mondatokat a későbbiekben az ide tartozó két főtípusról (vö. „Mennyivel gyöngébb a test, annyival erősebb a lélek”; ill. „Elválasztom őket egymástól, miként a pástor elválasztja a juhokat a kecskéktől”) paralel mondatoknak nevezi a könyv. — Arra vonatkozólag, hogy mit kell értenünk módosított hasonlításban, így nyilatkozik: „Ilyen módosítás a valóságos, egyszeri cselekvés helyett az általános, szokásos; a lehetséges, szükséges, illendő; a kívánt, parancsolt; az előre elképzelt, előre megmondott stb. cselekvés használat; az objektív, valóságos cselekvés helyett annak szubjektív, valaki által látott, hallott, képzelt változata... A cselekvésen a módosítást leggyakrabban ugyanaz végzi, aki maga a cselekvést: »P é t e r annyit evett, amennyit akart, tudott, szokott stb.« Más esetben azonban más személy módosítása szerint végzi az alany a cselekvést: »P é t e r annyit evett, amennyit én engedtem, parancsoltam stb.« — »Úgy történt, mint É z s a i á s megírta — »Mint látom, beteg vagy — stb.» (15). Ismeretes azonban, hogy az olyanféle *mint* kötőszós mondatoknak, amilyen az utóbb említett példa, a hasonlító mellékmondatok körébe vonása nagyon is problematikus (vö. legújabban H. MOLNÁR ILONA tanulmányos megjegyzéseit: Nyelvtani tanulmányok 151). Később (40) BERRÁR is felhívja erre a figyelmet, megjegyezvén, hogy a módosítás sokféle lehet, s egyik-másik típus már inkább szeretlen betoldásnak tekinthető, mint hasonlító mellékmondatnak; a közös formai jegyek mégis a hasonlító mondatokhoz fűzik ezeket is. — A hiányos hason-

lító mondatokkal kapcsolatban fölvetődik a leíró nyelvtannak egy másik vitatott kérdése is: minek fogható fel az efféle mondatok *mint* kötőszóval bevezetett részlete: „János *mint elnök* lezárta a vitát”; „Péter fekszik, *mint beteg*”? KÁROLY SÁNDOR erről nemrégiben a következőket állapította meg: „Egyrészt átmenet a mondat és a mondatrész között, másrészt, ha mondatrésznek vesszük, átmenet a határozó és a jelző között” (i. m. 36). BERRÁR az ilyeneket hiányos állapothatározó mondatoknak nevezi, s bravúros elemzéssel választja el őket a „János úgy zárta le a vitát, *mint egy elnök*”; „Péter úgy fekszik, *mint egy beteg*”-féle hiányos hasonlító mondatoktól (a mondat- vagy mondatrész-érték kérdését ő is függőben hagyja). A hiányos hasonlító mellékmondatból az állítmány marad el, s ez azonos a főmondat állítmányával, pl. a „Péter fekszik, *mint* [egy] beteg” mondatban a *fekszik* a mellékmondat hiányzó állítmánya, s a *beteg* itt alany. A megfelelő állapothatározós alárendelésben az alany marad el, s ez azonos a főmondat alanyával (bár ki nem tehető), pl. a „Péter fekszik, *mint beteg*” (= betegen) mondatban a *Péter* (illetőleg az *ő*) a mellékmondat hiányzó alanya, s a *beteg* itt állítmány. Ez az eredeti-történeti különbség ma már nemigen érzékelhető.

Ezután az egyenlőtlen hasonlítással (pl. „Pirosabb, mint a rózsza”) és a feltételes hasonlítással (pl. „Olyan piros az ég alja, mintha égne a falu”) foglalkozik a tanulmány. Ez utóbbival kapcsolatban megemlíti azokat a mondatrészeket is, amelyek elé — a beszélő bizonytalanságának vagy állítása hozzávetőlegességének kifejezésére — a feltételes hasonlítás valamelyik kötőszava járul (*mintha*; R. *oly mely, oly mint* stb.; pl. Az ég alján *mintha égne* a falu”; „Láttam *oly mely kemencét*”; „*Oly mint* ötezer ember volt ott”). Ezeket feltételes mondatrészeknek nevezi. A következőkben néhány stilisztikai megjegyzést fűz a hasonlító mondatokhoz elsősorban abból a szempontból, hogy céljuk a főmondat tartalmának új fogalmi jeggyel való kibővítése-e, vagy csupán ismert fogalmak nyomatékosítása, azaz stilisztikai díszítés, s szemléletességi fokuk szerint is tipizálja őket. Majd fölvezolja a hasonlítás egyéb nyelvi kifejezéseit: a módhatározószóval (*így*, R. *ezenképpen* stb.) visszamutató mellérendeléses formát, a hasonlító jelentésű ragos (-*képpen*, -*ként* stb.) és névutós (*szerint*, *gyanánt*, *módra*) állapot-, mód- és mértékhatározókat, az ún. jelentéstani, metaforikus hasonlítás (ez grammatikailag azonosítás), végül az ún. lexikai hasonlítást (a -*szerű*, -*féle*, -*forma*, R. -*szabású* képzőszerű elemmel megtöltött szavakban). A bevezető fejezetet a magyar hasonlító mondatok irodalmának gondos számbavétele zárja le. Ezzel kapcsolatban — bár a külföldi szakirodalom eredményeinek hasonló felsorolása természetesen nem hiányolható — megemlíteném, hogy itt-ott talán plasztikusabbá tehetné volna a magyar hasonlító mondatok rajzát néhány ismeretebb idegen nyelv hasonlító mondataival való összevetés egy-két reprezentáns külföldi nyelvtan megállapításai alapján (vö. pl. a középfokú hasonlítás a németben).

3. A könyv második nagy fejezete a kódexekben előforduló hasonlító mondatokat mutatja be, a következő három nagy osztályba sorolva őket: 1. egyfokú feltétlen hasonlítás; 2. egyenlőtlen hasonlítás; 3. feltételes hasonlítás. Természetesen az első kategória a leggazdagabb, legváltozatosabb: ide tartozik minden olyan hasonlító mondat, amely nem egyenlőtlen vagy feltételes hasonlítást tartalmaz. Ezen belül mondatrészkifejtő szerepük szerint csoportosítja a hasonlító mondatokat. Eszerint az egyfokú feltétlen hasonlító mondatok lehetnek sajátos hasonlító, továbbá igei állítmányiak, jelzőiek, módhatározóiak, mértékhatározóiak. Valamennyi csoportban megkülönbözteti a paralel, a módosított és a hiányos mondatokat, s felsorolja a csoportra jellemző alaki kifejezőeszközöket. De az elemzésben itt nem áll meg: a mondatrészkifejtő szerepen belül megvizsgálja a jellemző fogalomkapcsolatokat — tehát fordítva jár el, mint a bevezető fejezetben —, s így például a jelzői mellékmondatok mindhárom alcsoportját a következő típusokra bontja: a) a mellékmondat tulajdonsághasonlító; b) a mellékmondat mennyiség-hasonlító; c) a mellékmondat azt fejezi ki, hogy a főmondat és a mellékmondat egy körülményben különböző története egy másik körülményben azonos. Másutt még részletesebb a tipizálás, és sok finom árnyalatra tapint rá. A kódexek hasonlító mondatainak felosztása után a fejezet felsorolja a bennük szereplő kötőszókat és utalószókat, feltüntetve azt is, hogy melyik mondattípusban fordulnak elő.

Mi más ez, ha nem kitűnő leíró elemzés — nyelvtörténeti anyagon? Itt egyelőre még egy síkban, nem rétegződve kerülnek a kutató mikroszkópja alá csaknem másfél század hasonlító mondati, mégpedig v a l a m e n n y i, amit csak a nyelvemlékek megörökítették számunkra. Sőt a kódexbeli adatokon kívül — bár a statisztikai számításokban csak ezeket veszi tekintetbe — nem hagyja figyelmen kívül BERRÁR a régebbi (és korabeli) kisebb szövegemlékek hasonlító mondatait sem, s ahol szükséges, idézi őket.

Teljes anyaggyűjtés és statisztikai módszer: ez a két egymással szorosan összefüggő jellemvonás tünteti ki különösen ezt a fejezetet, amelyet a szerző szerényen adattárnak

nevez. Csak az tudja, aki próbálta, milyen erőfeszítést igényel egy ekkora anyag teljes felgyűjtése. Mikor tudományos segéderő a nyelvészetben csupán a nagy kollektív munkálatoknak áll rendelkezésére, a gyűjtőmunka gépesítéséről pedig csak álmodozunk, hosszú hónapokat emészt fel a pusztá manuális tevékenység, a cédulázás. Ám ez a fáradság nem hiábavaló. A teljes anyag birtokában a kutató valóban materiális alapon állhat, az objektív tények irányíthatják adatainak értékelésében, belőlük vonhatja le következtetéseit. Másképp megtörténhet, hogy a gyakoriság, ritkaság, egyszeri előfordulás stb. kérdésében a kutató szubjektív lesz, és fontos adatok hiányában ítélezkedik. S még jobbik eset az, ha nem előré konstruált elveihez, elképzeléseihöz igazítja az anyagot, azt véve ki belőle, ami elgondolását igazolja, s mellőzve, ami ellenmond neki. Persze ötlet, fantázia is kell az eredmények eléréséhez, hiszen BÁRCZI emlékezetes szavai szerint enélkül a nyelvész csak „béna sportoló”. Mint látni fogjuk, BERRÁR nincs híjával ennek a kutatói erőnyeknek sem.

A teljes anyaggyűjtés módot nyújt a statisztikai feldolgozásra. A szerző valamennyi csoportosításában és összefoglalásaiban is számszerűen összegezi adatait. Figyelemmel van arra is, hogy csak a viszonylag nagy számokból vonható le a biztosabb következtetés. Például említi az állapot meg, hogy a mellékmondat — főmondat sorrend a közép fokú mérték hasonlításban (az ún. aránymondatokban) a leggyakoribb: négyszerese a főmondat — mellékmondat sorrendnek, mellőzi a tárgyi mellékmondatokban föllelhető 5 : 1-es arányt, mert ez mindössze 6 adaton alapszik (66).

A statisztikai módszer nálunk — mint tudjuk — elég régóta ismeretes már, de elsősorban a hangtani meg a lexikai kutatásokban alkalmazták. BERRÁR megmutatja, milyen hasznos lehet a mondatnani vizsgálódásokban is. Bár művének adattárszerű fejezetében — kevés kivételtől eltekintve — pusztán leíró jellegű megállapításokra kerül sor, ez az egyelőre statikusan kezelt és szemlélt anyag belső feszültséggel terhes, s a finom analízisek és statisztikai számítások eredményei csupán előkészítik az utolsó, lezáró, összegző fejezet történetiségét, dinamizmusát, amely látszólag könnyedén szökell elő az adattár sziklaszilárd talajáról.

De mielőtt ennek ismertetésére rátérnék, az adattárral kapcsolatban volna még egy megjegyzésem. Ha legrégebbiről — a kódexek korából és még előbbiről — idézhető mondatainkat vizsgáljuk (márpedig egy mondat típus kialakulásának vizsgálatakor elsősorban ezeknek a vallomására kell támaszkodnunk), számolnunk kell azzal, hogy ezek a mondatok jórészt latinból való fordítások, s ezért, ha csak lehet, össze kell vetnünk őket latin eredetijükkel is. Persze ehhez sok olyan kódex-kiadásra lenne szükségünk, mint Mészöly Bécsi Kódexe és a Codices Hungarici újabb kötetei. Ezekon kívül azonban más — már kimutatott — latin alapszövegekhez is hozzá lehet férni, igaz, nem mindig könnyen. BERRÁR ezt az összevetést általában elvégezte. Nem derül ki azonban, hogy mindig figyelemmel volt-e egy olyan körülményre, amely szintén a fordításirodalom sajátossága: a párhuzamos fordításokra.

Egy példával szeretném igazolni, hogy a latin eredetinek és a párhuzamos fordításoknak tekintetbe vétele milyen haszonnal járhat. BERRÁR szerint a JókK. 3₁₃-ról idézhető *úgyhogyhana* egy ún. feltételes mondatrész kapcsolószáva. A teljes mondat latin eredetije (BERRÁR csak részben idézi mindkettőt) a következő: „De vr Bernard ky vala affiábely nemeffekkezzezwl es belcekkezzel yeles kynek tanalczynac mend engednekuala: keezde belcen gondolny zent ferencben ezvylagnak emnye vlatatyat es bozzofagokban emny alhatatoffagatt es emny huzzw zenuedetitt *vgy hogy hana* keteztendeyg ekkeppen emberekmyat mend vltattott es meg meuettetett: mendenkor ynkkab alhatatoffnak lattatykuala: Dominus autem Bernardus de Assisio, qui erat de nobilioribus et ditionibus et sapientioribus de tota civitate, curjus consiliis omnes acquiescebant, considerare sapienter incepit tam altum mundi contemptum in sancto Francisco, et tantam constantiam in injuriis et tantam longanimitatem in tolerando, *ita quod quasi* per duos annos sic abominatus et despectus ab hominibus semper constantior videbatur”. Ennek alapján valószínűbbnek tartom, hogy itt az *úgyhogy* következményes mondat kötőszava (= *ita quod*), s csupán a *hana* az ún. feltételes mondatrész kapcsolószáva (= *quasi*). Pontosabban: a *hogyhana*-nak, a JókK. jellemző feltételes hasonlító kötő- és kapcsolószáva-nak *hogy* eleme összekeveredett az *úgyhogy* kötőszó *hogy* elemével. — A következményes mellékmondat kötőszávanak és az ún. feltételes mondatrész kapcsolószávanak a fordításban való összevegyítésére a JókK. más példát is nyújt: JókK. 58—9: „ygen kezdenek fyrnya Es hyhetetlen ayoytatoffagual es yonhbely fyralfagual felleges yltenekek yrgalmaffagat ewewltykuala mennyekbe *Azkeppen hogy hana* || mend elmenek vy felelmeben meg fordolanac: Et incredibili devotione et compunctione misericordiam Altissimi ad sidera clamabant, *ita quod quasi* omnes in mentis stuporem conversi sunt”; vö. SimK. 12—3: „kezdenec nag keferüfegős firafft tenniöc es hihetetlen ayetatoffagual. es

tőredel || meffleggel iftenec nag irgalmaffagat caialtanioe. es kernidc, *vjhoj ol mint* elmeidknece vyonnan valo el amulcodafara fordulanae. es terenee mynd” (~ VirgK. 71). — Az eredmény egy alkalommal kétségtelenül feltételees hasonlító mellékmondat lesz: JókK. 56: „Wala frater rufen yfteny edeffegnek gyaacorlatos dolgaert az *keppen* yftenben el merewltetet *hogy hana* voltuolna erzetlen: Frater Rufinus, propter assiduae contemplationis studium, *ita* erat absorptus in Deum *quod quasi* insensibilis factus est”; de vő. SimK. 8–9: „Ug olvalloc, hog frater Rufinus, kiuala affilbelieknee nömđi közzil valo. es az ifteni gondolatba zöntelen valo edőkđofeieirt *ol igón* el merült valo iftembe, *hog ol’ mel’* kiuil valo crzekónkđofleg (!), es ez velaghoz valo igekđezet igón keues vala *ę* benne” (~ VirgK. 68–9). Máskor is előfordul a latin következményes mellékmondatnak hasonlító mellékmondattal való fordítása: JókK. 14: „yewue az kappura es czergete oly fyetuen es oly fokka: *mykent* zokatlan: venit ad portam et pulsavit tam festinanter et diu *quod* fuit insolitum”. A hasonlító és következményes mondatok fölcserelését, kombinálását a fordításban az okozhatja, hogy stilisztikai szerepük hasonló.

Természetesen nem akarom mindezzel azt mondani, hogy BERRÁR a párhuzamos helyek összehasonlításának tanulságos módszerét teljesen mellőzte. Művének utolsó fejezetében számos olyan megállapítást találunk, amelyben a kötőszóhasználat azonosága vagy különbözősége szerint nyilatkozik egyes kódexek, kódextrészetek összefüggésének kérdéséről, megmutatva a nyelvészet nagy szerepét az ilyen jellegű, filológiai kutatásokban.

4. Ismerkedjünk meg hát végre a könyv harmadik, utolsó nagy fejezetével, amely már valóban nyelvtörténeti jellegű! Mutatja ezt a címe is: „Hasonlító mondataink eredete és története”. Mivel a hasonlító mondat három fő fajtája: az egyfokú feltétlen, az egyenlőtlen és a feltételes hasonlítás — mint az előző adattárból már kiderült — kötőszótipusai szerint is elkülönül, ez a fejezet elsősorban a hasonlító mondatok k ö t ő s z a v a i n a k (és utalószavainak) a történetét tárja elélnk. Így az alaki szempont örvendetes módon még jobban előtérbe kerül, mint az eddigiekben.

Az adattár mondatai most már időbelileg és kódexenként (kódextípusonként) tagolódnak. A szerző — mint a fejezet bevezetőjében (105) is jelzi — figyelemmel kíséri a kötőszók időbeli és stilisztikai megoszlását, egyik jelentéskörből a másikba vándorlását, a közös funkcióban szereplő kötőszók egymáshoz való viszonyát, „vetélkedésüket”, keletkezésüket és kihalásukat. S itt újra tanúi lehetünk azoknak a kutatói értékeknek, amelyek a nyelvtörténész BERRÁRT jellemzik. A sok szép elemzés közül taláalomra emeljük ki egyet-kettőt!

Az egyfokú feltétlen hasonlítás három leggyakoribb kötőszavának: a *miképpen*, a *miként* és a *mint* kötőszónak vizsgálatában nemcsak időbelileg csoportosítja adatait, hanem — a XV. századiakat — szövegtípusonként is. Megállapítja, hogy az építő olvasmányokra a *miképpen*, a bibliafordításokra a *miként*, az utasításokra, rendtartásokra (nem irodalmi igényű szövegekre) a *mint* uralma a jellemző. Ez utóbbi lehetett tehát az élőbeszédben általánosan használt kötőszó, s később lassan, de biztosan tovább terjeszkedik. A *miként*-tel kapcsolatban kimutatja, hogy nagyarányú előfordulása a Huszita Biblia sajátos fordítói eljárásának a következménye: ez a latin *sicut*-nak a magyar párja, s más latin hasonlító kötőszót is — többé-kevésbé következetesen — egy önkényesen megválasztott magyar hasonlító kötőszóval tolmácsolnak a fordítók (l. ezt részletesebben a szerzőnek egy korábbi cikkében: MNY. LIII, 396 kk.). Nem tartom kizártnak, hogy ha a latin mintákat még alaposabban számba vehetjük, más kódexekben is találkozhatunk hasonló jelenséggel, ha nem is ilyen következetes formában.

Rendkívül érdekesen fejtegeti BERRÁR azokat a körülményeket, amelyek folytán a testesebb *miképpen* — szerinte az állapot- és módhatározói mellékmondatok jellemző kötőszava — kiszorította helyéről a hasonlító mondatok kétségkívül legősibb kötőszavát, a *hogy*-ot, amely sokféle funkcióval terhelődött meg, s ezek jelölésére újabb alakváltozatokat kifejleszteni még nem tudott.

Ugyancsak biztos kézzel rajzolja meg a *mint* kötőszó átterjedésének útját a határozói mellékmondatokból a jelzői, állítmányi minőség- és mennyiség-hasonlító mellékmondatokba. Legfőljobb azzal a nézetével lehet vitatkozni, mely szerint a *mint* eredetileg a mérték-hasonlítás kötőszava volt, s nem a mód-hasonlításé, a módhatározásé, amely kétségkívül tágabb s valószínűleg régebbi kategória a mértékjelölésnél. De BERRÁR itt is az adatokra épít (a *mint*-nek nem hasonlító mértékhatározói mondatokban való előfordulására s a XV. századi *mint* kérdőszó mértékhatározó jellegére). Az adatokkal felvértezve bátran szembeszegül nagy tekintélyű kutatók korábbi véleményével is. Kimutatja egyebek között, hogy a *mint* kötőszóval + melléknévi vagy számnévi vonatkozó névmással bevezetett hasonlító mondatok a régiségben nem fordulnak elő, helytelen tehát SIMONYMak az a nézete, hogy az „Olyan az apa, amilyen a fiú”-féle mondatok a *mint*

kihagyásával keletkeztek. BERRÁR szerint a vonatkozó névmással bevezetett mondat volt a minőség hasonlítás ősi formája, s a *mint* csak később lépett a vonatkozó névmás helyébe.

Adatainak fényében beh bizonyul annak a tetszetős SIMONYI—KLEMM-féle elgondolásnak a tarthatatlansága is, mely szerint a *mennél, mentől* hasonlító kötőszók a *mind* névmás származékai. BERRÁR a *mi*-névmástő fejleményeinek mutatja ki őket, s így ezek is szépen beilleszkednek a hasonlító kötőszók rendszerébe, amelyek egytől-egyig vonatkozó kötőszóból fejlődtek.

Az egyenlőtlen hasonlítás *hogynem* kötőszavát KLEMM — SIMONYIVAL szemben — mondatvegyüléssel magyarázta. BERRÁR az adatok tüzetes elemzése arra készíti, hogy SIMONYI véleményéhez csatlakozzék, némi módosítással. Ám szerintem KLEMM elképzelését sem lehet teljesen elvetni. A következményes és hasonlító mondatok említett keveredéseinek láttán ugyanis valóban gyanakodhatnak kontaminációra is, mégpedig — KLEMM-mel is ellentétben — ilyenekre: „Én *jobban* tudnék felelni a kérdésre, *hogynem* te” < „Én *jobban* tudnék felelni a kérdésre, *hogy* (=mint) te” × „Én *oly jól* tudnék felelni a kérdésre, *hogy nem* tudnál [úgy] te”; „*Hamarabb* megjöttetek, *hogynem* gondoltuk” < „*Hamarabb* megjöttetek, *hogy* (= mint) gondoltuk” × „*Oly hamar* megjöttetek, *hogy nem* gondoltuk”. Ha nincs a főmondatban középfok, a mellékmondat szinte éppúgy tekinthető következményesnek, mint hasonlítóknak, vö. a BERRÁR idézte következő mondatot: „I g e n k ö n n y e n e l f e l e d k e z n e k r ó l a d , h o g y n e m (v a g y : h o g y n e m) a l i t a n á d ” (127).

Egyébként az egyenlőtlen hasonlítás kötőszavaival foglalkozó fejtegetések is szépen mutatják az egymás mellett élő, illetőleg egymást felváltó kötőszók mozgását, s azt a törekvést, amellyel a nyelv megoldást keres egy új funkció jelölésére. De talán még érdekesebb e formakeresés bemutatása a feltételes hasonlítás esetében, ahol régente — a feltételes és a hasonlító kötőszó kombinációja (pl. *mintha*) mellett és részben előtt — szokásos volt az utalószó és a kötőszó egybeolvadása (pl. *oly mely, oly mint*). Ez a tény is rávilágít az utalószók vizsgálatának, az utalószó — kötőszó korrelációk nyomon követésének fontosságára. BERRÁR rendszerben látását dicséri, hogy erre mindvégig tekintettel van, sőt még a kötőszók és a kérdőszók kapcsolatára is. Könyve végén külön is összegezi idevágó megállapításait.

5. Dicséretet érdemel a könyv gondos megszerkesztettsége is. Áttekinthető tagolása, szemléletes táblázatai nagy segítséget adnak a könnyűnek sem nevezhető olvasmányban való eligazodásunkhoz. Rendkívül pontosak a nyelvemlékekből vett idézetek. Talán már fölösleges, bár meg nem róható, az a precízesség, hogy a szerző a kódexek mondatainak még a kiadásbeli sorszámát is megjelöli. Sajtóhiba alig van a könyvben, s nem zavaró az a két „lapsus calami” sem, hogy a 98. lap jegyzetében *annyival* kötőszóról, a 140. lapon pedig *ezenképpen* kötőszóról ír (ezek utalószavak). Már valamivel jobban nehezíti a megértést a 16. lap makacsul ismétlődő hibája: itt a IV. b/ jelzésű csoportot a szerző a II. jelzésű csoporttal veti egybe, de a II. helyén a nyomtatásban mindíg III. szerepel.

6. A szerző e művét első formájában kandidátusi értekezésként nyújtotta be. A bíráló bizottság határozata elismerő szavakkal emeli ki az értekezés magas színvonalát (I. OK. XV. 398). A mű értékei a kibővítés és részleges átdolgozás folyamán csak fokozódtak. Munkája bevezetésében BERRÁR azt is jelzi, hogy egyes elméleti kérdésekben felfogása azóta módosult, de e felfogás alapelvein és terminológiáján már nem volt módjában változtatni. Ezek a szavak, úgy érzem, valóban jellemzők az igazi tudós egyéniségére, aki sohasem tekinti végleges igazságnak megállapításait, csalhatatlannak az általa követett módszert, s önmagát is bírálva halad előre fejlődésében; mindamelllett semmit nem vonnak le a könyvének értékéből, mely jelenlegi formájában is bizonyára kiállja az idő próbáját, sajátos módszere és gazdag eredményei termékenyítőleg fognak hatni a mondat-tani kutatásokra.

RÁCZ ENDRE

B. Lőrinczy Éva: Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban

Budapest, 1962. Akadémiai Kiadó. 138 l. Nyelvtudományi Értekezések 33. sz.

1. A magyar nyelvtudományban a két világháború között uralkodó — mindenestre vezető szerepet játszó — nyelvtörténeti irányzat képviselői legbehatóbban az ómagyar korral foglalkoztak. Nem véletlen, hogy a hangtörténeti kutatások legnagyobb szabású szintézisében (BÁRCZI GÉZA, Magyar hangtörténet. Második, bővített kiadás. Bp., 1958. Tankönyvkiadó) az ómagyar korszak tárgyalása az egész terjedelemnek 75%-nál is nagyobb részét tölti ki. — A felszabadulás után részint a szinkrón vizsgálatok, részint a BÁRCZITÓL elindított nyelvjárástörténeti kutatások és az ezektől elválaszthatatlan, PAIS szegedi előadását (vö. MNYTK. 83. sz.) követő tanulmányok, amelyek az írott nyelvi egység alakulásának kérdéskörébe vágnak, az ómagyar korszak nyelvi problémáitól többé-kevésbé elvonták a kutatók figyelmét. Amennyiben ezzel a korral foglalkozó, kisebb-nagyobb terjedelmű tanulmányok mégis megjelentek, azok elsősorban a névtan körébe tartoznak, s ha részben a fiatalabb nemzedék képviselőitől valók is, maga a téma-választás még a felszabadulás előtti vagy az azt közvetlenül követő időre esik. — A szinkrón szemlélet annyira uralkodóvá vált, hogy még a történeti érdeklődésű kutatók is egy-egy elmúlt nyelvtörténeti korszak (főként a XVI. és a XVIII. század) szinkrón problémáival foglalkoztak az utóbbi években.

Örömmel vettük tehát kézbe B. Lőrinczy Éva könyvét, amely képzőtörténeti, de elsősorban névtörténeti kérdéseket tárgyal az ómagyar korból származó forrásanyag, főleg a szórványok alapján.

2. Mint a könyv rövid bevezetéséből kiderül, a szerző — eredeti terve szerint — a finnugor, illetőleg uráli eredetű -s ~ -cs képzőnek és a vele alakult képzőbokrokknak a jelentés-funkcióját kívánta vizsgálni és nyomon követni a legrégebb előfordulásoktól napjainkig. Tervét az anyaggal való foglalkozás során módosította: e képzőcsalád jele mellett a fejlődésének kibogozása mellett vizsgálni kezdte az alakok problémáit, és a vizsgálat időbeli határát az ómagyar korszakon belül vonta meg. — Az alak és a funkció vizsgálatának egyenrangúsításával, az időkornek az ómagyar korszakra történt korlátozásával lehetővé vált a szerző számára, hogy az -s ~ -cs képzőnek és a vele alakult képzőbokrokknak minden fontos problémáját — a szinkrón szempontú kutatásokban szokásos módszerrel — tüzetesen megvizsgálhassa.

Forrásai az ómagyar korszak legjellemzőbb forrásai, a szórványok,¹ valamint első szövegemlékeink: a HB., az ÓMS., a GyulGl., a KT. és a KTSz. Elsősorban a XI–XII. századi és a XIII. század első feléből származó, lehetőleg hiteles oklevelek szórványanyagát, személy- és helyneveit vette vizsgálat alá. A könyv első főrésze az -s ~ -cs képzővel és bokraival alakult tulajdonneveket vizsgálja (9–108); e főrész nagyobbik része a személyneveket tárgyalja (11–78), kisebbik része a földrajzi neveket (78–108). A második főrész — „függelékül” — az -s ~ -cs képzővel alakult közszók vizsgálata (109–13).

3. A munka fő fejezeteinek és terjedelmüknek jelzéséből nyilván kitetszik, hogy bár a könyv címében „Képző- és névrendszertani vizsgálódások”-at ígér a szerző, az anyag természetéből következően a nevek problémái kerülnek előtérbe, s maga az egész mű legalább annyira névtani tanulmány, mint alaktani, képzőtörténeti. — Nyilvánvaló, hogy ha egyszer a teljességre maradt ómagyar kori magyar nyelvi anyag felhasználásával megpróbáljuk majd jellemezni nyelvünknek ezt a korszakát, amely a nyelvi rendszer kialakulása szempontjából éppen olyan jelentős, mint a nyelvi egységesülés megindulása tekintetében a XVI. század második fele, vagy az irodalmi nyelv további történetére nézve a XVIII. és XIX. század fordulója, ebben a munkában is elsősorban névtani problémák megoldása után juthatunk el oda, hogy előbb a XI.–XII. század, majd a XIII. század magyar nyelvének tüzetes leírását elvégezhessük.

B. Lőrinczy Éva az anyaggyűjtésben nem vállalkozott, nem vállalkozhatott a teljességre. Anyagát — a szórványokat illetően — a leggazdagabb névanyagot tar-

¹ Itt jegyzem meg, hogy a Váradi Regestrum szórványait okleveles anyagnak kell tartanunk, hiszen oklevél-regestákat s részben teljes okleveleket tartalmaz. A 10. lapon olvasható mondat: „Az okleveles anyaggal párhuzamosan felhasználtam még — természetesen — a görög feljegyzésű szórványokat, valamint Anonymus krónikájának és a Váradi Regestrumnak a hely- és személynévi anyagát is.” — azt sugallja, mintha a szerző a Váradi Regestrumot elválasztaná az okleveles emlékektől.

talmazó oklevelekből gyűjtötte, lehetőleg olyanokból, amelyeknek adataival a korábbi névtani és nyelvtörténeti irodalom — akár névtani, akár egyéb nyelvtörténeti céllal — már foglalkozott. — Nem hallgathatom el azt az aggályomat, hogy a feldolgozott oklevelek számát kevésnek találom a teljes anyaghoz, illetőleg a használt kiadásban hozzáférhető oklevelek számához viszonyítva. Amennyire én az Árpád-kori forrásanyagot ismerem, kétségtelennek tartom, hogy sokszorosan több oklevél feldolgozása sem módosította volna lényegesen a szerző eredményeit. Minthogy azonban végül is az ómagyar korban szabta meg vizsgálódásainak időbeli határait, kívánatos lett volna, hogy azt a hetven egynéhány oklevelet, amely a XI—XII. századból eredetiben vagy XI—XII. századi másolatban fennmaradt, valamennyit feldolgozta volna. Ezek közül a terjedelmesebbeket úgyis felhasználta; a többi, lényegesen kisebb oklevél kicédulázása nem rabolt volna el tőle sok időt, viszont egyik-másik adatát jóval korábbról idézhetné, mint így, esetleg olyan adatok is előbukkantak volna, amelyek így nem. — Csupán egy példát. Közismert, hogy a *Gyöngyös* földrajzi név (víznév és helynév is) nem a legritkább a magyar helynévanyagban (vö. MIKESY SÁNDOR: MNy. XLIII, 253—8). Világosan *-s* képzős alakulat. Ennek ellenére *Gyöngyös* földrajzi nevet szerzőnk nem idéz, személynevet is csak 1305-ből (35), holott „In predio *gungus*” adat már 1164-ben (hibásan 1174; LtKözl. II, 157) előfordul. Ez az adat egyszersmind *gyöngy* szavunk első előfordulása is, száz évvel korábbi, mint amit eddig nyilvántartottunk (vö.: SzófSz.; LIGETI: MNy. XLII, 7). E földrajzi névi adat alapján a *Gyöngyös* szó személynévi használatát is korábbra tehetjük, minthogy ennek a dunántúli praediumnak a neve esetleg nem víznévi, hanem személynévi eredetű. Ebben az esetben *gyöngy* szavunk legrégebbi adatolt jelentése is nem 'Mistel', mint az eddig közismert első adat alapján, hanem 'Perle' lehet, ami pontosabban vág az etimológiához. — Talán ez az egy példa is elfogadhatóvá teszi a szerző számára azt a véleményemet, hogy a XI—XII. századi kisebb oklevelek feldolgozása mind névtani, mind szótörténeti vonatkozásban gyümölcsöző lett volna, bár — újból hangsúlyozom — fő eredményein nyilván nem módosított volna semmi lényegeset.

4. A szépen felépített, gondosan szerkesztett könyv fejezetei, amelyek között a világosan tagolt tartalomjegyzék jól eligazítja az olvasót, az adatközlő és az értekező részeknek tipográfiaiilag is elkülönített bemutatásával feltárják előttünk a képzőcsalád ómagyar kori életét. Ez a leírás hű és igaz képet ad a bonyolult tényekről. S amikor most megpróbálom néhány mondatban összeszűríteni a szerző vizsgálatainak eredményeit, arról természetesen le kell tennem, hogy mindenre rámutathassak, hogy a vizsgált tények összefüggéseinek teljes bonyolultságát bemutathassam. — 1. A jövevény személynevek *-s* ~ *-cs* képzői, illetőleg ezek képzőbokrai nem vezethetők vissza egységesen egyetlen forrásra; részint valóban a szóban forgó képzőt kereshetjük bennük, részint idegen eredetűek, hozták magukkal a képzőjüket az átadó nyelvből. Formailag azonban egységesen viselkednek, sőt ugyanúgy viselkednek, mint a magyar közszoói eredetű nevek egyik csoportjában (a szerzőtől *Ban*, *Bana*, *Band*, *Banus* típusnak nevezett csoportban). Mind ebben a csoportban, mind a *Lench*, *Leanch*, *Almus*-félékben, amelyekben a magyar közszoói alapszó jelentéstartalma sokkal világosabb, a képző funkciója — ha eredetileg kicsinyítő-becező volt is — az ómagyar korban már bizonytalan, és a vizsgált képzők „elsősorban nem, vagy legalábbis nem kizárólag kicsinyítés-becezésre szolgálhattak, hanem arra is, hogy valamilyen magyar közszoót a személynevek rendszerébe beleillesszenek” (117). A szerzőnek ez a megállapítása általánosabb szempontból is figyelmet érdemel. Honfoglalás utáni jövevény igéink *-l* képzője (vö. BÁRCZI: MNy. XLIV, 81), *mészáros* típusú szavaink *-s* eleme csupán arra való, hogy ezek az igék a magyar igék rendszerébe, az ilyen típusú szavak a foglalkozásnevek rendszerébe beleilleszkedjenek; az *-l*, illetőleg az *-s* formáns semmiféle többlettel nem járul hozzá a szó jelentéséhez. B. Lőrinczy Évának a nevekre vonatkozó idézett megállapítását ebben az összefüggésben is figyelembe kell venni. Hogy a nevek vizsgálata alapján ilyen eredményre jutott, abban nem kis szerepe van a nyelvi tények rendszerszerű összefüggésükben való vizsgálatának. Mindazonáltal arra nem árt itt is rámutatnunk — még a szerzőtől mondottak után sem —, hogy ezek között a nevek között, főként a *Banus*, *Buhus*, *Vros*-féle szolganevekben nagyon is eleven lehetett a képző kicsinyítő funkciója. A magas, sőt a legmagasabb méltóságokat jelölő szavaknak szolgák neveitől alkalmazása névadástörténeti szempontból érdekes kérdés; a vizsgált képzők felől tekintve annyi bizonyosnak látszik, hogy ilyen nevekben fontos szerepük volt a képzőknek is. — 2. Egy viszonylag nagyobb csoportot alkotnak azok a nevek (a szerző terminológiája szerint a *Horogus*, *Hotolmos* típus), amelyek *-s* képzős közszoókból (melléknevekből) váltak tulajdonnévvé. Ezek legnagyobb része a valamivel bírás, ellátottság, illetőleg valamelyik ezzel kapcsolatos jelentésárnyalat kifejezője volt. Számos példa van a foglalkozásnévképző *-s*-re is. — 3. A földrajzi nevek jelentős része személynévi eredetű. Ezekben az *-s* képző problémái azonosak a személynevekéi.

vel. Úgy látszik azonban, hogy az *-st ~ -sd* képzőbokr *-t ~ -d* elemének a személynév helynévvé válásában lehetett aktív szerepe. — A természeti földrajzi viszonyok alapján keletkezett földrajzi nevek vizsgálatából arra az eredményre jut a szerző, hogy az *-s* képző gyűjtőnévképző funkciója már az ómagyar korban általános volt. A helynévi adatokban is megtalálhatók a képzőnek azok a jelentései, amelyeket a személynevekben (2. csoport) számba vettünk. — 4. Fontos eredménye a tanulmánynak az a névtani megfigyelés, hogy a vizsgált „nevek tömege valójában több forrásból összefutó, de végül mégis szerves egységet alkotó rendszer volt, amely nem képzelhető el tagjainak egymásra ható vonzása nélkül” (119).

5. Mind a személynevekkel, mind a földrajzi nevekkel kapcsolatban kísérletet tett a szerző a képzőcsalád nyelvjárástörténeti viszonyainak felderítésére (58—78, illetőleg 97—108). Az a munkatöbblet, amellyel ez a vizsgálat járt, nem hozott megfelelő eredményt. Ezt a szerző is jól látja, illetőleg jól látta, már akkor, amikor e kutatásainak vég-eredményéről egy korábbi cikkében (MNy. LIII, 87—97) beszámolt. A mostani munkában talán éppen ezért nem is ennek a negatív eredménynek a nagy filológiai apparátussal történő bizonyítására kellett volna vállalkoznia, hanem ha felvetette — amint hogy valóban fel kellett vetnie — a nyelvföldrajzi megoszlás kérdését, azt lehetett volna vizsgálnia, hogy mik a nyelvjárástörténeti kutatások lehetőségei és akadályai az ómagyar korban. Nyilvánvaló, hogy az ómagyar kori forrásanyag nyelvi adatainak lokalizálása sokkal bonyolultabb kérdéseket vet fel, mint például a XVI. századiaké. Még a földrajzi nevekkel kapcsolatban sem feltétlenül állíthatjuk azt, hogy a név hangalakja arra a területre jellemző nyelvjárási forma, amelyre vonatkozik. Még kevésbé mondhatjuk ezt a személynevekre. Okleveleink szörványaiban leginkább csak az ismeretlen scriptorok nyelvjárást van módunkban megfigyelni. Ebből nem következik, hogy az Árpád-kor nyelvjárási viszonyainak felderítését eleve lehetetlennek tartanám. Csupán arra szeretnék rámutatni, hogy a kevés, biztosan lokalizálható adat alapján elsősorban szóföldrajzi eredményeket várhatunk, s csak másod- és harmadsorban remélhetjük, hogy — főképpen nem országszerte ismert és nem közszói eredetű földrajzi nevek vizsgálatából — hangtani és alaktani nyelvi határokat is megismerhatunk.

A tanulmány nyelvföldrajzi problémákkal foglalkozó része negatív eredményei ellenére is igen hasznos: együtt találjuk 224, illetőleg 148 Árpád-kori földrajzi név azonosítását és lokalizálását. (224 pontról vannak *-s ~ -cs* képzős személynevei; 148 *-s ~ -cs* képzős földrajzi nevet tud lokalizálni.) A földrajzi nevek azonosítását, helyhez kötését az eddigi irodalom alapján végezte el a szerző.

6. Az eddigi irodalom alapján közli a szerző a nevek, általában az adatok etimológiáját is, beépítve az adatközlő részbe. Az adatközlő részeket petítből szedette. Nem tudom, helyes volt-e ez. Igaz ugyan, hogy bizonyos takarékosági szempontok megokolják ezt az eljárást, és hogy így pontosan elválík egymástól — mint fentebb is jeleztem — az adattár és az értekező rész, viszont az adattárt talán többször fel fogja útni az Árpád-kori kérdések iránt érdeklődő kutató, s ezért kár volt apró betűkből szedetni ezeket a hasznos részeket. — Az adatokat valamennyi csoportban betűrend szerint mutatja be; a könyv végén köztér név- és szómutató alapján is könnyen megtaláljuk őket.²

7. Ismertetésomban talán több a kritikai megjegyzés, mint amennyit ebben a műfajban mostanában megszoktunk. Az igazság őszinte kereséséből fakadó, emberi és személyi elfogultságtól mentes nyelvtudományi kritika (vö. BÁRCZI: MNy. XLIX, 4) szükséges és fontos része kellene hogy legyen irodalmunknak. B. Lőrinczy Éva könyve megérdemli az ilyen kritikát mind a részleteket, mind az elvi és módszertani fejtegetéseket illetően. És engedjen meg a szerző befejezésül még egy „pium desiderium”-ot is: az *-s ~ -cs* képzőnek és a vele alakult képzőbokroknak a vizsgálatát kár volna végleg kihagynia tudományos tervéből; ezt a kérdést jó volna — eredeti terve szerint — szöveg- emlékeinken is végignyomoznia.

PAPP LÁSZLÓ

² A magyar nyelvtudományi irodalomban szokatlan, de védhető eljárás, hogy az adat lelőhelyét nem az adat után, hanem közvetlenül az évszám után, az adat előtt közli. — Helyes lett volna a VárReg. adatait is évszámmal idézni, bár kétségtelen, hogy irodalmunkban van hagyománya az innen vett adatok évszám nélküli közlésének is. — A dómósi adománylevél (1138/1329) adatainak forrásjelzésében fölösleges minden esetben KNAUZRA is (MonStrig. I), SZABÓ DÉNESRE is (MNy. XXXII) hivatkozni. Elég lett volna SZABÓ kiadását idézni, s KNAUZRA csak akkor hivatkozni, ha lényeges eltérés van a két kiadás között (a betűformában való eltérést például nem tartanám lényeges eltérésnek).

Pusztai István: Birk-kódex 1474

(Codices Hungarici V.)

Budapest, 1960. Akadémiai Kiadó. 81 l.

A Birk-kódex hasonmásban való megjelenésével nyelvemlék-kiadványaink sorozata ismét új, értékes darabbal gyarapodott. A XV. századból ránk maradt nagyobb szövegemlékek hasonmásban való, illetőleg betűhív kiadása — a Codices Hungarici sorozat kódexei, valamint a Münchener és Bécsi-kódex után — ezzel immár teljesnek mondható. Örömmel üdvözljük ezt a legújabb, tudományunk számára több szempontból is igen hasznosnak ígérkező kiadványt. Magáról a hasonmásról kevés mondanivalónk lehet; inkább a bevezetéshez szeretnénk néhány megjegyzést tenni.

1. Valamely nyelvemlék hasonmásban való közzététele már önmagában véve is igen nagy segítséget nyújt a nyelvtörténet tökéletesebb megismeréséhez. Nem nélkülözhetjük azonban az emlékre vonatkozó történeti és egyéb ismereteket sem. A Birk-kódex ezen a téren jóval több lehetőséget kínál, mint általában a nyelvemlékek. Írójának, Vácsi Pálnak életéről ugyanis jóval több adat került napvilágra, mint bármely más kódexirólól vagy másolóról. PUSZTAI ISTVÁN nem mulasztotta el lehetősége kiaknázását. A kódexhez írt bevezetésben nemcsak részletesen ismerteti — a már kialakult hagyománynak megfelelően — az emlék külalakját, történetét, keletkezésének célját, hanem újdonságként, első ízben bemutatja a kódexirónak újabb felkutatót életrajzi adatait is. Közlése, amely bővülést jelent a Codices Hungarici-sorozat eddigi kötetéhez képest, igen becses mind a művelődéstörténet, mind a kódex szempontjából. S mivel a Birk-kódex nem másolat, hanem eredeti fogalmazványa egy latin fordításnak, írója születésének, életkörülményeinek ismerete különösképpen jelentős lehet a kódex nyelvjárásának, s általa a történeti nyelvjáráskutatásnak vizsgálatában.

2. A bevezetés az emlékre és írójára vonatkozó tárgyi tudnivalókon kívül felsorolja a kódex eddigi betűhív kiadásait, s a két teljes szövegű kiadást (KLUCH JÁNOSÉÉ és KATONA LAJOSÉÉ) össze is veti a hasonmással. A két olvasat hibáit azonban nem lajstromszerűen állítja össze (mint MELICH tette, akinek egy ilyen hibafelsorolását közli is), hanem jellegük szerint csoportosítja. Ezzel az eljárással egyrészt világosabban fel tudja tüntetni a két eddigi kiadás hibáit, s határozottan igazolja, miért volt szükség a kézirat újból való közzététele, — másrészt arra is figyelmezteti az olvasót, hogy a Birk-kódex olvasása meglehetősen nehéz, s sok tévedés forrása lehet.

3. Mivel a Birk-kódex szövege nem másolat, hanem egy fordítás impuruma, ennek megfelelően bizony elég sok benne a javítás, törlés, a szövegbe iktatott latin szó. Ezért szinte megbecsülhetetlen eredménynek kell tekintenünk, hogy PUSZTAI ISTVÁNNAK sikerült felkutatnia, s a hasonmással együtt közölnie a kódex latin szövegét, illetőleg (mivel a kódex két különálló latin szöveg fordítása) — szövegeit. A latin megfelelők variánsai közül a nyelvi és történeti szempontból leginkább megfelelő kiadásokat választotta ki, s jegyzetben közli a még esetleg számbajövő kiadásokban mutató eltéréseket is.

4. A kódex hasonmásáról ennyit mondhatunk: szép, tiszta, s — már amennyire a rendkívül apró betűs, sűrű sorokba rótt, javításokkal és vakarásokkal tele szöveg engedi — jól is olvasható.

5. A már elmondottak: a bő bevezetés, a kódexiró életrajzi adatainak, a latin megfelelőnek bemutatása, a szép és tiszta hasonmás — hasznos és megbecsülendő tulajdonságai a kiadványnak. Egy nyelvemlék hasonmásban való közzététele azonban csak akkor jelent igazi, mindenki számára közvetlen nyelvi élményt, ha a hasonmás valóban jól is olvasható. Sajnos, a Birk-kódexről — ahogyan már fentebb említettük — ez éppen nem mondható el. A már eddig megjelent kiadásai is bizonyítják: egyszerű eszközökkel való olvasása annyi tévedésre ad okot, hogy pl. hangtani, helyesírási kérdések tisztázásához nem nyújthat kellő segítséget. PUSZTAI azonban ezen a téren is helyesen, előrelátóan járt el, amikor a kézirat szövegét a rendelkezésére álló modern eszközök segítségével vállaltára fogta, s megkísérelte betűhív olvasatát is megadni. E közlést az átirás módszerének ismeretével, a rendkívül sokféle, ritka és nehézkes betűtípus egyszerűsítésével igyekezett áttekinthetőbbé, olvashatóbbá tenni. — Ez a közlés — szerintünk — a kiadásnak egyik legnagyobb értéke. Persze, jobb, ha egy szöveg olvasásakor nem kell ilyen mankóra támaszkodnunk, — némelykor azonban, s a Birk-kódex esetében nézetünk szerint így

van, elkerülhetetlenül szükséges. Így a hasonmás és az utána közölt, párhuzamosan egymás mellé állított betűhű magyar olvasat és latin szöveg szerencsésen támogatja, egészíti ki egymást.

6. Végezetül néhány apróságra szeretnénk felhívni a szerző figyelmét. Pl. kár, hogy a kézirat előző kiadásainak bírálatakor a MELICHTÓL idézett hibafelsorolást és a saját kiadványában megállapított tévedéseket félreérthetően állítja egymás mellé. — Vácz Pál életrajzi adatainak közlésekor bizonyos évszámok — így pl. születési évének — meghatározásában nagyon is határozott. A latin megfelelő kiválasztásának megokolása kissé szűk szavú, s az olvasóban kétség marad az iránt, miért is éppen ezeket a kiadásokat választotta ki.

7. Lehetne arról vitatkozni, hogy egy hasonmás-kiadványba beleillenek-e mindazok a részletek, amelyeket PUSZTAI a kiadvány bevezetésében s a hasonmással együtt közölt. Mi úgy találjuk: jól oldotta meg feladatát. Érdeklődéssel várjuk a bevezetésben tett ígéretének beváltását is: a kódex nyelvi feldolgozását.

S. HÁMORI ANTÓNIA

Kázmér Miklós: A magyar affrikátszemlélet

Budapest. 1961. Akadémiai Kiadó 39 l. Nyelvtudományi Értekezések 27. sz.

A bevezetésben KÁZMÉR kiemeli HEGEDŰS LAJOS újabb vizsgálatainak jelentőségét, amelyek azonban az eddigi, viszonylag egységes „egyeshang-felfogás”-sal szemben az affrikáták hangkapcsolat jellegét mutatják. Eppen ez teszi szükségessé, hogy korszerű áttekintésünk legyen a magyar affrikátszemlélet kialakulásáról. Ennek tesz eleget KÁZMÉR MIKLÓS tanulmánya, amely a magyar affrikátavizsgálatok eredményeit összegezi a tudományos módszerű magyar fonetika kialakulásától, azaz BALASSÁTÓL kezdve napjainkig. KÁZMÉR a tévedések elkerülése végett leszögezi, hogy a magyar fonetikusok BALASSÁTÓL kezdve minden esetben magyar anyagon végezték kutatásukat: a magyar beszédhangok kísérleti fonetikai elemzését végezték, s ezen belül a magyar affrikáták funkcióját kutatták. Így az eredmények és meghatározások is csak a magyar affrikátákra érvényesek.

KÁZMÉR nagyon helyesen csoportosítja a magyar affrikátákra vonatkozó vizsgálatokat. Mindjárt az első fejezetben foglalkozik a főproblémával: egyszerű hang vagy hangkapcsolat e a magyar affrikáta. A kérdést komplex módszerrel három szempontból vizsgálja: Először fiziológiai (artikulációs), majd akusztikai és végül fonológiai szempontból.

A második fejezet az affrikáták időtartamméréseiről ad áttekintést. Bár külön, kis fejezetet alkot, szorosan az elsőhöz tartozik.

A harmadik fejezetben KÁZMÉR a magyar affrikáták terminológiai és jelölési kérdéseit foglalja össze.

Egyszerű hang vagy hangkapcsolat-e az affrikáta? Erre a kérdésre már többen igyekeztek választ adni, de mint kiderül: egyik válasz sem megnyugtató. A külföldi felfogásnak megfelelően Magyarországon 1935-ig általában hangkapcsolatnak minősítették a magyar affrikátákat. Ezzel szemben KÁZMÉR úgy látja, hogy ma már az egyeshang-felfogás lett uralkodóvá a legkitűnőbb kísérleti fonetikusok és teoretikusok között is. Meg kell jegyeznünk, hogy a külföldi fonetikusok nagyszámú felsorolásából mind a hangkapcsolat, mind az egyeshang-felfogás képviselői közül többen hiányoznak. A hangkapcsolat-felfogást képviseli például G. HAMMERSTRÖM *The Romance Languages (Manual of Phonetics)*. Szerk. L. KAISER Amsterdam, 1957. 282 l.) és POTTER-KOPP-GREEN, *Visible Speech* (New York. 1947. 153 l.) c. tanulmánya. Dr. WILHELM BRANDENSTEIN *Einführung in die Phonetik und Phonologie* (Wien. 1950. 55 l.) című műve átmenetet képez az egyeshang-felfogáshoz, mert zárhang + réshang egybeolvadásának tekintti az affrikátákat; a szerző valódi és nem valódi affrikátákat különböztet meg. A nem valódi affrikáta általában egy zárhangnak és egy hasonló helyen képzett réshangnak alkalmoszerű kapcsolata, illetve egymás mellé kerülése, mint például a németben: *abfahren*, a magyarban: *Margitsziget*.

Közvetlenül KÁZMÉR tanulmánya előtt jelent meg az új, kísérleti, gimnáziumi nyelvtankönyv. SZEMERE—SZENDE Magyar nyelvtana ugyan zár-réshangnak nevezi az affrikátákat, a magyarázat azonban közel áll az egyeshang-felfogáshoz: „Az t a hangot,

amely úgy keletkezik, hogy a hangképző szervek igen szűk rést (majdnem zárat) alkotnak, s ezt a kitóduló levegő kitágítja, zár-réshangnak nevezzük (pl. *c, dzs, ty*)" (i. m. 17 l.)

Ennél sokkal pontosabb és a tudományos igényt teljes mértékben kielégítő meghatározás található A mai magyar nyelv rendszere, Leiró nyelvtan I. kötetében a 79. lapon: „Vannak azonban olyan mássalhangzóink is, amelyeknek képzésében a hangképző szervek nem egy, hanem két jellemző álláson mennek keresztül, s amelyeket így e két jellemző állás együttesen határoz meg. Az ilyen módon képzett mássalhangzókat affrikátáknak (egybecsiszolódott hangoknak) nevezzük. Az affrikátákat az jellemzi, hogy képzésük egy felpattanó zárhang és egy vele azonos helyen képződő réshang jellemző jegyeit mutatja gyors egymásutánban; e két mozzanat azonban szorosan összecsiszolódik, s egyetlen rövid vagy hosszú mássalhangzóként hat. Az összetevőivel azonos mássalhangzókból áll hangkapcsolattól — amely képzése szempontjából és nyelvi szerepe szerint (fonológiailag) egyaránt hangkapcsolat — az affrikáta tehát abban különbözik, hogy mind képzése szempontjából, mind pedig nyelvi szerepe szerint egyetlen mássalhangzó, csak éppen kombinált képzésű.”

Az elméleti fonetikusok zöme egyetért azzal, hogy az affrikáta egyeshang, bár meghatározásában nem egyeznek meg teljesen. A magyarban egyes affrikáták helyesírása, illetve elválasztása is problematikus (*dz* és *dzs*, pl. *mad-zag, ped-zi, hod-zsa*); a mai írásmódon a leggyorsabban változtatni kellene.

A magyar affrikáták fiziológiai (artikulációs) szempontú elemzésében nagyobb helyet foglalnak el az elméleti, illetőleg szubjektív vélekedések; ezzel szemben sokkal kevesebb a magyar kísérleti fonetikai elemzések száma. KÁZMÉR mindössze E. A. MEYER és GOMBOCZ, valamint BAKÓ ELEMÉR és HEGEDŰS LAJOS nevét említi. Behatóbban azonban csak HEGEDŰS LAJOS vizsgálatainak szentel figyelmet, hisz ő végezte a legtöbb és legmodernebb mérést.

KÁZMÉRnak az a kijelentése, mely szerint „a regisztrátumokon való elhatárolhatóság nem lehet kritériuma annak, hogy valami egyeshang vagy hangkapcsolat-e”, kissé merész és nem mindig állja meg a helyét. Magam is végeztem ilyen irányú kísérleteket, és a nyert szonagrammokon élesen elhatárolható az affrikáták zár és rés eleme, az egyes képzési mozzanatok. A kérdés megoldása szerintem elsősorban a részelemek időtartamában, végül pedig az affrikáta teljes időtartamában rejlik. Sajnos, a magyar nyelvet illetően nagyon kevés mérés áll rendelkezésünkre. Ami van, az is többnyire régi eszközökkel nyert mérési adat. A legújabbak HEGEDŰSnek köszönhetőek, de még számtalan mérést kellene végezni a legmodernebb műszerekkel, hogy nyugodtan nyilatkozhatassunk a magyar hangok fiziológiai (artikulációs) tulajdonságairól.

Szerintem itt lett volna helye beszélni az affrikáták időtartamáról. KÁZMÉR a tanulmány 33. lapján áttekintő táblázatot közöl a magyar affrikáták eddigi méréseiről. Nagyon hasznos ezt a táblázatot tüzetesen megvizsgálunk. Az egyes adatok sokszor elég nagy eltérést mutatnak egy hangon belül is. Ez azonban elsősorban a műszerek és a vizsgálati módszerek viszonylagos fogyatékoságának tulajdonítható. Ez a táblázat is mutatja, milyen nagy szükség van újabb mérésekre. Végeredményben KÁZMÉR leszögezi, hogy időtartam tekintetében a magyar affrikáták szintén egyeshangoknak tekinthetők. KÁZMÉRnak ezt a tételét saját, újabb méréseimmel is igazolhatom. Az affrikáták időtartam kérdése nemcsak artikulációs, hanem akusztikai szempontból is nagyon fontos, bár ennek a szempontnak eddig nem szenteltek elég figyelmet.

Itt jegyzem meg a palatogrammok hiányát. Történik ugyan utalás Gombocz palatogrammjaira, de 1961-ben szükség lenne újabbakra.

KÁZMÉR megvizsgálja az egyeshang-hangkapcsolat problémáját akusztikai szempontból is. Sajnos, itt csak rövid utalás található legjobb akusztikusunkra: TARNÓCZY TAMÁSRa, aki azonban csak mellelesleg mutatja be egy-két affrikáta akusztikai szerkezetét, az egyeshang — hangkapcsolat problémájával nem foglalkozik.

Az „objektív” vizsgálati módszerről, amely a múlt század vége óta nagy népszerűségnek örvendett, azaz a fordítva játszásról szólva teljesen egyetérthetünk KÁZMÉR MIKLÓSSal. A fordítva játszás során a képzőmozzanatok sorrendje is megfordul, így a hallgató szinte ismeretlen hangtestek akusztikai hatása alatt áll, és fordított akusztikai szerkezetű hangtestet regisztrál. Ez a „vizsgálati módszer” nem használható fel annak megállapítására, hogy a magyar affrikáta egyeshang vagy hangkapcsolat.

Sokkal jelentősebb és fontosabb a harmadik pont. KÁZMÉR itt az egyeshang — hangkapcsolat kérdését fonológiai szempontból vizsgálja. Való, hogy ilyen irányú kutatások régebben nem voltak; a legjobb esetben is csak csírájában található a fonológiai módszer. Bár KÁZMÉR többször visszatér a fiziológiai kérdésekre, mégis helyesen fogja össze a fonológiai szempontokat. MARTINET-ra, VACHEKRE és TRUBETZKOYRA hivatkozva ARANY A. LÁSZLÓ megállapítását fogadja el. Azt hiszem mi is egyetérthetünk e meg-

határozással: „Általában... monofonématikusan értékelhetünk minden olyan hangzó-csoportot, amelynek hangjait nem különíthetjük el két külön szótagba, továbbá egységes és folyamatos hangképző mozgással ejtjük ki, és a kiejtés időtartama nem hosszabb egy normális rövid hangzózénál..."

A monofonématikus értékelés természetesen csak akkor lehetséges, ha a hangzó-csoportnak monofonématikus értékelése nem ellenkezik a nyelvnek szerkezeti törvényszerűségével, s a hangzócsoporthoz valóban monofonématikusan viselkedik." (ARANY A. LÁSZLÓ: Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Pozsony. 1944. 40—41 l.)

Érdekes DEME párhuzamvonása, az érvek felsorakoztatása a két elmélet mellett és ellen. Jelentős KÁZMÉR MIKLÓS kísérlete írni-olvasni nem tudó gyerekekkel. Az adatok azt bizonyítják, hogy a *dz* és *dzs* a szótagalkotásban monofonématikusan viselkedik. Ezek az adatok azért is jelentősek, mert az írni-olvasni nem tudó gyerekekre nem hatott az írásképm.

Végeredményben, ha a fiziológiai (artikulációs) és az akusztikai szempontú vizsgálatokban volt is eltérés az egyszótag, illetve hangkapcsolat felfogás között, a fonológiai szempontú vizsgálatokban általában egységről beszélhetünk, mert az affrikátát mind a két tábor monofonémának tartja.

Meg kell jegyeznünk, hogy nem mindenki tekinti affrikátának a *ty* és a *gy* hangot.

A terminológiáról szólva megállapítható, hogy BALASSÁTÓL kezdve egyöntetű az affrikáta elnevezés, bár közben több magyar műszókísérlet is található. Legújabbban a vegyes zárhang és a félzárhang mellett PAPP ISTVÁNNAK az elnevezése, a zár-réshang műszó hódít. Az elterjedésnek kedvez az a körülmény is, hogy SZEMERE GYULA—SZENDE ALADÁR Magyar nyelvtana, TEMESI—RÓNAI—VARGHA: Anyanyelvünk c. műve és RÁCZ—TAKÁCS Kis magyar nyelvtana is ezt az elnevezést használja.

Az affrikáták jelölése a tanulmány 36. lapján közölt áttekintő táblázat alapján nagyon tarka képet mutat. Szükség lenne egységesebb jelölésre; mondjuk: maradjunk meg a gyakorlati helyesírás jelei mellett.

KÁZMÉR MIKLÓS tanulmánya ügyesen és korszerűen fogja össze az eddigi affrikáta kutatások eredményét, sőt több ponton — főleg elméleti téren — tovább is fejleszti őket. A magyar affrikáták pontos meghatározása érdekében azonban további kísérleti fonetikai vizsgálatokra van szükség.

MOLNÁR JÓZSEF

Morris Halle: The Sound Pattern of Russian

's-Gravenhage, Mouton & Co, 1959. 206 l.

A könyv két részre tagolódik. Az első rész (56 oldal) a nyelv fonológiai elemzésének elméleti kérdéseivel foglalkozik, majd a mai orosz nyelv fonológiai rendszerét ismerteti. A második rész (74 oldal) az akusztika alapvető fogalmainak és jelenségeinek leírása, valamint a hangtan területén végzett akusztikai vizsgálatok történeti áttekintése után az orosz nyelv megkülönböztető jegyeinek akusztikai mérés-eredményeit összegezi. A nyelv rendszerének e két oldalról történő megközelítése egésszégesen kapcsolja össze azt a két vizsgálati szempontot, amely a nyelvet egyfelől mint absztrakt rendszert, másfelől mint fizikai jelenséget tekinti.

A. I. A fonológiai elemzés elméleti kérdései

A nyelvi struktúra leírását úgy tekinti a szerző, mint egy elektronikus számológép programjához hasonló szabálysorozat felállítását, amely további speciális útbaigazítások birtokában grammatikailag helyesen megformált közlemény létrehozására képesít. Ez a szabálysorozat adja a nyelv grammatikáját, melynek egy fejezete a fonológia. A nyelv fonológiai leírásának és ábrázolásának alapelveit Halle 6 pontba sűriti.

1. A beszédanyagot fonológiai síkon szegmentumok és határok szekvenciája. A szegmentumok meghatározott fonetikai (artikulációs és akusztikai) tulajdonságok hordozói.

2. E fonetikai tulajdonságok a szegmentumok megkülönböztető jegyei. Minden megkülönböztető jegy bináris. Számuk korlátozott. Az egyes szegmentumok megkülönböztető jegyeik alapján differenciálhatók. A megkülönböztető jegyek korlátozott számánál fogva a szegmentumok egymás közötti különbözőségének, differenciáltságának

lehetőségei is korlátozottak. Minden nyelv egy meghatározott számú ismertető-jegy anyagból táplálkozik. Ezt bizonyítja az is, hogy bármilyen mértékben növeljük is a nyelvek számát, a megkülönböztető jegyek száma nem növekszik.

3. A fonológiai leírásnak a morfofonemikus ábrázolási móddal kell kapcsolódnia. A morfofonemikus átírás nem alkalmazkodik az „azonos hang, azonos jel” elvéhez, tehát nem identifikálható kizárólag akusztikai alapon, csak a jelentés figyelembe vételével. Lehetőséget ad a homofóniák megoldására: pl. az angol [t^haeks] („tacks” és „tax”) esetében fonemikusan azonos két szóval van dolgunk, amelyek morfofonemikusan különböznek egymástól.

A morfofonemikus átírással szemben áll a fonemikus, amely az „azonos hang, azonos jel” elvén épül és csupán akusztikai alapon, a jelentés figyelembe vétele nélkül identifikálható.

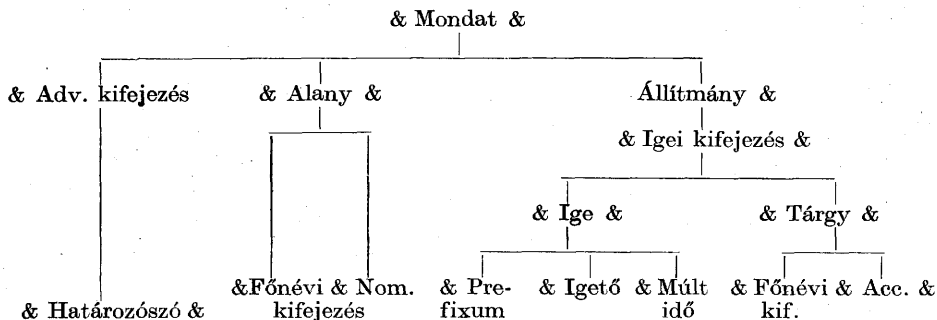
Vegyük például a következő orosz kifejezéseket: [m'ok l,i] „nedves lett?”, [m'og bi] „nedves lett volna”, [ž'eč li] „égjen?”, [z'eš bi] „égne”.¹

Morfofonemikus ábrázolásuk: m'ok li, m'ok bi, ž'eč li, ž'eč bi. Identifikálásukhoz azt a szabályt kell számba vennünk, hogy minden orosz szóvégi zár- és réshang zöngétlen, kivéve ha zöngés zár- vagy réshang követi, mert ebben az esetben zöngéssé válik.

Fonemikus ábrázolásuk: m'ok li, m'og bi, ž'eč li, ž'eč bi. Ebben az esetben az orosz szóvégi zár- és réshangok zöngésedésére vonatkozó — fent említett — egységes szabályt csak a [c], [č] és [x] hangokra kellene vonatkoztatni (mivel ezeknek nincs zöngés megfelelőjük), a többi szóvégi zár- ill. réshang jelölhető. Ez a jelölési mód többrétű útbaigazítást és szabályt igényel és komplikáltabb, mint a morfofonemikus. A szerző elveti, ahogyan elvetette E. Sapir és L. Bloomfield is.

4. A fonológiai leírásnak szervesen kell kapcsolódnia a nyelv grammatikájával.

A nyelv a grammatika szabályai szerint felépülő rendszer, amely mondatokra (teorémákra) tagolódik. A mondat a „helyettesítsük x-et y-nal z feltétel mellett” képlet alapján bontható alkotórészeire, amelyek a mondat fonológiai ábrázolásában & jellel határolódnak el egymástól. (Ezek a jelek fontos szerepet játszanak a mondat fonológiai ábrázolásában, mert egyesek közülük az elemzés végén fonológiai határrá válnak.) Az orosz mondat szerkezetét a következő ábra szemlélteti:

Az egyes alkotórészek a következő szabályok szerint függenek össze:

a) Helyettesítsük a & mondatot& adverbialis kifejezéssel & alannyal& állítmánnyal&

b) Helyettesítsük az & adverbialis kifejezést& határozószóval&

c) Helyettesítsük az & alanyt& főnévi kifejezéssel& nom.-ban&

d) Helyettesítsük az & állítmányt& igei kifejezéssel&

e) Helyettesítsük az & igei kifejezést& igével& tárggyal&

f) Helyettesítsük az & igit& prefixummal& igitővel& múlt időben&

g) Helyettesítsük a & tárgyat& főnévi kifejezéssel& acc.-ban&

Az alkotórészekre bontás utolsó lépése az absztrakt szimbólumoknak grammatikai morfémaikba való lefordítása, pl. így: „helyettesítsük a & határozószót& A-val,

¹ Az orosz nyelvben a zöngé minden zár- és réshang esetében megkülönböztető jegy, kivéve a [c], [č] és [x] hangokat, amelyeknek nincs zöngés párjuk. E három utóbbi hang zöngétlen, kivéve ha zöngés zár- vagy réshang követi őket, mert ekkor zöngéssé válnak. Szóvégen ez a szabály minden orosz zár- és réshangra vonatkozik.

B-vel, C-vel stb., ahol A, B, C meghatározott orosz határozószót jelent. A szimbólumok grammatikai morfémmakkal való behelyettesítése a morféma hangstruktúrájának, megkülönböztető jegyeinek egyidejű ábrázolásával történik. A fenti szabály tehát így bővül:

„Helyettesítsük a &határozószót& olyan szegmentum-sorozattal, amelynek első tagja a következő jegyeket viseli: nemvokalikus, konzsonantikus, nemkompakt, magas, nemnazális stb.; a második szegmentum: vokalikus, nemkonzsonantikus, nemdiffúz, kompakt stb.; a harmadik szegmentum: nemvokalikus, konzsonantikus, nemkompakt, mély, nazális stb. Ezeket az utasításokat kétdimenziós táblázatok, matricák adják vissza, amelyekeken minden oszlop egy-egy szegmentumot és minden sor egy-egy jegyet ábrázol. Mivel a jegyek binárisak, a plusz [+] jel mutatja, hogy a szegmentum tartalmazza az illető jegyet, és a mínusz [-] jel arra mutat, hogy nem tartalmazza, pl.:

	['a]	[u]
vokalikus	+	-
konzsonantikus	-	-
diffúz	-	o
kompakt	o	o
mély tonalitású	o	o
hangsúlyos	+	o

A szegmentumok jegyei nem egyforma értékűek, nem egyformán lényegesek. Azok a jegyek, amelyek egyik morfémát a másiktól megkülönböztetik, fonemikus jegyek, amelyek ilyen funkcióval nem rendelkeznek, nemfonemikus jegyek.

A morféma szegmentumainak minden egyes jegye külön-külön egy-egy utasítás a nyelv „grammatikai műhelyéből”, egy-egy megoldandó feladatot jelent. Ebből az következik, hogy egy bizonyos morfémának a megadott módszer szerinti kiválasztása a beszélő tudatos erőfeszítésébe kerül. Ez a valóságban nem így van, hiszen egy bizonyos nyelvet beszélő ember automatikusan alkalmazza az illető nyelvre kötelező szabályokat. Mivel normális beszédtempónál általában 30 szegmentum kiválasztása (specifikációja) esik egy másodpercre, ésszerű feltételeznünk, hogy a morfémaikat megkülönböztető fonemikus jegyek száma minden nyelvben minimális. Ebből szükségszerűen következik, hogy

5. a fonológiai ábrázolásban a fonemikus jegyeket a minimumra kell csökkenteni.

A nemfonemikus jegyeknek nincs funkciójuk a nyelv fonológiai rendszerében (jelölésük zéróval történik a matricák oszlopaiban és soraiban.) Bizonyos jegyek azért nemfonemikusak, mert ugyanazon szegmentum valamely másik jegye alapján megjósolhatók. Így pl. az oroszban a palatalizáció a [c] szegmentum esetében a környezettől függetlenül megjósolható. Bizonyos jegyek csak bizonyos környezetben nemfonemikusak. Például az orosz morfémaikon belül a zöngéesség zár- és réshangok előtt nemfonemikus jegy, kivéve a [v]+nazális mássalhangzó vagy likvida vagy magánhangzó kapcsolatát, ahol fonemikus. Zár- és réshangok egymásutánjában a zöngésséget a sorozat utolsó tagja dönti el: ha az zöngés, a sorozat többi tagja is zöngés, ha az zöngétlen, a többi is zöngétlen. Ilyen esetben csak a sorozat utolsó tagjának zöngéssége jelölt (+ -), a többi nem (0).

6. A morfológiai szabályok (a ragozás és képzés szabályai) a &jeleket fonológiai határokká alakítják vagy pedig eliminálják. A mondat szerkezeti ábrázolásánál a &jelek az egyes morféma-osztályok szimbólumait határozták el egymástól, tehát a határok a morféma érintkezési pontjára esnek.

Az orosz nyelv ötféle fonológiai határt különböztet meg:

a) fonemikus szakaszhatárt (szünettől szünetig terjedő szakasz), jele: függőleges vonal (|); b) fonológiai szóhatárt, jele: százalék-jel (%); c) prefixum és prepozíció határt, jele: egyenlőségi jel (=); d) suffixum határt, jele: plusz jel (+); e) A *p'art-b,il'et*-féle rövidítésekben szereplő morfémahatárt, jele: vízszintes vonás (-).

II. A mai orosz nyelv fonológiai rendszere

A rendszer 43 morfonémát tartalmaz, amelyre 271 megkülönböztető jegy esik, morfonémánként 6,3.

Az orosz morfonémák megkülönböztető jegyei a következők: 1. vokalikus-nemvokalikus és konzsonantikus-nemkonzsonantikus, 2. kompakt-nemkompakt és diffúz-nemdiffúz, 3. palatális-veláris és labiális-illabiális, 4. éles-lágy, 5. nazális-nemnazális, 6. palatalizált-nempalatalizált, 7. hangsúlyos-hangsúlytalan.

A palatális-veláris és labiális illabiális jegyet a szerző egyetlen jegybe sűríti: alacsony tonalitás — magas tonalitás (ahol a tonalitás a spektrum magas és alacsony frekvencia sávjait állítja szembe).

Az éles-lágy, valamint a folyamatos-pillanatnyi (zár) jegyek között a komplementáris disztribúció viszonya áll fenn: a folyamatosan hangoztatható mássalhangzók a [x] kivételével élesek, míg a zárhangok lágyak.

A megkülönböztető jegyek automatikus disztribúcióját két szabály irányítja

a) A morféma-struktúra szabályai: időrendben megelőzik a morfológiai szabályokat (a ragozás és képzés szabályait). Funkciójuk: az egyes morfémák jegy-összetételének szabályozása. Az orosz konjugáció szabályai például csak az igező véghangzójának tisztázása után válnak működőképessé. A [rv'a] „tép” igező harmadik szegmentumában a vokalikus-nemvokalikus és konsonantikus-nemkonsonantikus egyek nemfonemikusak. E morféma fonológiai ábrázolása tehát a következő:

	[r]	[v]	[a]
vokalikus — nemvokalikus	+	—	0
konsonantikus-nemkonsonantikus	+	+	0

Ebből nem derül ki a harmadik szegmentum hangzó jellege, tehát az igező nem konjugálható. Mihelyt azonban a morféma-struktúra ide vonatkozó szabályát alkalmazzuk (likvida + mássalhangzó kapcsolatla kezdődő morfémák harmadik szegmentuma mindig magánhangzó), rögtön megoldódik a probléma.

b) A fonológiai szabályok: időrendileg a morfológiai szabályok után következnek. Funkciójuk: a megkülönböztető jegyek disztribúciójának szabályozása tisztán fonológiai kritériumok alapján, morfonémák és fonológiai határok kapcsolatán belül.

a. A morfémastruktúra szabályai

- a.a. *Jegy*: vokalikus-nemvokalikus, konsonantikus — nemkonsonantikus
- a.a.a Ha a morféma első szegmentuma átmenőhang [j] vagy likvida, akkor a következő szegmentum vokalikus.
- a.a.b Ha a morféma első két szegmentuma mássalhangzó, a harmadik szegmentum is mássalhangzó.
- a.a.c Ha a morféma első három szegmentuma mássalhangzó, akkor a negyedik szegmentum vokalikus.
- a.a.d Ha a morféma utolsó szegmentuma [j] átmenőhang, akkor az utolsóelőtti szegmentum vokalikus.
- a.a.e Ha a morféma utolsó szegmentuma likvida, akkor az utolsóelőtti szegmentum konsonantikus.
- a.a.f Ha a morféma két utolsó szegmentuma mássalhangzó, akkor az utolsóelőtti harmadik szegmentum is konsonantikus.
- a.a.g Ha a morféma utolsó szegmentuma mássalhangzó és az utolsóelőtti szegmentum átmenőhang, akkor az utolsóelőtti harmadik szegmentum vokalikus.
- a.a.h A három utolsó mássalhangzó szegmentumot vokalikus szegmentum előzi meg
- a.a.i A V+K+K¹, K+K+L, V+L+L, V+L+G, V+L+K kapcsolatot vokalikus szegmentum követi.
- a.a.j A V+G+K, V+K+K+L és V+L+K+L kapcsolatokat vokalikus szegmentum követi.
- a.b. *Jegy*: kompakt — nemkompakt, diffúz — nemdiffúz
- a.b.a Magánhangzók egymásutánjában a második szegmentum diffúz és mély tonalitású, az első szegmentum vagy diffúz és magas tonalitású, vagy nemdiffúz és kompakt.
- a.b.b A labiális mássalhangzó után (kivéve az [m] hangot) következő mássalhangzó kompakt.
- a.b.c Veláris mássalhangzót követő mássalhangzó nemkompakt.
- a.c. *Jegy*: éles — lágy.
Dentális mássalhangzók kapcsolatában az első szegmentum éles és folyamatos, a második lágy.

¹ V = magánhangzó, K = mássalhangzó, L = likvida, G = átmenőhang.

- a.d. *Jegy* : folyamatos — pillanatnyi
Két likvida egymásutánjában az első szegmentum pillanatnyi, a második folyamatos.
- a.e. *Jegy* : zöngés — zöngétlen
A morfémán belül a zöngésség magánhangzó, likvida, nazális mássalhangzó és átmenőhang előtt, valamint a morféma végén releváns. Minden egyéb helyzetben a fonológiai szabályok hatáskörébe tartozik.
- a.f. *Jegy* : palatalizált — nempalatalizált
A likvidák, a nemkompakt mássalhangzók (a [č] hang kivételével), valamint a [k] esetében releváns *jegy*. Prefixumok és hangsúlytalan prepozíciók, valamint szuffixumok végén a nemkompakt mássalhangzók sohasem palatalizáltak. Ez a *jegy* — a zöngésséghez hasonlóan — szintén a fonológiai szabályok hatáskörébe tartozik.
- a.g. *Jegy* : hangsúlyos — hangsúlytalan.
Csak magánhangzók esetében releváns *jegy*. Nagyrészt a morfológiai szabályok hatáskörébe tartozik.
- b. *A fonológiai szabályok*
- b.a. A zöngésségre vonatkozóan.
- b.a.a A [c], [č] és [x] hangok zöngétlenek, kivéve, ha rés- vagy zárhang követi őket.
- b.a.b Ha egy zár- vagy réshang szekvenciát fonológiai szóhatár vagy fonemikus szakaszhatár követ, a szekvencia minden szegmentuma zöngétlen; ha a szekvenciát „hangzós” hang (magánhangzó, likvide, átmenőhang, nazális mássalhangzó) követi, akkor a szekvencia tagjainak zöngésségét az utolsó szegmentum szabja meg: ha az zöngés, zöngés az egész szekvencia és fordítva.
- b.b. A palatalizációra vonatkozóan.
- b.b.a [j] hang előtt a morfonémák rendszerint palatizáltak.
- b.b.b Dentális mássalhangzók előtt az [r], valamint a labiális és dentális mássalhangzók nem palatalizáltak.
- b.b.c [i] és [e] hang előtt a veláris mássalhangzók palatalizáltak.
- b.c. A hangsúlytalan magánhangzók fonetikai változásai.
- b.c.a [č], [š] és [ž] hangok után a hangsúlytalan nemdiffúz, nemkompakt magánhangzók — [o] és [e]—diffúzzá és magas tonalitásúvá — tehát [i]-vé — válnak.
- b.c.b Palatális mássalhangzók és palatalizált szegmentumok után hangsúlytalan kompakt magánhangzók diffúzzá és magas tonalitásúvá válnak.
- b.c.c Egy egyszerű szón belül dentális és palatális kontinuanások affrikatákká válnak dentális zárhangok után.
- b.c.d Magánhangzó után [i] előtt a [j] kiesik.
- b.c.e Nempalatalizált szegmentumok és szóhatárok előtt az [e] nyíltabbá válik.
- b.d. A palatális és veláris magánhangzókra vonatkozóan.
- b.d.a A magas tonalitású magánhangzók palatálisak, a mély tonalitásúak velárisak.
- b.d.b Palatalizált mássalhangzók között a veláris magánhangzók a palatális színezet felé tendálnak.
- b.d.c Nempalatalizált szegmentumok között a hangsúlyos vagy hangsúlytalan [i] veláris lesz.
- b.d.d Nempalatalizált szegmentumok szomszédságában a palatális magánhangzók [u]-szerű, palatalizált szegmentumok szomszédságában a veláris magánhangzók [i]-szerű színezetet vesznek fel.
- b.d.e A hangsúlytalan diffúz magánhangzók redukáltak és ernyedtek ([i], [ə]).
- b.e. Az idegen szavak fonológiai szabályai.
- b.e.a Palatalizáció.
Nyugateurópai eredetű tulajdonnevekben az [š] és [ž] hangok [i] előtt palatalizálódnak, pl. [š, 'id] „Gide”. Francia és német kölcsönszavakban mind a palatális, mind a veláris mássalhangzók palatalizálódnak az [u] hang előtt, pl. (braš, 'ura „brochure”).
[e] előtt a mássalhangzók és likvidák nem palatalizálódnak, pl. Voltaire nevét vagy [vol,t'ər]-nek vagy [val,t'ər]-nek ejtik, de sohasem [vol,t, 'ər]-nek.
- b.e.b Zöngé.
Az [f] hang sohasem zöngésedik zöngés mássalhangzók előtt, pl. ['efd'ur] „f major”.
- b.f. Nyomaték és hangsúly.
- b.f.a A két hangsúlyos magánhangzót tartalmazó fonemikus szakaszon belül a második magánhangzón erősebb a nyomaték, mint az elsőn.

- b.f.b A fonemikus szakaszon belül a hangsúlytalan magánhangzók kisebb nyomatkúai, mint a hangsúlyos magánhangzók.
- b.f.c Két egymást követő szóhatár között a hangsúlytalan magánhangzók különböző nyomatkúai lehetnek:
Egy fokkal gyengébb nyomatkú a hangsúlyos magánhangzóénál: szó elején.
Két fokkal gyengébb nyomatkú a hangsúlyos magánhangzóénál: szó végén.
Három fokkal gyengébb nyomatkú a hangsúlyos magánhangzóénál: a szóhatárokat megelőző és követő helyzetben, de nem abszolút szóvégen vagy pretonikus helyzetben.
Négy fokkal gyengébb nyomatkú a hangsúlyos magánhangzóénál: mindenféle helyzetben.
 Pl. [dörög'omu] „kedves” (dat. masc.).

B. A könyv második részét az akusztikai alapfogalmak és jelenségek ismertetésével kezdi a szerző (amplitudó, periódus, frekvencia, decibel, rezonancia), beszél a hanganalízis régi (Fourier-analízis) és új (szonagráf) módszereiről, majd történetileg áttekinti a beszédhangok akusztikai vizsgálatát a középkortól (amikor a zenei kottázás módszerét a beszéd egyes akusztikai jegyeinek ábrázolásához kezdték alkalmazni) Kempelen, Helmholtz, Rousset, Stumpf, Fletcher működésén keresztül egészen napjainkig (Fant, Fischer-Jørgensen, Hughes, Radley legújabb módszerekkel és műszerekkel végzett magánhangzó és mássalhangzó analíziséig). Végül rátér az orosz nyelv megkülönböztető jegyeinek akusztikai vizsgálatára.

A szerző vizsgálati anyaga 4 moszkvai születésű alanytól (1 nő 3 férfi) származik. Magában foglalja a) K+V+K szerkezetű szótagokat, b) többszótagú szavakat, amelyekben a hangsúlytalan magánhangzók minden variációja szerepelt, c) folyamatos beszédet.

Az anyag kimérése a Massachusetts Institute of Technology laboratóriumában — jórészt szonagráffal, a mássalhangzók esetében a Hewlett—Packard-féle hullám analízátorral — készült.

A megkülönböztető jegyek akusztikai vizsgálata a következő eredményeket adta:

A *vokális-nemvokális* és *konzonantikus-nemkonzonantikus* jegyek az orosz fonémákat négy csoportra osztják: magánhangzókra (vokálisusak és nemkonzonantikusak), mássalhangzókra (konzonantikusak és nemvokálisusak), likvidákra (vokálisusak és nemkonzonantikusak), átmenő hangra (nemvokálisus és nemkonzonantikus). A vokális fonémák spektrumát a formáns struktúra jelenléte, valamint egy specifikus frekvencia sávban (300—800 cps között) történő energia koncentráció jellemzi. A konzonantikus fonémáknál hiányzik a formáns struktúra. Az [l]-hangok spektruma igen hasonlít a magánhangzókéhoz: van formáns-struktúrája. A magánhangzók spektrumától abban különbözik, hogy magasabb formánsokban sokkal szegényebb (bár ez a szegénység nem olyan nagymérvű, mint a nazálisoknál). Az orosz [r]-hang pergetett. A hang tehát két részből áll: az egyik magánhangzószzerű, a másik vagy zörej vagy csend. A vokálisus rész formánsai kevésbé tisztán határolhatók el, mint a magánhangzóknál. A [j] átmenőhang spektruma az [i] magánhangzóéhoz hasonlít. A [j] első formánsa valamivel mélyebb frekvenciájú mint az [i]-é. Az arány: 200 cps : 275—300 cps.

Kompakt-nemkompakt, diffúz-nemdiffúz, labiális-illabialis jegyek. A kompaktság csak hangsúlyos magánhangzók esetében látható: maximálisan magas első formáns alakjában. A diffúz jegy a magánhangzó spektrum maximálisan mély első formánsában jelentkezik. A labiálisitás akusztikai következménye a formánsok — különösen a második formáns — mélyülése. Tehát a kompakt és diffúz jegyek az első formáns, a tonalitás (labiálisitás) a második formáns függvénye.

Éles-lágy jegy. A lágy fonémák (zárhangok) időbeli korlátozottságukban különböznek az éles formánsoktól. A szonagrammokon a lágy zárhangok keskeny függőleges vonalak (gyakran egyetlen vonal) alakjában jelennek meg, míg a nazálisok vízszintes sáv (formáns) alakjában.

Nazális-nemnazális jegy. A nazálisok az egyetlen orosz mássalhangzó osztály, amely formáns struktúrával rendelkezik. A magánhangzó formánsokhoz viszonyítva a nazális mássalhangzók formánsai hirtelen átmenetet mutatnak a következő magánhangzó formánsai felé. A nazális mássalhangzók energia-koncentrátsága — a magánhangzóktól és likvidáktól eltérően — a 300 cps sáv alatt van.

Zöngés-zöngétlen jegy. A mássalhangzók zöngéssége a szonagrammokon a mély frekvenciasávban erőteljes sötét vonal alakjában jelentkezik. A 300 cps alatti sáv kb. 10 db-lel erősebb zöngés mássalhangzóknál, mint zöngétleneknél.

Palatalizált-nempalatalizált jegy. A palatalizált és nempalatalizált spiránsok spektruma nem mutat különbséget. A palatalizált és nempalatalizált [k] hang spektru-

mán jelentős eltérés figyelhető meg: a [k]-nál 2000 cps felett energiamaximum (csúcs) jelentkezik, a [k]-nál ugyanez a csúcs 2000 cps alatt van. A [t d] és a [t, d,] spektruma nem ad lényeges különbséget. A likvidák spektruma ismét figyelemreméltó: az [r,] esetében a második formáns kb. 2000 cps-nél, a harmadik formáns 2500 cps felett van; az [r] esetében a második formánst 1400 cps körül, a harmadik (igen szegényes) formánst 2500 cps alatt találjuk. At [l,] esetében a második formáns hasonlóképpen 1800–2000 cps körül van, a harmadik formáns 2300 cps felett; az [l]-nél a második formáns 1000 cps alatt helyezkedik el, a harmadik formáns igen szegényes.

MAGDICS KLÁRA

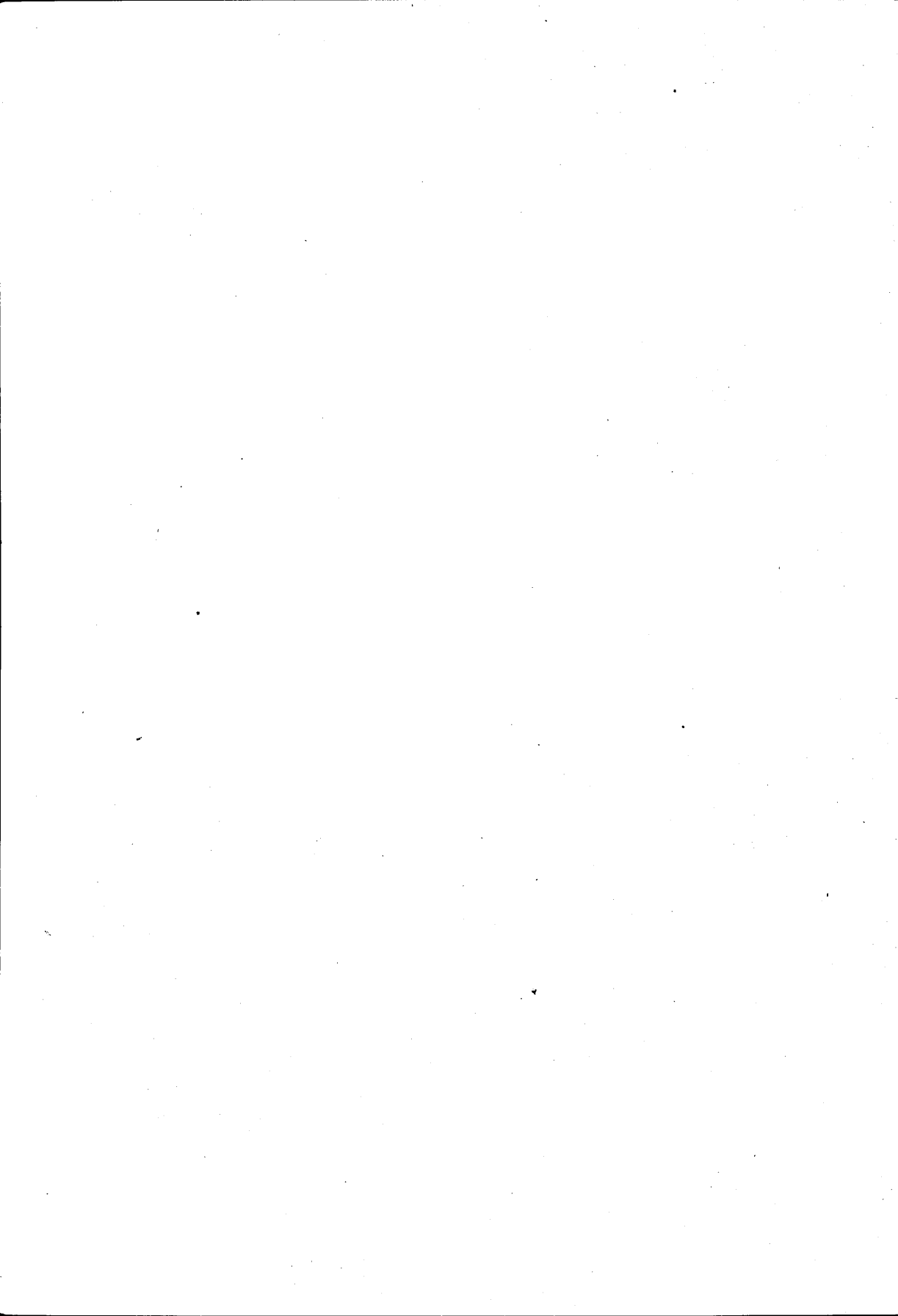
A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Vidosa László

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. VI. 7. — Példányszám: 650. — Terjedelem: 13,3 (A/5) ív

---

62.55531 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

K. SAL ÉVA: A Nyelvtudományi Közlemények történetéből	277
MATVEJEV, A. K.: Az ugor népek ősi letelepülési helyei	289
MIKOLA TIBOR: Még egyszer a <i>-ság ~ -ség</i> képzőről	299
BUTTLE JÁNOS: Adatok az affrikáták képzésmódjához és akusztikai alkatához ...	309
HEGEDŰS JÓZSEF: A felfedezések kora és a nyelvtudomány	329

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

N. SEBESTYÉN IRÉN: Két jurák-szamojéd visszaható névmás	341
KÁLMÁN BÉLA: Finnugor szófejtések	347
VÁSZOLYI ERIK: Az ópermi <i>l</i> fonéma utódjai az Inyva menti permjak nyelvterületen	353
FODOR ISTVÁN: Még egyszer a nyelvtani nem kérdéséhez	365

ISMERTETÉSEK — SZEMLE

KLAUSZER JUDIT—JAN PRŮCHA: Matematikai és alkalmazott nyelvészet Cseh-szlovákiában	371
ERDŐDI JÓZSEF: A Szovjetunió finnugor nyelvészeinek 4. konferenciájáról	379
KÁLMÁN BÉLA: <i>Aurélien Sawageot, Les anciens Finnois</i>	385
MIKOLA TIBOR: <i>H. Fromm, Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen</i>	386
SEBESTYÉN ÁRPÁD: <i>Felix J. Oinas, The Development of Some Postpositional Cases in Balto-Finnic Languages</i>	388
SZABÓ LÁSZLÓ: <i>Lauri Kettunen, Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet</i>	391
SZABÓ LÁSZLÓ: <i>Lauri Hakulinen, Handbuch der finnischen Sprache. I. Band</i>	391
KÁLMÁN BÉLA: <i>Perftti Virtaranta, Tverin karjalaisten entistä elämää</i>	392
ERDÉLYI ISTVÁN: <i>Вопросы этнической истории мордовского народа</i>	393
ERDŐDI JÓZSEF: <i>Beke Ödön, Mari szövegek. I. kötet</i>	397
FOKOS DÁVID: <i>Günter Stipa, Funktionen der Nominalformen des Verbs in den permischen Sprachen</i>	410
FOKOS DÁVID: <i>Современный коми язык</i>	413
RÉDEI (RADANOVICS) KÁROLY: <i>Kálmán Béla, Die russischen Lehnwörter im Wogulischen</i>	416
FABIÁN PÁL: A magyar nyelv értelmező szótára. III—IV. kötet	419
RÁCZ ENDRE: <i>Berrár Jolán, A magyar hasonlító mondatok a XVI. század közepéig</i>	423
PAPP LÁSZLÓ: <i>B. Löhrinczy Éva, Képző- és névrendszertani vizsgálódások</i>	430
S. HÁMORI ANTONIA: <i>Pusztai István, Birk-kódex 1474</i>	433
MOLNÁR JÓZSEF: <i>Kázmér Miklós, A magyar affrikátaszemlélet</i>	434
MAGDICS KLÁRA: <i>Morris Halle, The Sound Pattern of Russian</i>	436

Ára: 16,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 28,— Ft